

TJANDI SADJIWAN

DOOR

J. R. VAN BLOM

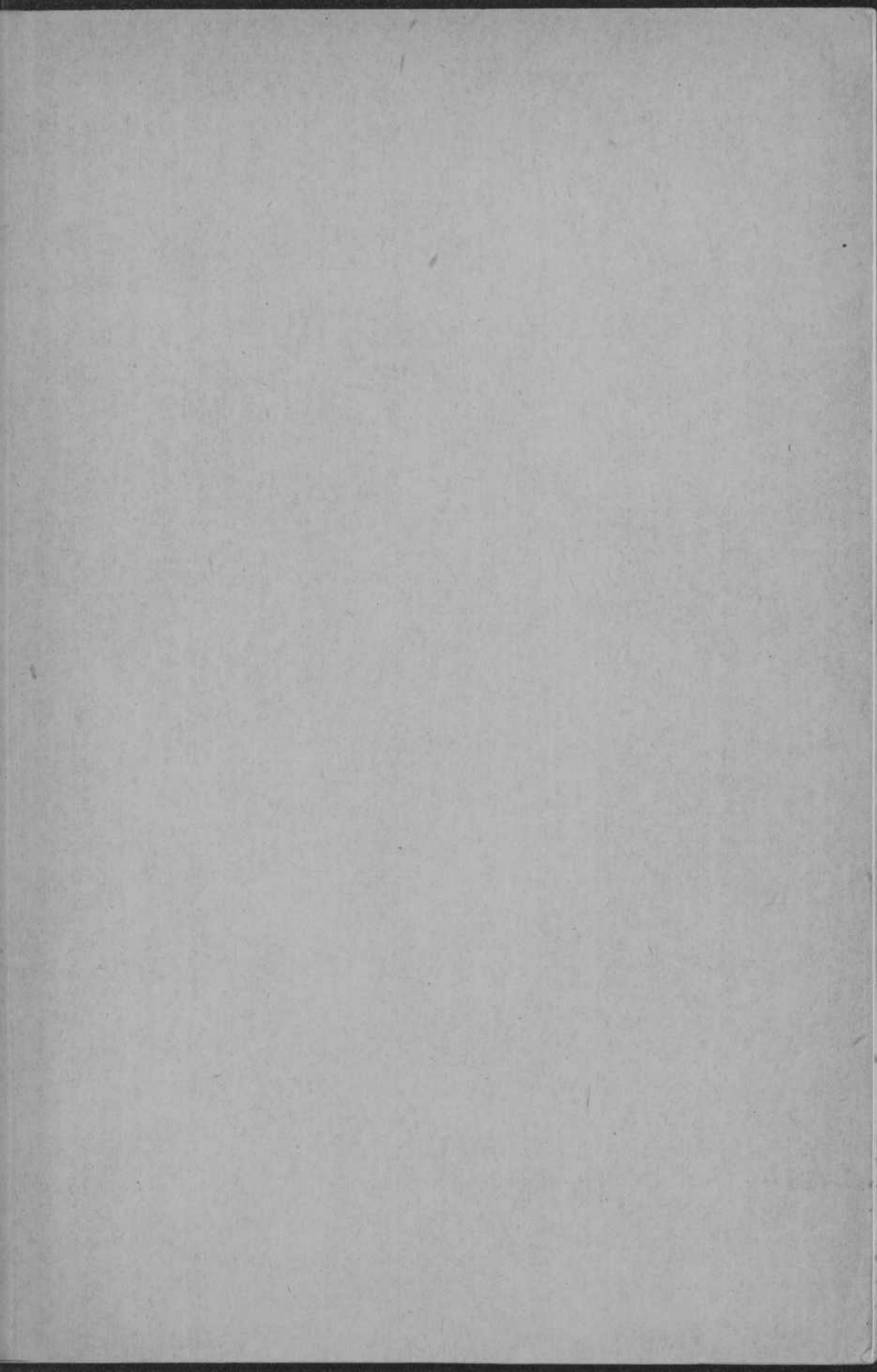


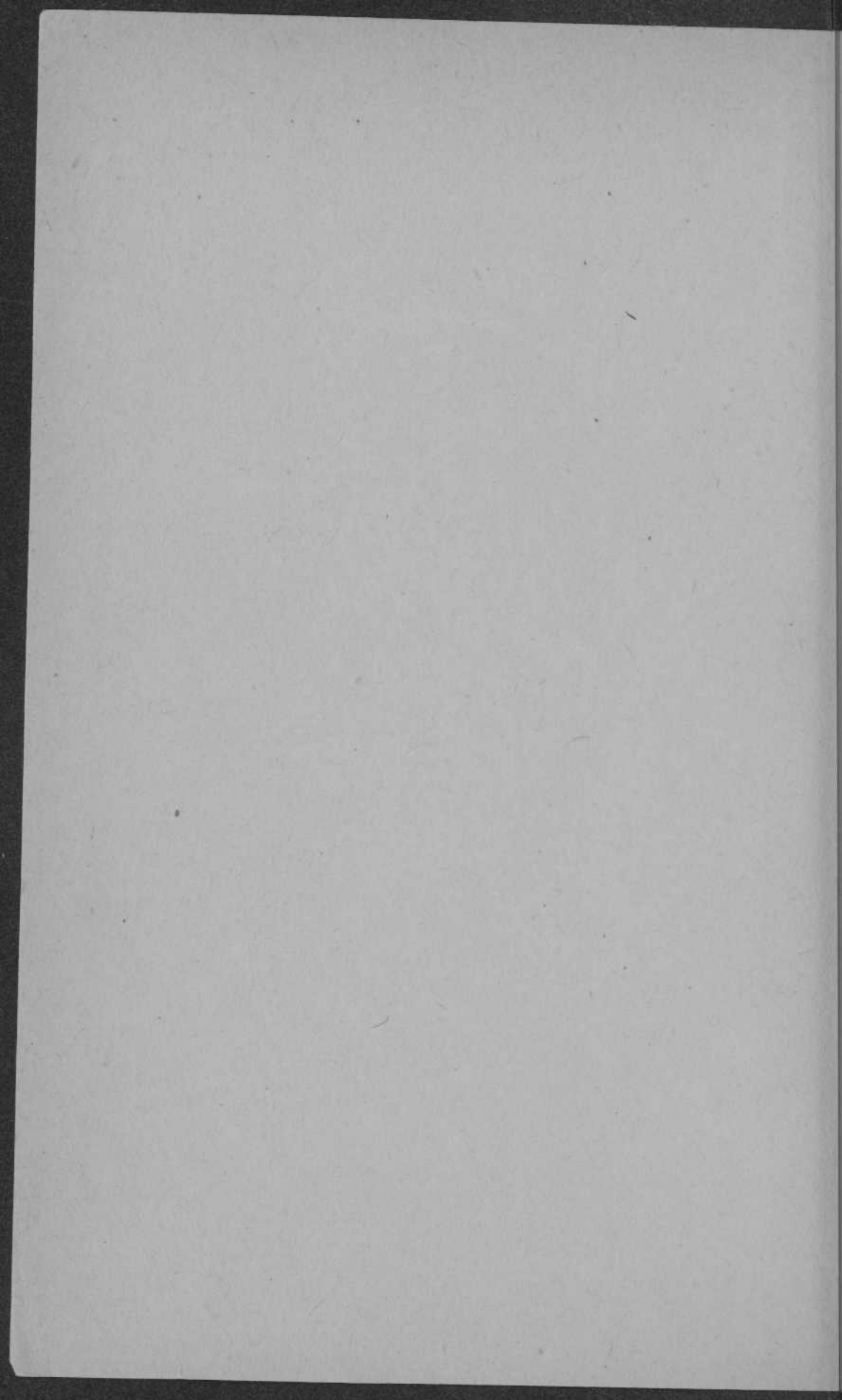
320
C28

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK



0558 8048





320 C 28

TJANDI SADJIWAN

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

500 FIFTH AVENUE, NEW YORK, N. Y.

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

35276

TJANDI SADJIWAN

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE LEIDEN OP GEZAG VAN DEN RECTOR
MAGNIFICUS DR. W. VAN DER WOUDE, HOOGLEERAAR IN
DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOOR DE
VEREENIGDE FACULTEITEN DER RECHTSGELEERDHEID EN
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP
DONDERDAG 31 JANUARI 1935 DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

JAN ROMBOUT VAN BLOM,

GEBOREN TE LEIDEN



H. E. STENFERT KROESE'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ, N.V.
LEIDEN—AMSTERDAM

TJANDI SADIJWAN

STAMPTUT VAN DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA
STAMPTUT VAN DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA
STAMPTUT VAN DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA
STAMPTUT VAN DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA
STAMPTUT VAN DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA

DE NEDERLANDSE
INDIË IN DE STAD VAN SOERABAYA



Aan mijn Ouders en aan mijn Vrouw

PROMOTOR PROF. DR. N. J. KROM

VOORWOORD

Deze monografie van Tjandi Sadjiwan behandelt tevens de gegevens, die nog van Tjandi Kalongan, een zuidelijk gelegen — maar thans verdwenen — nevenbouw, over zijn.

Bij het tot stand komen van dit werk, dat voor mij als niet-archeoloog verschillende moeilijkheden met zich mede bracht, ondervond ik van vele zijden een niet genoeg te waardeeren medewerking. Den Oudheidkundigen Dienst, wiens foto- en teekeningen-schat mij vrijelijk ter beschikking stond en die mij bovendien nieuw materiaal deed toekomen, waardoor het mogelijk was het werk in dezen vorm uit te geven, ben ik bijzonder verplicht. Aan den Heer en Mevrouw TH. VAN ERP, die mij kostbare gegevens verschaften, ben ik veel dank verschuldigd, evenals aan den Heer TH. P. GALESTIN, wiens samenwerking ook op ander gebied tot mijn beste herinneringen behoort. Het Instituut Kern en het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden betuig ik mijn erkentelijkheid voor de ondervonden behulpzaamheid. En niet in de laatste plaats denk ik aan den Uitgever, den Heer H. E. STENFERT KROESE, wiens raad en bijstand een onmisbare factor waren voor het welslagen van dit werk.

Het onderwerp leende zich niet tot het maken van een zakenregister. Om het overzicht te vergemakkelijken is een uitgebreide inhoudsopgave opgenomen, terwijl de verwijzingen in den tekst het onderling vergelijken bevorderen.

Bij het beëindigen van dit werk is het mij een behoefte mijn vrouw te noemen, die mij vooral bij het vervaardigen der teekeningen terzijde stond.

J. R. VAN BLOM

Lunteren, Januari 1935

THE ZOOLOGICAL

The Zoological Society of London, which was founded in 1826, is the largest and most influential of the kind in the world. It was founded by a group of naturalists, including William Storer, who was the first president. The society's main purpose is to advance the study of the natural history of animals, and it does this by collecting and displaying specimens of animals in its museums. The society also publishes a journal, the *Proceedings of the Zoological Society of London*, which is one of the most important journals in the field of zoology. The society's collections are housed in the Natural History Museum in London, which is one of the largest and most important museums in the world. The society's collections include specimens of all the major groups of animals, including mammals, birds, reptiles, amphibians, fish, and invertebrates. The society's collections are used by scientists and students alike, and they are a valuable resource for the study of the natural history of animals. The society's collections are also used for educational purposes, and they are a source of inspiration for many people. The society's collections are a testament to the power of science and the importance of the study of the natural history of animals.

THE ZOOLOGICAL SOCIETY OF LONDON

INHOUD

Bl.

HOOFDSTUK I. DE SADJIWAN-KALONGAN-GROEP

De ligging	1
Tjandi Sadjiwan	2
Tjandi Kalongan	3
De tegenwoordige toestand.	6
De eeredienst.	6
De benaming.	6
Het onderzoek	9
De ontgraving en opname	12
De vondsten	13
De jongste onderzoekingen.	14
De Oudheidkundige Dienst	15
De literatuur.	16
De foto's en de bouwkundige teekeningen.	17

HOOFDSTUK II. BOUWKUNDIGE BESCHRIJVING

De algemeene vorm.	18
De fundeering	20
Het soubasement	22
trap	23
voorsprong	24
soubasement	24
De beugel en het bordes	26
De poort	27
Het tempellichaam	30
profileering.	30
gevelverdeeling	31
pilasters	31
paneelen	32
ramen	32
ingang.	32
Het portaal	34
deurkozijn	34

	Bl.
De tempelkamer	35
gewelf.	35
ramen.	36
altaar	36
put	36
nissen	37
plaatsing der beelden	38

HOOFDSTUK III. BOUWTECHNIEK

Het materiaal.	39
fundeering van kalisteenen	39
mergel en andesiet	39
buitenommanteling	41
binnenvulling.	41
Het steenformaat	41
Het steenverband	42
samenstelling van profielonderdeelen	42
steen en pennen.	43
inlatingen	43
Het gebruik van pleister.	44

HOOFDSTUK IV. VORMGEVING EN VERSIERING

De vormgeving.	45
De versiering.	46
De tjandivorm	48
Het grondplan	48
sectorverdeeling	49
quadratenstelsel	50
getallenreeks	51
Het soubasement.	53
vergeleken met andere tempels	54
De voorsprong en de losstaande poort	55
vergeleken met andere tempels.	55
makara met vogel in den bek	56
kalakop met onderkaak	56
ruitvormig behangselpatroon	56
De trap	56
kala-kop	56

gestyleerde makara	57
schathoederstafereelen	57
De beugel	59
vergeleken met andere tempels	60
Het tempellichaam	61
profileering vergeleken met andere tempels	61
pilasters	62
paneelen	62
kala-makara als buitenomlijsting	62
pilaster en gana als binnenomlijsting	62
Çri-voorstelling	62
olifant-leeuwenstuk	64
knielende olifant	65
De cella	65
doorsnede vergeleken met andere tempels	65

Dragende motieven	66
terrassenmotief	66
profileeringen	67
pilaster	67
leeuwen, olifanten en gana's	68
lotuskussen	68
Bekroningsmotieven	68
stōēpaklokken	68
antefixen	68
kroonlijst	69
Omlopende motieven	69
profileeringen	69
palmetguirlande	69
vijfbladige rozetguirlande	69
Omlijstingsmotieven	69
kala-makara	69
makara	70
zaadhuis-bloemenband	70
vijfbladige rozetguirlande	70
pilaster	70
vlakke lijst	70

	Bl.
Scheidingsmotieven	70
pilaster	70
Vlakvullende motieven.	70
paneelen	70
casementen	70
recalcitrante spiraal	70
ruitvormig behangselpatroon	70
zesbladige rozet	70
bladmotief	70
mythologische voorstellingen	70
 Meetkundige motieven.	71
cirkel	71
ruit	71
quadraat	71
Plant aardige motieven.	71
palmet.	71
bloemkroon	71
vierbladige rozet	72
vijfbladige rozet	72
zesbladige rozet	72
rose lotus	73
recalcitrante spiraalrank	73
chrysantenblad	74
vijgeblad	74
Dierlijke motieven	74
kala-kop	74
makara	75
gana	76
opsomming der overige afgebeelde wezens	76
Constructieve motieven	77
paneel	78
pilaster	78
Mythologische motieven	78
wenschboom	78
juweelmotief	79
juweelzakken	79
fabels	79

HOOFDSTUK V. DE FABELRELIEFS

strekking der voorstellingen	81
onbekend relief met twee mannen	82
ganzen en schildpad.	83
garoeda en schildpadden.	85
aap en krokodil.	86
leeuw, stier en jakhals.	87
olifant door kleine dieren overwonnen.	88
onbekend relief met man tegenover leeuw.	89
slang en mongoes.	90
vrouw en jakhals.	91
zuinige jakhals en jager.	93
brahmaan, kraai, krab en slang.	95
onbekend relief van vogel met twee koppen.	96
man rustend bij een vrouw.	98
bok en olifant.	99
onbekend relief met zwevenden man.	99
stier en jakhals.	100
onbekend relief met brahmaan.	100
kinnara.	101
richting der voorstellingen.	102

HOOFDSTUK VI. EEREDIENST

Boeddha-beeld (verdwenen hoofd-beeld).	104
Awalokiteçwara-beeld.	105
Mañdjoeçri-beeld.	105
Amitäbha-beeld.	106
vlammenrand.	107
verdwenen beelden van Kalongan.	107
tempelwachters.	108
onbekend zilveren beeldje.	109
putvondsten.	109
grafmonument.	110

SAMENVATTING.	112
-----------------------	-----

100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000



HOOFDSTUK I

DE SADJIWAN-KALONGAN-GROEP

DE LIGGING

Ongeveer driekwart kilometer ten Zuid-Oosten van de districtshoofdplaats Prambanan liggen op den grond van de desa Sadjiwan ¹⁾ in het gebied van Djokjakarta op zeer korten afstand van elkaar de overblijfselen van twee bouwwerken, die wij samen de Sadjiwan-Kalongangroep zullen noemen naar haar twee bestanddeelen: de Tjandi Sadjiwan, een in een hof gelegen tempel van middelbare grootte, en de thans verdwenen Tjandi Kalongan, een tachtig meter zuidelijker gelegen nevenbouw, bestaande uit een complex van twee kleine tempeltjes omgeven door rijen lotuskussens.

Deze twee monumenten moet men tot één groep rekenen naar het voorbeeld van Tjandi Plaosan, die zuidwaarts een dergelijken nevenbouw heeft als Tjandi Kalongan er een uitmaakt. Bij Plaosan zijn twee Wihara's de hoofdgebouwen, waarvan de ringmuur ook den nevenbouw omsluit, hier is het hoofdgebouw een Tjandi, waarvan de ringmuur zich slechts tot het noordelijk terrein bepaalt. Hoewel het niet uitgesloten is, dat een bouwwerk, waarvan Kalongan en Zuid-Plaosan een voorbeeld zijn, zelfstandig voor kan komen, wijst alles er hier op, dat de zuidelijke Tjandi Kalongan als nevenbouw van Tjandi Sadjiwan bedoeld is. De wijze, waarop het Kalongan-complex met den ringmuur van Sadjiwan evenwijdig loopt, de gemeenschapelijke N.Z.-as, die door de twee kleine Kalongan-tempels en de Tjandi Sadjiwan heen loopt, en de ingang, die bij allen op het westen is, duiden op hun bouwkundigen samenhang. De vraag echter of beide deelen van denzelfden ouderdom zijn, kan wegens het teloorgaan der

¹⁾ Zie fig. 1 en het op pag. 7 vermelde.

gegevens niet beantwoord worden. Men dient op de mogelijkheid bedacht te zijn, dat Tjandi Kalongan later aangebouwd werd, immers, waren zij tegelijkertijd gebouwd, het zou niet ondenkbaar zijn, dat de ringmuur ook het zuidercomplex omvat zou hebben.

Bestaat er dus bouwkundige samenhang — gelijktijdig of naderhand tot stand gekomen — de innerlijke verbondenheid blijkt uit de Amitābha-verereering, die in beide complexen aangetroffen werd.

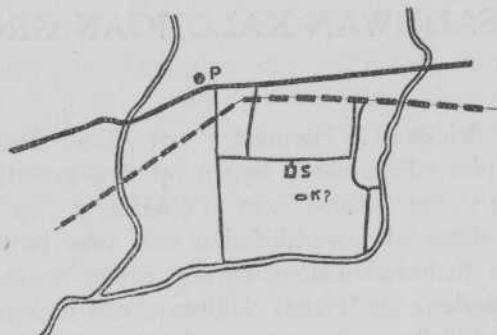


Fig. 1, tegenwoordige situatie: P (Prambanan), S (Tjandi Sadjiwan), K (overblijfselen van Kalongan?)

TJANDI SADJIWAN

Het Noorder complex van deze groep, zooals wij mogen concludeeren, wordt gevormd door Tjandi Sadjiwan, den hoofdtempel, die op $\pm$ veertig meter afstand, door een ringmuur omgeven was. Deze muur werd reeds door MACKENZIE ¹⁾ in 1813 aangetroffen. In den N.W. hoek van het terrein lagen toen nog de overblijfselen van een klein tempeltje, waar IJZERMAN ²⁾ later tevergeefs naar zocht. Twee zeer groote tempelwachters, waarvan de een verminkt nog op het terrein, de ander ongeschonden op het Ass.-Residentserf te Klaten heet te zijn ³⁾, stonden bij den ingang der ommuring. Van welken aard die toegang was, wordt niet vermeld. De hoofdtempel zelf zal in het volgende hoofdstuk uitvoerig behandeld worden, hier worde slechts met het volgende volstaan: een tamelijk plat soubasement

¹⁾ MACKENZIE: Narrative of a Journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambana in Java, 1812 (Verh. Bat. Gen. VII, IXe stuk, pag. 18 sq.).

²⁾ J. W. IJZERMAN: Beschrijving der oudheden nabij de grens der Residenties Soerakarta en Djogdjakarta, 1891, pag. 107 sq.

³⁾ Zie pag. 108.

van het Midden-Javaansch profiel met een vierkant grondplan waarvan de zijden een kleine twintig meter lang zijn, met slechts één naar het Westen gericht voorsprong, die uitloopt op een wederom vooruitspringende trap. De traspiegels zijn van beeldhouwwerk, waar schathoeder-tafereelen op voorgesteld zijn, voorzien, evenals het soubasement, waarop nu nog een achttiental fabels afgebeeld zijn. Op den voorsprong staat nog de onderbouw van een losstaande poort. Daarachter verrijst het verdere gebouw, dat boven het soubasement iets terugwijkt, waardoor een smalle omgang geschapen wordt. De teerling en de daarboven gelegen dakverdiepingen moeten een rijzigen indruk gegeven hebben, als men let op het hooge gewelf van de cella, welke indruk versterkt wordt door de vijf lange smalle velden, waarin de zijgevel verticaal verdeeld wordt. Van de zijkanten van den teerling, die aan alle zijden een flauwen voorsprong vertoont, zit vrijwel alleen het onderste lijstwerk op zijn plaats, evenals dit het geval is met den merkwaardig samengestelden onderbouw van den Kala-Makara-ingang naar de cella. Boven het lijstwerk is de tempel ingestort tot halverwege het gewelf van de tempelkamer. De cella, ongeveer 6 M. in het vierkant, heeft aan de zijkanten een raam. Het gewelf moet zeer hoog hebben doorgelopen. Op een altaar en in nissen vonden verschillende Boeddhistische beelden, die helaas slechts ten deele gespaard zijn, een plaats. Voor het altaar bevindt zich een put. Het gebruik van zachte mergelsteen voor de binnenvulling is een merkwaardigheid te meer, omdat het ons in staat stelt iets meer over de dateering van dit bouwwerk te weten te komen. Deze merkwaardigheid heeft het gemeen met Plaosan en Lara Djonggrang, met welke het, zooals wij later zullen zien, tot de jongste bouwwerken der Midden-Javaansche periode gerekend wordt ¹⁾.

TJANDI KALONGAN

De Zuidelijke nevenbouw is thans nagenoeg verdwenen ²⁾. IJZERMEN en VERBEEK zijn de eenige, die er nog iets van hebben kunnen

¹⁾ Zie ook Tj. KALASAN, pag. 41.

²⁾ R. O. C. 1909, bl. 136 : „Wat er van Tj. Kalongan restte is weggevoerd en gebezigd voor het bouwen van een ringmuur om het bekëls-erf.” (Opname H. L. L. MELVILLE). E. F. JOCHIM : Prambanan en omliggende tempels. T. B. G., LV, 1913, pag. 512 : „Van tempels en beelden vond ik geen ander spoor dan verscheidene stukken van lotuskussens als door IJZERMEN bedoeld, kegelvormige topstukken met versierde steenen enz.”

nasporen. Om geen details verloren te laten gaan, volg hier IJZERMANS' relaas. („Beschrijving der oudheden nabij de grens der Residenties Soerakarta en Djogdjakarta" 1891 bl. 108 sq) : „Ongeveer 80 M. bezuiden Tj. Kalongan ¹⁾ werd echter een groep oudheden aangetroffen, die tot nu toe niet is beschreven en die in karakter geheel overeenkomt met Zuid-Plaosan. Talrijke stukken van padmasana's, die aan elkander gelegd cirkels van ± 3.25 M. middellijn vormen en vele ronde topstukken, als die waarvan boven sprake was ²⁾, liggen over een oppervlakte van 80×50 M. verspreid. De afzonderlijke ligging der in bamboebosch en kampong verscholen overblijfselen heeft het werk der vernieling niet weinig begunstigd, zoodat thans niet meer kan worden bepaald hoe groot het aantal ringvormige plateaux was. Wel kan worden besloten tot het feit, dat ze in de richting der windstreken hebben gestaan. In het midden der Noord-Zuidlijn liggen de fundeeringen bloot van twee kleine vierkante tempels. Ze meten binnenwerks 2.74 M. en liggen hart op hart 12.28 M. van elkaar. De op het smalste punt 0.61 M. breede opening is naar het Westen gekeerd en was op de gewone wijze versierd, ten minste aan de Zuidelijke vindt men nog een gedeelte van de Makara-koppen, waarin de omlijsting der deur eindigt. De vloer der tempels is uitgebroken. De beelden bevinden zich niet meer op hunne plaatsen in het heiligdom. Bij nadere beschouwing van de omliggende steenen werd tusschen beide tempeltjes een Boeddha-beeld gevonden, dat alleen het hoofd miste, maar overigens geheel gaaf was. De houding der handen en de geheele voorstelling was die van den Dhyani-Boeddha Amitabha. Geen twijfel of hij zat eens neder in een der naar het Westen gerichte vertrekken. Tusschen steenen en struikgewas werden nog stukken van twee eenigszins grootere beelden gevonden. Beide hebben de beenen onder het lijf geslagen. Bij het eerste ligt de linkerhand, de eenig aanwezige, met den rug naar boven op de knie, bij het tweede zijn beide handen met de armen afgebroken, op het onderstuk komen geen handen voor, zoodat deze niet op de knie gelegen hebben. Het schijnt, dat uit het voetstuk een lotusstengel oprijst. De beschreven tempeltjes

¹⁾ IJZERMANS' Kalongan is onze Noordelijke Sadjiwan! Zie ook IJZERMANS' „Iets over de tempelruïnes van Prambanan" (literatuurlijst pag. 16), waarin het zuidelijke complex „Sodjiewan" genoemd wordt.

²⁾ N.l. de kegelvormige topstukken van stōēpaklokken.

en graven, gelegen in de desa Sodjiewan vormen als het ware den Zuidelijken voorbouw van Tjandi Kalongan, daar zij aan diens ringmuur palen. Evenals bij Zuid-Plaosan is de ingang der tempeltjes naar het Westen gericht, evenals daar wordt hier Amitabha gevonden. De tempel Kalongan met zijn toebehooren was dus eveneens aan den eeredienst van Boeddha gewijd."

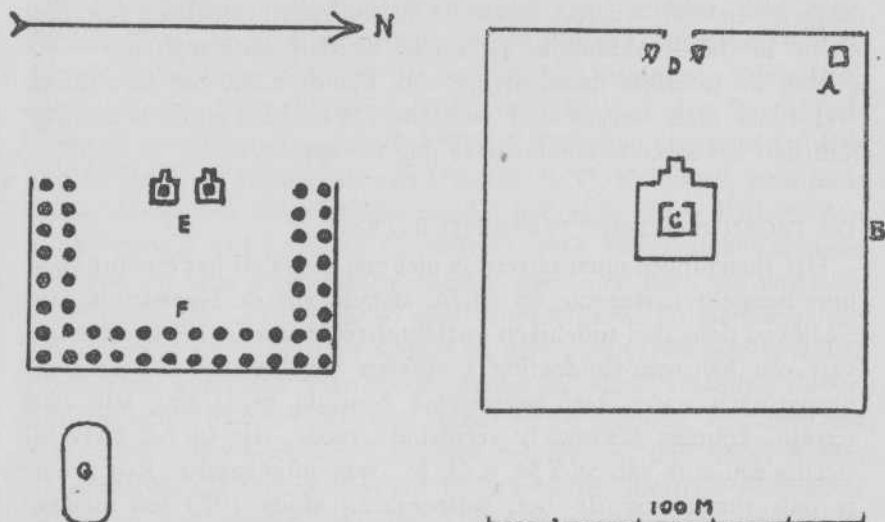


Fig. 2, reconstructies naar gegevens van IJZERMAN: A (N.W. tempel), B. (Ringmuur), C (Tj. Sadjawan), D (tempelwachters, naar BAKER), E (Kalongan tempels), F (Stōēpa's, schetsmatig), G (tegenwoordige overblijfselen)

Deze waardevolle mededeelingen geven ons eenig idee, hoe wij ons dezen nevenbouw hebben voor te stellen, twee tempeltjes, die behalve aan den voorkant omgeven waren door ronde lotuskussens, die ongetwijfeld met stōēpaklokken bezet waren, waarvan de „ronde topstukken” de bekroning uitmaakten. Het valt niet uit te maken waar de bovengenoemde beelden geplaatst waren, in de tempelkamers of op een vierkant plateau tusschen de padmasāna's, zooals dat het geval is bij Plaosan en den bijbouw van Mendoet en Baraboedoer. Het vierkante terras blijft hier echter veronderstelling ¹⁾. Aan de hand van IJZERMAN's Oudheidkundige Kaart, kunnen wij zien, hoe wij ons de ligging van het Kalongan-complex hebben voor te stellen, n.l. met de korte zijde van 50 Meter evenwijdig met den

¹⁾ Zie KROM „Inleiding”, II, pag. 24.

Zuidmuur van Sadjiwan. De stippels om de twee Kalongan-tempels geven niet het aantal padmasāna's aan, slechts een summiere aanduiding, hoe de situatie er van was, die IJZERMAN niet meer vermocht te preciseeren. Tenslotte blijkt uit die kaart, dat de twee tempels en niet de middenas van het geheele Kalongancomplex op één lijn met den hoofdtempel lagen, welke situatie men in fig. 2 schetsmatig aangegeven ziet, waarop tevens de overblijfselen geteekend zijn, die thans in de onmiddellijke nabijheid worden aangetroffen.

Aan de uiterlijke beschrijving van Tjandi Kalongan kan thans wel niets meer toegevoegd worden. De beelden en de bedoeling van den nevenbouw komen later nog ter sprake.

DE TEGENWOORDIGE TERREINTOESTAND

Het thans ingenomen terrein is niet zoo groot als het oorspronkelijke tempelhof, waarvan op 40 M. afstand van de Noordzijde van Sadjiwan door den tijdelijken opzichter-teekenaar in 1934 restanten van een kalisteen-fundeering gevonden werden (fig. 3). Verdere nasporingen waren zeer bezwaarlijk door de beplanting van het terrein. Immers KNEBEL¹⁾ vermeldde reeds, dat in het rietveld slechts een stuk van 58.5 M. $\times$ 41 M. was uitgespaard. Zoo groot is ook thans nog de hof, waaromheen sinds 1923 een nieuwe muur is aangestapeld²⁾. Het zooeven genoemde terrein van Kalongan is dus geheel prijsgegeven.

DE EEREDIENST

Het Boeddhistisch karakter van Sadjiwan-Kalongan kwam reeds eenige malen naar voren. Hier worde voorloopig met deze aanstipping volstaan. In Hoofdstuk VI behandelen wij uitvoerig den eeredienst en het karakter van den tempel als grafmonument.

DE BENAMING

Beide monumenten hebben met hun naam tot eenige verwarring aanleiding gegeven. De namen Tjandi Sadjiwan en Tjandi Kalongan werden over en weer voor beide tempels gebruikt. De Noordelijke komt in de literatuur, in verschillende spellingen onder den naam

¹⁾ R. O. C., 1910, pag. 97.

²⁾ O. V., 1923, 3e en 4e kwartaal, pag. 77.

van Sadjiwan ¹⁾, Sadjiwan I ²⁾, Kalongan ³⁾, Dalam ⁴⁾, Kebon Dalam ⁵⁾ en Assoe ⁶⁾, de Zuidelijke tempel onder den naam van Kalongan ⁷⁾, Sadjiwan ⁸⁾ en Sadjiwan II ⁹⁾, bovendien bepaald foutief onder den naam van Samapoera ¹⁰⁾ en Kebon Dalem ¹¹⁾ voor. Zooals men in de noten kan zien (waar de naam van den auteur tusschen haakjes staat, wanneer de betrokken naam door hem in de tweede plaats genoemd wordt) tamelijk veel variatie voor twee monumenten, waaruit echter geen moeilijkheden behoeften te ontstaan, indien men zich van die verwisseling voldoende rekenschap had gegeven. Verwarring ontstond, toen KNEBEL den Zuidelijken tempel, zooals thans gebruikelijk Tjandi Kalongan noemende, zuiver op den naam af gelijkstelde met IJZERMAN's Tj. Kalongan, waarmede deze echter den Noordelijken tempel bedoelde. Toen KNEBEL dan ook vermeld had (in R. O. C. 1909 bl. 136), dat Tjandi Kalongan verdwenen was, verbaasde men zich, toen men hem het volgende jaar in R. O. C. 1910 bl. 97 den Noordelijken Tj. Sadjiwan zag beschrijven als IJZERMAN's Kalongan, dien men verdwenen gewaand had. Daar IJZERMAN voor Kalongan ook RAFFLES' benaming Kebon Dalem opgeeft, voert KNEBEL, steeds in de meening, dat deze ook een aanduiding voor het Zuidelijke complex is, den naam Kebon Dalem bepaald foutief voor dit bouwwerk in. JOCHIM ¹²⁾ wees het eerst op deze naamsverwarring. Om deze te vermijden, zou hij er veel voor voelen, om in navolging van BRUMUND, IJZERMAN, VERBEEK en VAN ERP ¹³⁾ den naam Tj. Kalongan voor den Noordelijken tempel te blijven gebruiken. Deze staat echter volgens JOCHIM op den grond van desa Sadjiwan, bovendien noemen de inlanders hem Tj. Sadjiwan beide redenen voor hem om dezen naam aan het Noordelijk complex te verbinden. Hierbij hebben wij dus het vaste gegeven dat deze tempel in desa Sadjiwan ligt. Dit zelfde gold reeds voor het Zuider

¹⁾ BRANDES, GRONEMAN, KROM, SCHELTEMA, JOCHIM, Rapporten en Verslagen O. D. en de literatuur der laatste twintig jaar (VETH, 2e dr.). ²⁾ Inventaris der Hindoe oudheden, 1915. ³⁾ BRUMUND, VETH, IJZERMAN, VERBEEK, VAN ERP in Oudh. Aant. I, (SCHELTEMA) (Inventaris der Hindoe oudheden, 1915). ⁴⁾ LEEMANS. ⁵⁾ RAFFLES, RAFFLES-CRAWFURD, (IJZERMAN). ⁶⁾ HOEPERMANS. ⁷⁾ KNEBEL, KROM, Rapp. en Versl. O. D. ⁸⁾ IJZERMAN, VERBEEK, v. ERP in Oudh. Aant. I. ⁹⁾ Inventaris der Hindoe oudheden, 1915. ¹⁰⁾ (VERBEEK, no. 366). ¹¹⁾ (KNEBEL, R. O. C., 1909, bl. 136).

¹²⁾ Tijdschr. Bat. Ben., LV, 1913, pag. 512.

¹³⁾ Die in Tijdschr. Bat. Gen., LIII, 1911, pag. 597 den naam Kalongan verdedigt.



Fig. 3, tegenwoordige situatie van den nieuwen ringmuur en de gevonden overblijfselen bij Kalongan

complex, dat volgens IJZERMAN ¹⁾ op het terrein van desa Sadjiwan lag (in overeenstemming met fig. 3), waarom hij dit monument Tj. Sadjiwan noemde ter onderscheiding van de Noordelijke Kalongan, waarbij hij geen plaatsaanduiding gaf. De Topografische Kaart van Java geeft in deze geen uitsluitsel, in de eerste plaats worden geen desa-grenzen aangegeven, en in de tweede plaats prijkt op vrijwel dezelfde plaats, waar bij de eene kaart (Java XXX A, opname 1919, schaal 1:50.000) Sadjiwan staat, bij de andere (Java XXX C, opname 1923—25, schaal 1:25.000) Kalongan, beide kaarten met uitsluiting van den anderen naam. Wel staat op beide kaarten de desa Kebondalem benoorden het Noordelijke tempel-terrein aangegeven. Met andere woorden, de Topografische Dienst doet al even hard mede met deze naamsverwisseling. Gelukkig geeft de situatiekaart (fig. 3), die de Oudheidkundige Dienst ons deed toekomen, het verlangde uitsluitsel, waarop nauwkeurig het gebied der drie desa's is aangegeven. Het terrein waar Tj. Sadjiwan in ligt mist deze aanduiding, de opgave van JOCHIM vult deze lacune echter aan, waaruit voldoende blijkt, dat de Noorder tempel tot het gebied van desa Sadjiwan behoort. Beide tempels liggen dus in Sadjiwan. De benaming Sadjiwan I en II uit de Inventaris van 1915 is dus de meest nauwkeurige, maar iets te droge benaming. Bovendien is de benaming Kalongan voor het Zuider-complex te veel ingeworteld, om hem door Sadjiwan II te laten verdringen. Wij zijn dus den naam Kalongan blijven gebruiken en noemen het geheel der beide monumenten de Sadjiwan-Kalongan-groep.

Omtrent den naam Sadjiwan valt nog het volgende te vermelden. De bēkel van Sadjiwan deelde aan JOCHIM mede, „dat de desa genoemd werd naar zijn overgrootvader Sodjiwo, den eersten, die zich (na den Java-oorlog) daar (weer?) vestigde.” (T. B. G. LV 1913, bl. 512 sq.). BRANDES veronderstelt op bl. 31 Rap. Oudh.-Com. 1902, dat Sadjiwan een verbastering is van Rēksādjiwan, waarin de Sanskrit-woorden rakṣa (verdedigen) en jīva (leven) duidelijk naar voren komen.

HET ONDERZOEK

De oudste berichten danken wij aan MACKENZIE, ²⁾ die in zijn reis-verhaal van 1812 zeer nauwkeurig den toestand beschreef, waarin

¹⁾ Beschrijving der Oudheden, pag. 109.

²⁾ Zie literatuurlijst, pag. 16.

hij het Noorder complex aantrof: een door een muur omgeven terrein, in welks N.W. hoek, te oordeelen naar een hoop steenen, een tempeltje moet hebben gestaan. Uitvoerig gaf hij het uiterlijk der toen nog aanwezige twee tempelwachters weer, waarvan één toen ook reeds gebroken was. Aan den ingestorten hoofdtempel merkte hij drie openingen op, door een waarvan hij in de tempelkamer komen kon, die vol met neergestorten steen lag. Het sluitstuk van het gewelf zat echter nog op zijn plaats, hij vertelde althans, dat het spits toeloopende stapel-gewelf uit totaal dertig over elkaar stekende lagen bestond. De bogen der nissen aan de zijanten waren nog net zichtbaar, welke men toen voor ingangen naar de lagere verdieping aanzag. MACKENZIE merkte reeds het verschil op tusschen den harden andesiet- en den zachten mergelsteen of solo-steen, zooals hij hem noemde, hoewel hij overigens in de meening verkeerde, dat er bij de voeging geen cement was gebruikt, hetgeen niet in overeenstemming is met latere onderzoekingen. Tenslotte vermeldde hij de vondst van een in drie stukken gebroken steen met een „Devanagari“-inscriptie en nog twee kleinere beschreven steenen, welke evenals de copie, die hij er van nam, verloren gingen.

Van het onderzoek, dat BAKER spoedig daarna bij Tjandi Kobón Dálam in stelde, krijgt men in RAFFLES' „Java“ (bl. 8, Dl. II, 1e dr. 1830) ongeveer hetzelfde relaas, verlucht met een tekening van den tempel, dat men herhaald vindt in CRAWFURD's „Description géographique“ ¹⁾. BAKER kon geen ommuring vinden, maar veronderstelde, dat men steenen van de ruïne in het rond had gezet.

LEEMANS vermeldde in 1846 ¹⁾, dat de schilder SIEBURGH Tjandi Dálam eveneens bezocht om er teekeningen van te vervaardigen, welke ik niet meer terug heb kunnen vinden. Een schilderij van hem, die in het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden aanwezig is, geeft een geheel door struikgewas overwoekerde ruïne te zien, waarvan men waarschijnlijk den cella-ingang ziet.

De volgende onderzoeker is BRUMUND, (Indiana II (1854) bl. 36 sq.) die het noch over muur of tempelwachters heeft, maar wel iets meer over het innerlijk van den tempel (Tjandi Kalongan noemde hij hem) wist mede te deelen: n.l. dat de venstergaten, die hij als zoodanig heeft herkend, van buiten tweemaal zoo wijd waren als van binnen, welke uitlating opmerking verdient, omdat van een

¹⁾ Zie literatuurlijst pag. 16.

dergelijk wijdteverschil nu niets meer te zien valt; het verschil der hoogte aan binnen- en buitenkant, dat hij opgaf, vinden wij ook thans nog. Verder vermeldde hij de nissen, „welke meer dan levensgrootte beelden bevat hebben,” waarop hij liet volgen, dat de tempelkamer tot bijna aan de hoogte der nissen met steen uit het dak volgestort was, en dat hij geen beelden gevonden had ¹⁾. Echter wel „twee byzonder grootte linggam's”, die MACKENZIE ook reeds gevonden had, maar ze voor onderdeelen van een zuil met kapiteel had versleten. Naderhand bleken deze „linggams” gewone kegelvormige topstukken van stōepaklokken te zijn ²⁾.

HOEPERMANS ³⁾ bezocht in de jaren 1864—67 o.a. ook dezen tempel, dien hij Tjandi Assoe noemde, waarvan ook hij niet veel meer ontdekken kon dan een overgroeide en vervallen ruïne. Hij vermoedde ten Zuiden van het terrein een tweeden tempel; verdere nasporingen deed hij echter niet.

VERBEEK vermeldde in de „Oudheden van Java” (1891) zoowel de Noordelijke „Kalongan” als de Zuidelijke „Soedjiwan”, met zijn twee kleine tempeltjes en lotuskussens en beelden. Zijn vermoeden, dat deze tempel bij BRUMUND reeds onder den naam van Tjandi Samapoera opgenomen was, is onjuist, omdat die veel verder naar het Zuiden ligt.

Wat IJZERMAN ³⁾ wist te vertellen is belangrijker, hij kon nog de ommuring, die op ± 40 M. afstand evenwijdig om den tempel heenliep, nasporen, het N.W. tempeltje echter niet meer. Van de twee tempelwachters was het ongeschonden exemplaar naar het Assitents-Resi-

¹⁾ De aangehaalde zin doet vermoeden, dat de nissen die beelden toen niet meer bevatten. GRONEMAN's uitlating (in Boeddh. Tempel- en Kloosterbouwwallen, pag. 85 sq.), dat de twee Bodhisattwa-beelden later pas in de nissen geplaatst werden, maar er niet in gevonden waren, krijgt door de opmerking van BRUMUND meer relief, tenzij hij hem juist aan BRUMUND mocht hebben ontleend. BRUMUND motiveerde zijn opmerking over de meer dan levensgrootte beelden niet (waren zij misschien toch in de nissen, maar door het neegevallen gesteente voor hem onzichtbaar?). Evenmin deed GRONEMAN het, waarvan men mocht verwachten, dat hij het verslag der werkzaamheden der Jogjasche Vereeniging, dat in zijn oogen althans een foutieve voorstelling van zaken moet hebben gegeven, gewraakt zou hebben. Nu staan de opmerkingen van BRUMUND en GRONEMAN volkomen los tegenover het officieele verslag van het opruimingswerk. De quaestie is van belang, omdat het ons tot voorzichtigheid maant bij het maken van gevolgtrekkingen uit de opstelling der beelden (pag. 37).

²⁾ Zie IJZERMAN, Med. Kon. Akad. Lett., 3e R., IV, pag. 283 sq.

³⁾ Zie literatuurlijst pag. 16.

dentserf te Klaten overgebracht. Hij was het, die ons het uitvoerigst inlichtte over het Zuidelijke complex, welk relaas op bl. 4 is weergegeven.

DE ONTGRAVING EN OPNAME

In 1893 begon de Jogjasche Archeologische Vereeniging onder leiding van den President, H. E. DORREPAAL, met de ontruiming en schoonmaak van den hoofdtempel, hetgeen in 1886 op een bestuursvergadering van het Bataviaasch Genootschap en in 1891 door de Jogjasche Vereeniging reeds overwogen was¹⁾. Het verslag over de maanden Maart en April 1893 verhaalde hoe men genoodzaakt was een der zijmuren open te breken, teneinde de zware steenen van het ingestorte dak daardoor te kunnen verwijderen. Men vond toen nog geen beelden of bas-reliefs. In de maand Mei²⁾ had men meer resultaat door het vinden van beelden op een altaar en in nissen. Voor het altaar werd het hoofdbeeld, een in stukken gebroken zittend Boeddha-beeld, dat uit zachten witten steen gehouwen was, gevonden. Op een der lotoskussens (het Noorderlijke) trof men een Amitābha-beeld aan. In de nissen vond men twee geschonden Bodhisattwa-beelden (zie noot 1 bl. 11). De poortvormige ramen kwamen vrij en de put voor het altaar werd ontgraven, waaruit eenige dunne gouden plaatjes en verkoolde beenderen te voorschijn kwamen, echter geen urn.

Hiertoe bepaalden zich voorloopig de werkzaamheden. Pas in het voorjaar van '97 werd de toegangsweg naar Sadjiwan verbeterd, in '98 gevolgd door het blootleggen van den voet, waarbij achttien min of meer gespaarde Djātaka-reliefs te voorschijn kwamen, welke een welkome vermeerdering beteekenden der fabelvoorstellingen³⁾.

In 1902 liet de Commissie voor het Oudheidkundig Onderzoek de tempel door LEYDIE MELVILLE fotografeeren en in kaart brengen⁴⁾, nadat CEPHAS vroeger reeds een abklatsch en eenige foto's van een drietal fragmenten van een beschreven steen vervaardigd had⁵⁾.

¹⁾ Notulen Bat. Gen. 1886, pag. 92, Jaarverslag der Arch. Ver. te Jogja 1891, in Notulen 1893. Bat. Gen. Bijl., VIII, pag. XX.

²⁾ Bijlagen IV, V in de Notulen v. h. Bat. Gen., XXXI, 1893.

³⁾ BRANDES in R. O. C., 1902, pag. 9.

⁴⁾ BRANDES in R. O. C., 1902, pag. 31 en 34.

⁵⁾ Abklatsch O. B., No. 491, Foto B. G., II, 808. Notulen Bat. Gen. 1898, pag. 175. Notulen Bat. Gen. 1899, pag. 27.

DE VONDSTEN

Deze beschreven steen, dien men als tegel gebruikt had, was in de nabijheid van een voetstuk gevonden. Er staat in Oud-Javaans schrift op Çri-Mahārāja; aan Çri gaat op den linkerzijkant van den steen nog een halve letter vooraf, vermoedelijk een ligatuur, die moeilijk te herkennen is. Dit fragment schijnt wel 't slot te zijn van een kort opschrift, dat ergens aan een gebouw aangebracht is geweest of toelichting heeft moeten geven bij een relief.

De groote en twee kleinere steenen, waar MACKENZIE van repte (bl. 10) zijn later verloren gegaan ¹⁾.

Als andere vondsten kunnen nog genoemd worden een onbekend zilveren beeldje, waar men dit aantrof staat niet vermeld, hoog 3.5 cM. zittend, in godenornaat. De rechterhand ligt met de palm bovenwaarts op de rechterknie. De linkerhand rust eveneens met de palm naar boven in den schoot, 't hoofd is afgebroken, geen lotuskussen ²⁾.

Bij de opruiming in 1893 kwamen in de tempelkamer eenige geelkoperen voorwerpen (een knop, een hangertje, een spits voorwerp en een onherkenbare munt) te voorschijn ³⁾. Naderhand vond men in den N.W. hoek de resten van een geraamte, waarvan de schedel vrij goed geconserveerd was, waarschijnlijk van iemand, die daar omgekomen is. In den put vond men behalve de verkoolde beenderen, dunne gouden plaatjes, o.a. in den vorm van een schildpad, een naga, enz. ⁴⁾. In het Hoofdstuk „Eeredienst” komen wij hier op terug.

Het zilveren beeldje en de putvondsten gingen tenslotte naar het Museum te Batavia (invent. 4505 en 3733) ⁵⁾. Het Amitābha- en de twee Bodhisattwa-beelden ⁶⁾ en de steen met Çri-Mahārāja-opschrift, kregen, nadat ze eerst in Djokja geweest waren, en nadat de pogingen voor een Museum te Magelang mislukt waren, een plaats aan den Zuidmuur van het Lara-Djonggrang-terrein ⁶⁾.

¹⁾ IJZERMAN: „Beschrijving der Oudheden”, bl. 108 sq.

²⁾ Not. Bat. Gen. 1902, pag. 57 en Bijl. XX No. 659b. Not. B. G. 1894, Bijlage IX, No. 784d, Not. B. G. 1895, pag. 7.

³⁾ Not. Bat. Gen. 1893, Bijl. IV. ⁴⁾ Not. Bat. Gen. 1893, Bijl. V.

⁵⁾ Uitvoerig beschreven door KNEBEL in R. O. C. 1902, bl. 56, aangevuld door JOCHIM in R. O. C. 1912, bl. 100.

⁶⁾ MUUSSES: „de Beelden te Prambanan”, Bijl. J. Oudh. Versl. 1923, pag. 117, No. 55, 56, 57 en 80.

DE JONGSTE ONDERZOEKINGEN

Nu de tempel geheel blootgelegd was, kwam er weer nieuw veld voor onderzoek vrij. In 1903 werd het ornament aan den ingang van het hoofdgebouw nader onderzocht om te constateeren of hier van een lateren voorbouw sprake is, wat echter niet zoo bleek te zijn ¹⁾.

KNEBEL vermeldde, zooals wij reeds zagen (bl. 7), in R. O. C. 1909, bl. 136, het totale verdwenen zijn van Tj. Kalongan (dus ook de beelden). Alles was weggevoerd om er een ringmuur om het békels-erf van te maken. In R. O. C. 1910 bl. 97 gaf hij een zeer gedetailleerde beschrijving van het monument, dat toen al weer totaal overwoekerd was. Het gebouw lag toen in een terrein van 58.5×41 M., dat in den rietaanplant was uitgespaard, dus ongeveer $4 \times$ kleiner, dan het terrein, zooals IJZERMAN het nog had kunnen nagaan (fig. 3).

Een aanvulling op deze beschrijving gaf JOCHIM in het Tijdschrift Bat. Gen. LV 1913 bl. 512, hoofdzakelijk gewijd aan het ornament onder de Kala-Makara-omlijsting van den cella-ingang.

Tevoren had VAN ERP reeds de trapvleugels aan een afzonderlijk onderzoek onderworpen: „Yama-relief op de trapspiegels van Tj. Kalongan ²⁾ in de Prambanan-vlakte” ³⁾. Zijn nasparende arbeid, welke neergelegd is in zijn persoonlijke aantekeningen, welke wij het voorrecht hadden te mogen gebruiken, worde hier tevens vermeld.

„De Inventaris der Hindoe-Oudheden”, R. O. D. 1915 gaf onder vermelding van een nagenoeg complete literatuurlijst den toestand weer, zooals die door de opgraving ontstaan is. De opmerking over den ringmuur steunt op de uitlatingen van IJZERMAN.

Op bl. 16, Dl. II „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst” 2e druk ⁴⁾, vatte KROM het oudere en jongere onderzoek samen. Voor zoover mogelijk gaf hij daarbij verklaringen van de Djātaka-voorstellingen. Tegenover de opinie van VAN ERP inzake het Yama-relief stelde hij het meer algemeene beeld van rijkdomsgoden, die, zoolang geen positieve gegevens beschikbaar zijn, volgens hem vooralsnog niet te determineeren vallen.

Andere samenvattingen vindt men bij VETH: „Java”, 1e druk

¹⁾ R. O. D. 1908, pag. 12.

²⁾ d. i. de Noordelijke Sadjiwan.

³⁾ In Tijdschr. Bat. Gen., LIII, pag. 597 sq.

⁴⁾ 1e druk, Dl. I, pag. 391.

(naar BRUMUND), 2e druk (naar IJZERMANN), en VAN ERP: „Hindu-Monumental Architecture in Central Java” in *Twentieth Century Impressions of Netherlands India*, 1909, bl. 167 sq. met plaat.

Sindsdien verscheen een studie van Dr. K. C. CRUCQ¹⁾ over de dierfabels op de reliefs van Panataran, Sadjiwan, Mendoet en Baraboedoer, waarin de uitleg, welke KROM aan enkele nog niet verklaarde reliefs gaf, herzien en aangevuld werd. Vele reliefs bleven echter nog onverklaard.

DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

Zooals reeds vermeld zorgde de Commissie in Ned.-Indië voor het Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera voor de fotografieering en de opmeting, terwijl zij verder onderzocht of er bij den cella-ingang van een voortbouw sprake was. Sindsdien beperkten zich de bezigheden der Commissie, na 1913 Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch Indië geheeten, tot het schoonhouden van het gebouw, dat langzamerhand zeer noodig begon te worden, en dat in 1913 plaats vond en nadien regelmatig herhaald werd, tot het overbrengen van de beelden en den beschreven steen van Magelang naar het Lara Djonggrang-terrein, en tot het maken van een ommuring, die in 1923 tot stand kwam.²⁾ Naderhand werden nog verschillende detailfoto's van antefixen en beelden genomen, o.a. in 1934 ten behoeve van dit geschrift, waarvoor ook de in fig. 3 afgebeelde terreinkaart werd vervaardigd.

DE LITERATUUR

Wij vermelden hier slechts de algemeene literatuur. In de *Inventaris der Hindoe-Oudheden* Dl. II 1915 bl. 81 sq. vindt men ook de literatuur, die over het onderhoud, de restauratie, de foto's, de vondsten, de catalogiseering en de inscripties handelt. Deze is hier vrijwel geheel in de noten verwerkt, met een verwijzing naar de *Inventaris* kan dus worden volstaan. De algemeene literatuurlijst nemen wij echter over, welke met enkele werken is aangevuld.

MACKENZIE: „Narrative of a Journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambana in Java” (1812), *Verh. Bat. Gen.* VII, IXe stuk, pag. 18 sq.

¹⁾ Oudh. Versl. 1930, pag. 221 sq.

²⁾ Oudh. versl. 1923, pag. 77 sq.

J. S. RAFFLES : „The History of Java” (1817) I plaat tegenover pag. 368 ; II pag. 8 sq. 2e druk (1830) II pag. 8 sq. en Atlas plaat No. 43.

RAFFLES et JOHN CRAWFURD : „Description géographique, historique et commerciale de Java et les autres îles de l' Archipel Indien”. Bruxelles 1824 bl. 173 sq.

H. N. SIEBURGH : Afbeelding in olieverf aanwezig in het Ethnografisch Museum te Leiden. Vermeld als No. 19 in de lijst van SIEBURGH's platen in „De Kopiïst”, jg. I (1842) pag. 380 sq.

Dr. C. LEEMANS in „Alg. Kunst- en Letter-Bode” jg. (1846) Javaansche Oudheden „H. N. SIEBURGH en zijn oudheidkundige onderzoekingen in de binnenlanden van Java.”

J. F. G. BRUMUND : „Indiana” (1854) II pag. 36 sq.

Dr. J. MÜLLER : „Alterthümer des Ost-Indischen Archipels” (1859) pag. 57 sq.

N. W. HOEPERMANS : „Hindoe-oudheden van Java” (1864—67) in Rapp. Oudh. Dienst 1913 pag. 255 „Tjandi Assoe”.

P. J. VETH : „Java” (1878) II pag. 101 ; 2e druk (1896) I pag. 171.

J. W. IJZERMAN : „Iets over de tempelruïnen van Prambanan”, Versl. Med. Kon. Akad. afd. Letteren 3e Reeks IV (1887) pag. 283.

J. W. IJZERMAN : „Beschrijving der oudheden nabij de grens der residenties Soerakarta en Djogdjakarta” (1891) pag. 107 sq. en plaat XXX fig. 158.

Dr. R. D. M. VERBEEK : „Oudheden van Java” Verh. Bat. Gen. Dl. XLVII (1891).

Dr. J. BRANDES in Rapp. Oudh.-Commissie 1902 pag. 9 sq.

Dr. J. GRONEMAN : „Boeddhistische tempel en kloosterbouwwallen in de Prambananvlakte” (1907) pag. 35 sq.

TH. VAN ERP : „Hindu monumental Art in Central Java” in Weight and Breakspear's Twentieth Century Impressions of Netherlands India (1909) pag. 167 sq. met plaat.

J. KNEBEL : „Beschrijving der Hindoe-oudheden in de residentie Soerakarta”, Rapp. Oudh.-Commissie 1910, pag. 97 sq.

TH. VAN ERP : „Oudheidkundige aanteekeningen I”, Tijdschrift Bat. Gen. LIII (1911) pag. 597 sq. met platen.

J. F. SCHELTEMA : „Monumental Java” (1912) pag. 189.

E. F. JOCHIM : „Beelden te Djokjakarta”, Rapport Oudh.-Commissie 1912, pag. 100.

E. F. JOCHIM : „Prambanan en omliggende tempels”. Tijdschrift Bat. Gen. LV 1913 pag. 512 sq.

„Inventaris der Hindoe-Oudheden” op den grondslag van Dr. R. D. M. VERBEEK's Oudheden van Java, samengesteld op het Oudheidkundig Bureau onder leiding van Dr. F. D. K. BOSCH, II (1915) pag. 81 sq.

Dr. N. J. KROM : „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst” (1920) I pag. 391 ; 2e druk (1923) II pag. 16.

Dr. K. C. CRUCQ : „Jātaka-reliefs op Tj. Sadjiwan”. Oudh. Verslag 1930 pag. 221.

In KROM's „Inleiding” wordt Sadjiwan ook op andere plaatsen verschillende malen genoemd. Dit zelfde geldt voor VAN ERP's „Bouwkundige Beschrijving” van de Baraboedoer, waar verschillende belangrijke passages aan Tj. Sadjiwan gewijd zijn.

DE FOTO'S EN DE BOUWKUNDIGE TEEKENINGEN

In de tekst zijn ook de foto's van de Oudheidkundige Commissie met de afkorting F. O. D. aangegeven. De foto's O. C. zijn No. 324—366 II, 530—532 en 825—828. Van den O. D. No. 4450—4467, 8983—86, 9752—9755 op pag. zijn de nummers vermeld welke daarvan gereproduceerd zijn, terwijl alle foto's, naar de onderdeelen gerangschikt, in het volgende hoofdstuk genoemd worden. De foto's, die gemaakt werden van de beelden aan den Zuidmuur van Prambanan, waarvan alleen het Amitābha-beeld gereproduceerd werd, en van de antefixen van afb. 28 hebben nog geen rangnummer. CEPHAS vervaardigde foto's van den beschreven steen (zie bl. 13), van het tempelinterieur en van de Bhodisattwa-beelden.

De Bouwkundige Teekeningen O. C., in den tekst met B. T. afgekort, zijn allen (blad 1—8) achterin gereproduceerd.





HOOFDSTUK II

BOUWKUNDIGE BESCHRIJVING

DE ALGEMEENE VORM ¹⁾

De Tjandi Sadjiwan, dien men zich van middelbare grootte dient te denken, heeft een eenvoudig vierkant grondplan, dat slechts van voren, recht naar het Westen, uitspringt om een losstaande poort te dragen en aansluiting op den wederom naar voren springenden trap te geven. Het tamelijk lage soubasement vertoont de gebruikelijke Midden-Javaansche profileering van ojief en halfrond met de boven het paneelwerk volgende rechthoekige tusschen-, steun- en kroonlijst. De paneelen en de steunlijst zijn met reliefwerk versierd.

Aan de achterzijde van de poort bevinden zich de doorgangen om de pradakshinā te maken over den overigens vrij smallen omgang, die ontstaat waar het soubasement in den teerling overgaat. Deze overgang is merkwaardig, omdat de onderste voetlijst van den teerling, beter gezegd de beugel, nog het vierkante grondplan volgt, terwijl de volgende lijst, ojief en halfrond reeds het grondplan met flauwe uitsprongen naar de vier zijden vertoonen. De beugel verbreedt zich aan de voorzijde tot een bordes, waar het midden-gedeelte van de poort op rust. Boven het halfrond zitten nog slechts de onderste steenlagen van het paneel- en pilasterwerk op hun plaats. Van den bovenbouw kan dus niet veel meer met zekerheid verteld worden. Een poort met Kala-Makara-omlijsting, die een tweede omlijsting omsloot, waardoor het aannemelijk lijkt, dat de kala-kop zeer hoog in den gevel geplaatst was en over de voorpoort heenzag. Aan de zijkanten van den tempel twee hooggeplaatste smalle vensteropeningen, waarvan de stapelgewelven niet zoo hoog oploopen als die van de poort; hoe deze in den gevel gevat waren, valt niet meer

¹⁾ F. O. D., 359—366 II, afb. 1, 2, 3 en B. T. 1, 2, 3, 4, 5, 6.

na te gaan. Aan weerszijden van poort- en vensteropeningen bevindt zich een paneel, drie paneelen vormen den uitsprong aan den achterkant, terwijl de ware hoeken van het gebouw eveneens door zulke paneelen begrensd worden.

De gevels zijn zóó in vijf velden verdeeld, een zelfde verdeeling als men op het soubasement aantreft. De paneelen, slechts met een randje versierd, maken den indruk geheel vlak te blijven, tot op een hoogte van ± 1.50 M. geven zij niet de minste aanduiding op de aanwezigheid van nissen (F. O. D. 359—366 II). De paneelen worden gescheiden door vlakke pilasters, die aan den voet nog hun versiering toonen. Het valt niet na te gaan of de paneelen en pilasters in één stuk tot aan de kroonlijst doorliepen, mogelijk werden beide — of alleen de pilasters — in twee of meer stukken gedeeld. De plaatsing der vensters, maakt deze verdeeling, die met een middenband gepaard pleegt te gaan, echter minder waarschijnlijk (zie bl. 61).

Hoe hooger wij komen, hoe meer wij moeten gissen. Gelukkig werden op het terrein vele topstukken van stōēpaklokken gevonden, terwijl men op F. O. D. 362 (afb. 3) de onderstukken daarvan onderscheiden kan. Deze klokken moeten een plaats gehad hebben op de dakverdiepingen. Aannemelijk is het een groote klok als hoogste bekroning te veronderstellen, terwijl de andere op de ware hoeken en op de voorsprongen gestaan zullen hebben. Hun plaatsing hangt samen met die van de groote nis-antefixen, die boven de kroonlijst uitstaken. Naast vele eenvoudige types (afb. 23, 28) zijn er een drietal gevonden, die elders de hoofdpunten van de kroonlijst uitmaken. Deze nis-antefixen behooren tot het Prambanantype, die hier in verschillende grootte's en uitvoeringen voorkomen: 1. 81.5 cM. hoog met een zittend godinnebeeld in een Kala-Makara-omlijsting (F. O. D. 9754—55, afb. 24, 26), 2. 68.5 cM. hoog met een figuur, die slechts boven de middel is afgebeeld in een verlijnde Makara-omlijsting, en 3. 63.5 cM. hoog, dat een kopje met de handen naast het hoofd in een Kala-Makara-omlijsting heeft (F. O. D. 324, 328a, 360, 9752, 9753 en afb. 25, 27). Voorloopig zou men kunnen concluderen, dat het type 1. boven aan de kroonlijst van den teerling, en 2. en 3. op dezelfde wijze tegen de tweede en derde verdieping een plaats vonden. Men zou echter ook een grooten antefix in het midden kunnen verwachten, geflankeerd door kleinere in afdalende grootte. (vrg. Tj. Merak, F. O. D. 8369). Uit afb. 24, waar men nog de resten van de aanhechting aan de kroonlijst ziet, blijkt,

dat de nis-antefixen slechts weinig boven deze — hooge — lijst uitstaken. Het is dus mogelijk, maar allerm minst noodzakelijk, dat de stōēpaklokken door de boven de kroonlijst uitstekende antefixen verdrongen werden, of naar de hoeken der voorsprongen, of naar de ware hoeken. Hun plaatsing zal voor het grootste gedeelte bepaald zijn geworden door de mate, waarop de dakverdiepingen insprongen.

Om het algemeene beeld te voltooien nog een enkele opmerking over de tempelkamer. Deze moet n.l. een zeer groote hoogte gehad hebben. Van het gewelf zitten thans nog 12 steenlagen op hun plaats. MACKENZIE (bl. 9) vermeldde nog een 30-tal lagen, waaruit het totale gewelf bestond (fig. 8). Wanneer men dit omrekent, komt men tot een totale hoogte van ± 14.25 M. boven den vloer, hetgeen op de foto's gezien, beteekent, dat men de hoogte van den teerling, van het soubasement af gerekend, met de helft vermeerderen moet. De rijzige indruk, dien wij reeds kregen, wordt dus door dit interieur nog versterkt. Na gewezen te hebben op het sobere relief, rest ons nog de opmerking, dat het gansche gebouw met een stucco-beplesiering bedekt was.

DE FUNDEERING ¹⁾

De fundeering bestaat uit een paar ongelijk gelede lagen van mergelsteen, op de B. T. steeds rijststeen genoemd, gevolgd door een laag ruw bekapt andesietsteen op kleineren grondslag, die zich verder onversmald voortzet in een glad gehouwen gedeelte, waarop na een volgende versmalling zich het soubasement met zijn voorsprong en trap-opgang verheft.

De mergelsteen-fundeering ligt niet overal even diep; terwijl de onderste laag van de soubasement-fundeering tot 1.01 M. ²⁾ beneden terreinhoogte gaat ³⁾, loopen de fundamente van voorsprong en trappenbouw nog 13 cM. dieper door. Ook de geleding is niet overal dezelfde: in tegenstelling met de soubasement-fundeering, die slechts uit één laag bestaat, is die van voorsprong en trap uit twee — onderling weer verspringende — lagen opgebouwd.

¹⁾ B. T., 2—6. fig. 4.

²⁾ De terreinhoogte van thans ligt 42 cM. hooger, dan L. MELVILLE geteekend heeft. Men moet dus eigenlijk een diepte van 1.43 M. opgeven. Wij houden ons echter aan de bouwkundige teekeningen van L. MELVILLE.

³⁾ Volgens de opname van VAN ERP (zie fig. 4) gaat de fundeering tot — 1.85 M. (tegenwoordige terreinhoogte) diep.

De laag onder het soubasement meet 20.02 M. in het vierkant en is 38 cM. dik en rust volgens VAN ERP op een laag kali-steenen die in zand en wadas aangestampt zijn (fig. 4).

De onderste laag van de voorsprong-fundeering is 7.72 M. breed en steekt 3.27 M. naar voren, terwijl zij van onderen nog 27 cM. naar achteren onder de soubasement-fundeering doorloopt, daar zij immers op een 13 cM. lager niveau gelegen is. De dikte van deze laag bedraagt 40 cM.

De onderste laag der trap-fundeering is 4.92 M. breed en steekt 2.35 M. naar voren en heeft eveneens een dikte van 40 cM.

Bij het voorsprong-fundament volgt nu een tweede laag van 50 cM. dikte, die van voren en aan de zijkanten 34 cM. terugspringt, zoodat de breedte thans 7.04 M. en het vooruitspringen aan de onderzijde 3.20 M. bedraagt. Deze laag grijpt, om aansluiting op de soubasement-fundeering te krijgen aan den bovenkant over de laag rijst-steenen van het soubasement heen, daar deze intusschen bij den overgang naar de volgende laag, van ruw bekaptten steen 27 cM. is teruggeweken.

Dit overgrijpen is noodzakelijk door het niveauverschil gepaard gaande met het terugspringen der lagen. Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich bij de aansluiting van de trap-fundeering op die van den voorsprong. Het niveauverschil wordt veroorzaakt doordat de tweede laag van het trap-fundament niet 50 maar 64 cM. dik is, zoodat deze aan de bovenzijde over de tweede laag van zijn buurman heen moet loopen om het voorsprong-fundament te bereiken, dat intusschen bij zijn overgang naar de laag van ruw bekaptten steen 20 cM. teruggeweken is. De tweede laag van het trap-fundament wijkt aan de voorzijde 22 cM. en aan de zijkanten 20 cM. terug; de breedte bedraagt thans 4.52 M. en het vooruitsteken 2.47 M. aan de onderzijde.

De laag van ruw bekaptten andesietsteen, die thans volgt, wijkt bij de soubasement-fundeering aan alle zijden 27 cM. en bij de trap- en voorsprong-fundeering aan voor- en achterzijde 20 cM. terug. Deze laag heeft een niveau, dat bij het soubasement op — 63 cM., bij den voorsprong op — 52 cM. en bij de trap op — 36 cM.¹⁾ ligt. De dikte der laag bedraagt respectievelijk 28 cM., 50 cM. en 34 cM.

¹⁾ Resp. — 1.05 M., — 94 cM. en — 78 cM. tegenwoordige toestand (pag. 20 noot 2).

Bij de soubasement-fundeering gaat de ruw bekapte steenlaag op — 35 cM. ¹⁾ zonder verdere versmalling over in gladden steen. Bij de voorsprong- en trap-fundeering, die aan de bovenzijde thans op gelijk niveau gekomen zijn, gaat de ruwe steen pas veel hoger en wel op — 2 cM. ²⁾ in glad gehouwen steen over. De andesiet beperkt zich tot de buitenbekleding. De binnenvulling bestaat uit mergelsteen (zie bl. 41).

Het zoo gevormde bovendeel van het fundament bestaat nu uit een vierkant met zijden van 19.48 M., een voorsprong van 3.00 M. over een breedte van 6.64 M., met daartegenaan een 2.47 M. naar voren uitspringend trap-fundament, dat 4.12 M. breed is. Zoo rijst dit fundament van gladde steen 42 cM. boven den grond. Aan de voorzijde strekt zich over de breedte van het trap-fundament een laag mergelsteen uit ter dikte van 18 cM., die ongetwijfeld als verharde weg dienst deed, daar deze laag aan den bovenkant gelijk met het terreinniveau ligt. Daar bovenop liggen tegen het trap-fundament twee stoepsteenen met treden van succ. 18 en 24 cM. hoogte en 46 en 42 cM. breedte om den overgang te vormen naar den zooeven genoemden rand van het fundament.

In noot 2 op bl. 20 hebben wij reeds gezegd, dat de tegenwoordige toestand niet overeenkomt met de bouwkundige teekeningen. Op afb. 26 en 27 ziet men hoe het terrein thans gelijk komt met het bovenste fundament. Dit zal waarschijnlijk wel goed zijn, hoewel het raadselachtig is, welke functie het zooeven genoemde mergelsteenpad en de twee stoepsteenen onder den grond dan te vervullen hebben.

HET SOUBASEMENT

Op het zooeven beschreven fundament ligt nu het eigenlijke soubasement met voorsprong en trap. Deze springen echter iets terug, zoodat om het geheele gebouw een rand van 47 cM. breedte ontstaat, behalve aan de voorzijde van den trap, waar de bovenste der zoo juist genoemde stoepsteenen deze rand schijnt voort te zetten. Voor de verhoudingen, die het grondplan beheerschen, wordt men naar bl. 48 sq. verwezen. Het soubasement meet aan den voet 18.54 M., aan de kroonlijst 18.38 M. in het vierkant, de voorsprong steekt 3.00 M. vooruit en is aan den voet 5.70 M. breed. De hoogte bedraagt 1.86 M.

¹⁾ — 77 cM. tegenwoordige toestand (pag. 20 noot 2).

²⁾ — 44 cM. tegenwoordige toestand (pag. 20 noot 2).

De trapbouw ¹⁾ steekt 2.94 M. naar voren over een breedte van 3.18 M. De treden, acht in getal ²⁾, beslaan 2.42 M. van die breedte, voor de tegenwoordige maten wordt men naar de bouwkundige teekeningen verwezen. Historische waarde bezitten deze afmetingen niet, daar blijkens inlichtingen van den Oudheidkundigen Dienst de trap later aangestapeld werd. De trapvleugels zijn 38 cM. dik. Boven de eerste trede aanvangend in den vorm van een rijkversierden Makara-kop met een leeuwte in den geopenden muil en een lotusrozet met zaadsnoer uit de slurf hangend (noot 1b), gaat de voluut bij de derde trede over in een onversierd, langzaam opgaand gedeelte, in doorsnee rechthoekig, van 30 tot 34 cM. in hoogte zwellend tot hij halverwege de zevende trede zich zijwaarts schuin uitzet, om bij de volgende trede, die nu slechts 2.20 M. breed is, de volle breedte van 60 cM. te bereiken, welke bijna tot aan het verhoogde bordes op den voorsprong wordt aangehouden. Op dit breede gedeelte ligt de Kala-kop (noot 1c), wiens bovenlip, met bloemen versierd, op het verbrede gedeelte van de voluut ligt, terwijl zijn klauwen het aan de zijkanen vastklemmen.

Binnen een onder de voluut dieper naar binnen springende lijst vertoonen de trapspiegels aan beide zijden sprekende reliefs met wenschboomen en schathoeders (noot 1d). De Zuider trapvleugel is nog het meest gespaard, het relief is zoo goed als gaaf, alleen het middengedeelte van den voluut is verdwenen, waardoor het mogelijk is een glimp op te vangen van de binnenvulling, die hier uit ronde kalisteenen blijkt te bestaan (F. O. D. 347). Wellicht werden deze bij de nieuwe aanstapeling gebezigd. Makara- en Kalakop zijn nog ter plaatse. Bij den Noorder trapspiegel is dat slechts bij den Kalakop het geval, de rest van de voluut is grondig

¹⁾ a. Algemeen: zie F. O. D. 364 I, 365 I, 365 II, 366 II, afb. 2, 7 en B. T. 1, 2, 3, 5.

b. Makara: zie F. O. D. 348, 348a, 348b, 827 (364 I, 365 I en 4452) en afb. 29—31.

c. Kalakop: zie F. O. D. 344 (343 en 364 I, 365 I, 365 II, 366 II) en afb. 2.

d. Trapspiegel. Zuiden: zie F. O. D. 347, 4452 (en 364) en afb. 5.

Noorden: zie F. O. D. 343, 344a, 4453 (en 366 II) en afb. 6.

²⁾ De achtste trede ligt van boven op gelijke hoogte met de kroonlijst van den voorsprong, van voren echter nog 32 cM. uitstekende. Daarna volgen twee treden, alvorens het niveau van het bordes bereikt is. Men zou dus van een trap van tien treden in het geheel kunnen spreken, of van twaalf, indien men de twee onderste treden meerekent.

verdwenen evenals de bovenkant van het relief, waarvan gelukkig het belangrijkste gespaard is gebleven.

De voorsprong¹⁾ volgt dezelfde profileering als het soubasement. Het paneel- en pilasterwerk is in principe hetzelfde, door de weinige plaats die aan den voorkant overblijft, bevindt zich tusschen den hoekpilaster en den trap-uitbouw een stel verticale riggels van 7, 7, 9, 3 en 15 cM. breedte, waarvan no. 2 en 4 nog dieper liggen dan de anderen²⁾. De hoekpilaster is aan de voorzijde 44 cM. breed, aan de zijkanen en in de hoeken 43 cM. Het zijpaneel is op dezelfde wijze tusschen de pilasters gevat, als dat bij het soubasement geschied is. Het paneel is hier echter slechts 1.68 M. breed en voorzien van een ruitvormig behangselornament (noot 1b), dat zijn weerslag vindt in de paneelversiering van het zich daarboven bevindende poortgebouw. (F. O. D. 366 II en afb. 7).

Het soubasement³⁾ is evenals de voorsprong uit zeven steenlagen opgebouwd. De onderste vormt de 29 cM. hooge plint. De volgende 33 cM. dikke steenlaag wordt door het ojief gevormd, met inbegrip van een randje aan den bovenkant. De derde steenlaag, 24 cM. hoog, bestaat uit het halfrond, dat aan de onderzijde twee en aan de bovenzijde één lijstje heeft.

De twee volgende steenlagen vormen de 36 cM. hooge pilasters en paneelen met de rechthoekige bovenlijst, die boven beide heenloopt. Te betreuren valt het, dat deze beide onderdeelen niet uit één steenlaag bestaan: 4 cM. onder den bovenrand loopt nu de voeg van de tweede steenlaag, waardoor het reliefwerk der paneelen ernstig schade leed (fig 4). Aan den voorkant vindt men aan

¹⁾ a. Algemeen, zie: F. O. D. 364 I, 365 I, 365 II, 366 I, 366 II en afb. 2, 7.

b. Zijpaneelen, zie: F. O. D. 325a (en 364 I, 366 II) en afb. 19.

c. Bouwk. teekeningen 1, 2, 3.

²⁾ De F. O. D. 365 I en 365 II geven eerder den indruk, alsof er minder riggels zijn, dan op de bouwkundige teekeningen 1 en 2 aangegeven zijn!

³⁾ a. Algemeen, zie: F. O. D. 359—366 II en afb. 2, 3, 4, 7.

b. Paneelen en pilasters: F. O. D. 328a, 825, 826 (en 359—366 II) en afb. 9.

c. Djātaka voorstellingen: F. O. D. 325—342, 4454—4467 (en 359—366 II) en afb. 32—49.

d. Lijstwerk: F. O. D. 325a, 826 (en 359—366 II) en afb. 19.

e. Bouwkundige teekeningen, 1, 2, 3, 4, 6 en 8.

f. Profileering B. T. 8 en fig. 9.

weerszijde van den voorsprong twee, aan de overige zijden steeds vijf paneelen. Het reliefwerk, waarmede deze negentien paneelen versierd zijn, bestaat uit liggende recalcitrante spiralen, die aan weerszijden uit een in het midden geplaatste fabel-voorstelling ontspringen. Het rijkste ornament is op de middenpaneelen aangebracht (zie bl. 73). De paneelen hebben een 2 cM. breeden schuinafloopenden rand, waarmede zij als het ware in het omringende lijstwerk gestoken zijn ¹⁾. De breedte der paneelen met inbegrip van den rand is aan de zij- en achterkanten steeds 2.56 M. Aan de voorzijde zijn ze 2.42 M. breed. Behalve de paneelen, die aan de voorzijde zonder eenigen overgang op den voorsprong aansluiten, zijn de overige aan weerszijden geflankeerd door een rechtopstaand lijstje van 9 cM. breedte, dat in het zelfde vlak ligt als het paneel, maar daarvan door den afgeschuinden paneelrand gemarkeerd wordt. De afscheiding of de overgang tusschen deze rechtopstaande lijsten en den driedeeligen pilaster wordt gevormd door een 7 cM. breede gleuf, die eerst 2 cM. diep is, maar naar den kant van den pilaster geleidelijk tot een diepte van 1.5 cM. oploopt. De pilaster zelf is geheel onversierd; hij bestaat uit drie verticale deelen: een middenstuk, dat 42 cM. en bij de hoekpilasters 47 cM. breed is, en dat in het zelfde vlak ligt als de paneelen en de zooeven genoemde rechtopstaande lijsten, en aan weerskanten een 7 cM. breede strook, die aan den kant van het middenstuk 1 cM. dieper ligt, maar aan den buitenkant weer dezelfde hoogte als die van het middenstuk bereikt (fig. 7).

Boven de paneelen en pilasters loopt de rechthoekige *bovenband*, .
gevat tusschen twee smalle randjes. De zesde, 25 cM. dikke, steenlaag vormt de met een palmet-guirlande versierde *steunlijst*, aan de onderzijde voorzien van twee lijstjes. De bovenste, 23 cM. hooge, steenlaag bestaat uit de van een onderrandje voorziene *kroonlijst*, welke naar achteren in den vloer van den tempelomgang overgaat.

De profileering werd hier steens- of laagsgewijze nagegaan, om te onderzoeken, of dezelfde steenlaag steeds een gelijke combinatie van hoofd- en bijlijstjes te zien geeft, m.a.w. welke rol het formaat

¹⁾ Op de bouwkundige teekening O. D. blad 8 is slechts de afschuining aan de zijkanen geteekend (fig. 7). F. O. D. 325a in den linker benedenhoek maakt het aannemelijk, dat onder- en bovenkant ook afgeschuind zijn.

der steenen bij de samenstelling der geheele profileering speelt. Zooals wij later bij het poortgebouw en den teerling zullen zien, blijkt b.v. het half rond geen constant aantal bovenlijstjes te hebben. Het formaat schijnt zich min of meer aan het onderdeel (waar intusschen de constante samenstelling van de bijlijstjes niet van vaststaat!) aan te passen. Slechts bij het paneel- en pilasterwerk richtte het formaat er zich niet naar. In de hoofdstukken „Bouwtechniek” en „Vormgeving en Versiering” komen wij op deze quaestie nog uitvoeriger terug (fig. 9).

De buitenommanteling en de vloerlaag is van glad gehouwen andesietsteen. De verdere binnenvulling van het soubasement bestaat uit ruw bekapt mergelsteen.

Aan de buitenzijde van het soubasement zijn sporen van bepleistering zichtbaar (zie F. O. D. 326 en 333).

De huidige toestand is als volgt: het onderste lijstwerk zit nog op zijn plaats, het paneel- en pilasterwerk is op enkele plaatsen ingestort, van het Noordelijke paneel aan de Oostzijde en den hoekpilaster van den N.O. hoek is alleen een stukje relief (marter- en slangekop) van het paneel over. Ook de hoekpilaster van den Z.O. hoek is verdwenen, evenzoo die van den Z.W. hoek. Van de daaraan grenzende paneelen, is die aan de Zuidzijde nog het meest gespaard, waar een stuk recalcitrantespiraal en een brahmaan over is. De voorstelling op het hoekpaneel aan de Westzijde is verloren gegaan, er rest alleen nog een gedeelte van de recalcitrante-spiraal. De bovenlijst, die daarop volgt vertoont hiaten alleen op de plaatsen waar het paneel- en pilasterwerk die ook heeft. De steunlijst en kroonlijst zijn deerlijk gehavend door het neervallend gesteente, slechts de voorsprong geeft een bijna ongeschonden beeld.

DE BEUGEL EN HET BORDES ¹⁾

Voor den omgang blijft een pad van 1.43 M. breedte over. Evenwijdig met de randen van het soubasement verheft zich een beugel met een rechtprofiel van 43 cM. hoogte, waarvoor twee steenlagen (van andesiet) gebruikt zijn. De zijden van het vierkant meten 15.52 M.

¹⁾ Zie voor den beugel: F. O. D. 359—366 II en afb. 2, 3, 4, 7, 8.

B. T. blad 1, 2, 3, 4, 5, 6.

voor het bordes: F. O. D. 364—366 II en afb. 2, 7.

B. T. blad 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Deze beugel zet zich aan den voorkant op dezelfde hoogte voort in den vorm van een bordes, dat, aanvankelijk 3.56 M. breed, zich onder het middengedeelte van de voorpoort tot 4.02 M. verbreedt. De lengte van het bordes bedraagt 3.87 M., waarvan 19 cM. onder de onderste trede van de cellatrap verdwijnt. Het bordes neemt niet het heele oppervlakte in van den voorsprong. Aan den voorkant blijft een rand van 56 cM. en aan de zijkanen een van 76 cM. over. De overgang naar het bordes wordt gevormd door een traptrede, die boven op den voorsprong tegen het bordes aan behoort te liggen, en die de voortzetting van de trap is ¹⁾. Aan de zijkanen geschiedt dit door een aangeschoven trede, die slechts 60 cM. breed is. Over het algemeen zijn de beugel en het bordes nog intact.

DE POORT ²⁾

De frontaal geplaatste losstaande poort kan men in drie deelen uiteen laten vallen: een middengedeelte, gevormd uit de zijmuren van den doorgang, een aan weerszijden daarvan zich bevindende uitsprong en een nog kleinere voorsprong als derde onderdeel. Deze twee uitsprongen hebben een afzonderlijke profileering. Het middenstuk en de eerste uitsprong rusten op het bordes, de tweede, buitenste, voorsprong daalt met zijn profileering tot op het niveau van den omgang af. De poortmuren zijn als het ware de van het gebouw losgemaakte zijmuren der vestibule, die nu ze hier als zelfstandig bouwdeel neergezet zijn, de schoring van stuttende bouwdeelen behoeven.

De poortmuren laten tusschen de plinten een doorgang van 1.12 M. breedte en 2.14 M. lengte vrij. De muur zelf is aan de onderzijde 2.00 M. en boven de Makara 1.86 M. lang en aan de uiteinden 41 cM. dik, doch 22 cM. achter de omlijsting wordt hij 3 cM. smaller. De wanden zijn onversierd. Het middenstuk en de eerste voorsprong hebben een gemeenschappelijke plintlaag, 18 cM.

¹⁾ Dit is niet op de foto's te zien: de traptrede ontbreekt daar, wel is er een inkeping in het bordes (F. O. D. 365 I en II).

²⁾ Zie voor:

- a. Poort F. O. D. 359, 364 I, 365 II, 366 I en II. afb. 2, 7. B. T. 1, 2, 3, 7.
- b. Pilasters, F. O. D. 352, 353 en afb. 17, 18.
- c. Kalakop, F. O. D. 345 en afb. 13.
- d. Makara en sierstuk, F. O. D. 354 en afb. 22.
- e. Profileering B. T. 7 en fig. 9.

hoog, 1.30 M. breed en 2.14 M. lang. Aan den voorkant en aan de zijden van het bordes is een rand van 15 cM. vrijgekomen. De poortmuren vinden aan voor- en achterzijde hun besluiting in een Kala-Makara omlijsting. Aan den onderkant vindt men nog een naar buitengewende Makara met een vogel in den bek (afb. 22). Dit stuk wordt gedragen door een 5 cM. naar buiten stekenden rechthoekigen steen (afb. 22), waarop binnen een rand het juweel-motief verwerkt is en welk sierstuk dadelijk op de plint rust. Dicht bij de trap ¹⁾ vindt men op het terrein een bovendorpel van een poort of nis in den vorm van een Kala-kop met onderkaak, en klauwen op zij, gevat in spiraalranken (afb. 13). Er zijn geen aanduidingen die op nissen wijzen, en de venstergaten doen eerder een spitse dan een rechte afdekking verwachten, zoodat deze steen wel eenige aanspraak begint te krijgen op een plaats boven de voorpoort of boven den tempelingang. Nu werd op het terrein ten Noorden van de trap nog een bovendorpel gevonden, die wat den aard der voorstelling betreft, eveneens een plaats boven den ingang gehad kan hebben (afb. 11). Op dezen steen is n.l. de godin Çrī afgebeeld, terwijl aan de bovenzijde zich een zaadhuis-bloemenrand bevindt, die geheel overeenkomt met de paneelomlijsting van het tempellichaam. De zooeven genoemde Kala-kop heeft aan de bovenzijde een rozet-guirlandeband. Rozetten worden echter niet op het tempellichaam gevonden, maar wel op de voorpoort. Het is dus zeer waarschijnlijk, dat deze Kala-kop hier thuis hoort.

De tegen de buitenzijden van het middenstuk gelegen voorsprong heeft boven de plint een 22 cM. dikke ojiefraag, aan de bovenzijde van twee inspringende lijstjes voorzien. De daarop volgende 19 cM. hooge laag vormt het half rond, van onderen met één, van boven met twee inspringende lijstjes. Nu volgt de bovenste steenlaag, waarvan aan de achterzijde van den Noorder vleugel nog slechts één steen staat. Deze vormt zoowel den rechthoekigen, van één onderlijstje voorzien, benedenband van den teerling als het ondergedeelte van het pilasterwerk en het aangrenzende muurvlak. De drie smalle lijstjes tusschen het half rond en den benedenband geven hier een andere profileering dan elders gebruikelijk te zien: niet de middelste maar de bovenste ligt hier het diepst. Voor de maten van de profileering wordt men naar de teekening op blad 7

¹⁾ Zie F. O. D. 364, 366.

verwezen. Het muurvlak, dat aan voor- en achterkant langs den poortmuur omhoog loopt is slechts 17 cM. breed en vertoont aan de binnenzijde een 12 cM. breed, casement met rozeten. De hoekpilasters, 28 cM. breed hebben aan de onderzijde een ornament, dat nog meerdere malen ter sprake zal komen, en wel een schede-ornament, dat hier in den vorm van een hoekantifix, waarin het juweelmotief verwerkt is, gehouwen is. Het lichaam van den eersten uitsprong is 1.40 M. lang en 45 cM. breed, gerekend van de hoeken der pilasters. De profileering en de teerling, die uit den muur van het middengedeelte ontspringt, stuit, na een rechten hoek gemaakt te hebben, tegen het lichaam van den buitensten uitsprong.

Deze tweede uitsprong heeft een afzonderlijke plintlaag van 18 cM. dikte, die op het soubasement tegen het bordes aanligt. Daarop rust een 25 cM. dikke ojiefraag met twee inspringende lijstjes van boven, en daarop een 21 cM. hooge halfrondlaag met één lijstje van onderen en twee van boven, die, wat niveau en dikte betreffen, geheel aansluit op de plintlaag van den eersten uitsprong (afb. 7). Daar boven volgt de laag van den rechthoekigen onderband van den teerling, die ook het ondergedeelte van het paneel en pilasterwerk vormt. De profileering van de tusschenlijstjes komt overeen met die van den eersten uitsprong. Voor de maten wordt naar de teekening op blad 7 verwezen. De Noorder poortvleugel stond gelukkig nog genoeg overeind om het ornament te kunnen vaststellen van het teerlinggedeelte. Aan voor en achterzijde loopt over een 21 cM. breed gevelveld tusschen twee pilasters een rozetrand omhoog, welke in een verdiept casement van slechts 10 cM. breedte gevat is. De binnenhoekpilaster, 24 cM. breed, is geheel vlak, terwijl de buitenhoekpilaster, 26 cM. breed, van onderen in een antefixvormig schede-ornament gevat is, waarin wederom het juweelmotief verwerkt is. Aan den zijkant bevindt zich een 48 cM. breed paneel, dat met een ruitvormig behangselpatroon versierd is. De ruiten zijn verticaal iets langgerechter van vorm, dan die welke het patroon van het daaronder liggende voorsprong-paneel vormen. Het paneel is in een 6 cM. breeden rand gevat. Het lichaam van den buitensten uitsprong is 1.12 M. lang en 71 cM. breed gerekend van den hoeken der pilasters.

Het lijkt waarschijnlijk, gezien de hooger gelegen voet van de twee middenstukken, dat ook de kroonlijst boven die van de uit-

sprongen heeft uitgestoken, waardoor de bekroning hetzelfde afdalende karakter van den voet verkreeg, wellicht versterkt door een groote stōepaklok in het midden en kleinere opzij.

Van het poortgebouw is slechts weinig gespaard. Van den Noorder-vleugel is, zooals reeds gezegd, nog juist genoeg over om den onderbouw te kunnen reconstrueeren, aangevuld door gegevens van den Zuider vleugel, waar aan den voorkant nog een Makara op zijn plaats zit.

HET TEMPELLICHAAM¹⁾

Boven den beugel gaat het grondplan van den tempel van een vierkant in een Grieksch kruis over, waardoor aan de hoeken haakvormige vlakken ontstaan. Bij de plintlaag zijn de ware hoeken 13.16 M. van elkaar verwijderd, de voorsprong steekt 86 cM. uit over een breedte van 8.04 M., terwijl de zijden, die de ware hoeken vormen 2.56 M. lang zijn. Het blijkt, dat de maat van den voorsprong 16 maal op de zijde van het ware vierkant gaat. Later (bl. 48) zal tevens blijken, dat de plaats, waar deze voorsprong begint, door een sectorverdeling bepaald wordt.

De profileering (zie noot 1a en b) heeft het zelfde karakter als die van het poortgebouw: plint, ojief, halfrond en benedenband²⁾. Voor de maten wordt naar B. T. 8 verwezen. Afgezien van dezen benedenband is het profiel van dezelfde samenstelling als dat van het soubasement, het halfrond is echter in verhouding

¹⁾ Zie voor:

- a. de gevels F. O. D. 359—366 II, afb. 2, 4. B. T. 1, 2, 3, 4.
- b. de profileering, B. T. 8 en fig. 9.
- c. de pilasters F. O. D. 350, 351, 357 (en 359—366 II), afb. 8, 23. B. T. 8.
- d. de paneelen F. O. D. 351, 355 (en 359—366 II), afb. 8, 21. B. T. 8.
- e. de ramen F. O. D. 359, 360, 362, 363 I en II, 366, afb. 3, 4. B. T. 1, 3, 6.
- f. den ingang I. algemeen F. O. D. 364, 365 I en II, 366 I en II, afb. 2, 7. B. T. 1, 2.
- II. Zuider vleugel F. O. D. 349, 828, 4450, afb. 10. B. T. 8.
- III. Makara F. O. D. 349, 349a, 828, 4450, afb. 10, 15. B. T. 8.
- IV. pilaster en gana F. O. D. 349, 828, 4450, afb. 10. B. T. 8.
- V. zijkant F. O. D. 349, 349a, 356, 364 I, 4450, afb. 15, 20. B. T. 8.
- VI. leeuwen en olifantstukken F. O. D. 349a en b, 530, 4451, afb. 12, 15, 16. B. T. 8.
- VII. Çrifiguur F. O. D. 346, 531, afb. 11.

²⁾ Het profiel der lijstjes tusschen halfrond en benedenband wijkt echter af, zie B. T. 7, 8 en fig. 9.

nog zwaarder. De plintlaag is 26 cM. hoog, de volgende 35 cM. dikke laag vormt het ojief, van boven voorzien van één lijstje, dat verdubbeld wordt bij den Z.W. hoek (F. O. D. 363 I en II, 364 II). De laag, die hierop volgt is 36 cM. hoog en vormt het half-rond, dat van onder en boven twee terugspringende lijstjes ver-toont, behalve op de zoeven genoemde plaats, waar het slechts één benedenrandje en aan den Noorder voorsprong, waar het slechts één bovenlijstje heeft (F. O. D. 324, 360 en fig. 9). De hierop rustende laag vormt de onderlijst van den teerling. Deze lijst heeft een boven- en een benedenrandje, behalve bij de zoeven genoemde plaats waar er twee benedenlijstjes zijn. Deze steenlaag vormt echter niet alleen de onderlijst, maar ook den onderkant van het paneel en pilasterwerk, zoodat tot schade van het relief, de voeg midden door den ornament-rand loopt.

De gevelverdeling is als volgt: de zijden van het vierkant van het tempellichaam zijn boven de schede der pilasters 12.24 M. lang, de voorsprong bedraagt 86 cM. over een breedte van 7.14 M. De zijden der ware hoeken zijn 2.56 M. lang. De verhouding tusschen voorsprong en zijde van het tempelvierkant geeft hier geen rond getal, de plint diende dus blijkbaar als verhoudingsbasis. De geheele gevel (bl. 30 noot 1a) is door pilasters in vijf paneelvlakken verdeeld, waarvan zich drie op den voorsprong bevinden en één aan weerszijden op de ware hoeken. De vijf paneelen van het soubasement hangen met deze indeeling samen, zooals wij in het hoofdstuk over de vormgeving zullen zien. De indeeling van den voorsprong-gevel in drieën geschiedt sectorsgewijze (bl. 50).

Elk paneel is tusschen pilasters gevat, behalve opzij van den cella-ingang, waar de pilaster ontbreekt. De hoekpilasters zijn, gemeten boven de schede, 46 cM. breed, behalve op de zijkanten van den voorsprong, waar de pilaster op den uitspringenden hoek 38 cM. en die op den inspringenden hoek 22 cM. breed is (bl. 30 noot 1c). De vlakke pilasters, die slechts enkele centimeters uitsteken, zijn van onder met het schede-ornament versierd. Het versieringsmotief is hier niet meer het juweel, maar de verlijnde Makara-kop. Bij de hoekpilasters heeft de schede den vorm van een hoekantefix (F. O. D. 350, 357 en afb. 23), bij de middenpilasters loopt de schede aan de zijkanten het sterkst omhoog (F. O. D. 351 en afb. 8). Indien men dezen pilaster vergelijkt met dien van Plaosan (F. O. D. 9108 en KROM, „Inleiding” III pl. 43), dan kan

men dezelfde versiering ook aan den bovenkant der pilasters verwachten.

De p a n e e l e n (bl. 30 noot 1d) zijn met een 14 cM. breeden zaadhuis-bloemenband versierd, die op een afstand van 9 cM. van den rand loopt. Verder is het paneel glad. Het breedste paneel (1.34 M.), zit in het midden van den voorsprong, door smallere (1.28 M.) geflankeerd. Op de zijden der ware hoeken is het paneel 1.14 M. en naast den ingang 98 cM. breed. Opzij van den uitsprong loopt tusschen de pilasters een 22 cM. breede en 7 cM. dieper liggend casement omhoog, dat in het midden over een breedte van 8 cM. zich nogmaals 4 cM. verdiept, waardoor de teekening der omhoogstrevende lijnen sterk aangezet wordt.

De buitenbekleding gaat op enkele plaatsen nog een paar steenlagen door, dan volgt de brokkelige aanstapeling der binnenvulling, die nog een achttal meters omhoog zich in een stompe pyramide voortzet. Deze binnenvulling van mergelsteen is in het algemeen met zorg opgestapeld, en houdt wat de dikte der lagen betreft, behoorlijk verband met de andesiet-ommanteling. Aan den bovenkant der mergelsteen en zijn inkepingen aangebracht om door middel van pennen de horizontale verbinding tot stand te brengen (zie F. O. D. 359—366 II, afb. 2 en bl. 43). Op een hoogte van 4.19 M. boven den omgang zijn aan de Noord- en Zuidzijde van den tempel de openingen der r a m e n aangebracht, die van boven door een stapelgewelf van overstekende steenen afgedekt zijn. Zij blijken niet geheel in het midden van het gevelveld, evenmin als in het midden van de tempelkamer, maar iets meer naar voren te liggen.

Zoo sober als de versiering van de rest van den tempel is, zoo rijk is de i n g a n g (bl. 30 noot 1f I—VI) getooid, zoo rijk als men zelfs bij geen anderen Midden-Javaanschen tempel aantreft, hoewel de figuren op zich zelf de gebruikelijke poortomlijstingsmotieven zijn. Uit de zich nog ter plaatse bevindende bouwdeelen (afb. 10) kan men afleiden, dat de ingang in een dubbelen rand gevat zat: n.l. eerst in een pilaster — en daarna in een Kala-Makara-omlijsting, die waarschijnlijk tot aan de kroonlijst reikte en hoog boven de voorpoort uitstak. Deze dubbele omlijsting rustte op een gemeenschappelijk geornamenteerd stuk, waar leeuwen, olifanten en gana's op afgebeeld zijn (afb. 12, 15).

Van de buitenomlijsting is nog slechts één Makara-kop over, die naar opzij is gewend en in den muil een leeuwte heeft. Uit het

einde der slurf hangt een zaadtros met lotusrozet naar beneden. Boven op den kop bevindt zich de spiraal, terwijl de kam op het puntje van den neus niet ontbreekt. De rest van de Makara-omlijsting is weggefallen. Op het daarachter liggende gesteente is de aanhechting echter nog te zien (afb. 15), waaruit blijkt, dat de zijkant met een recalcitrante spiraal van ellipsvormige gedaante versierd was. Dit ornament zat in een lang smal casement gevat. Op de bouwkundige teekening (blad 8) ziet men, hoe dit Makara-lijf verder naar achter ligt dan de Makara-kop, waardoor het duidelijk wordt, dat dit lijf niet meer als zoodanig was afgebeeld, maar geheel gestyleerd, waarop ook de recalcitrante spiraal van den zijkant wijst. Van den Kala-kop is waarschijnlijk nog een brok over; op afb. 2 ziet men rechts van een langen dorpelsteen een fragment overeind staan, dat van boven een eenigszins gewelfd relief vertoont, hetwelk o. i. zeer goed tot den Kala-kop behoord kan hebben.

De binnenomlijsting wordt gevormd door een in een casement geplaatsten pilaster, die van onder het vaasmodel te zien geeft. Vergeleken met andere voorbeelden, kan, nu zich beneden een Gana bevindt, deze ook boven op den pilaster verwacht worden. De bekroning werd hoogstwaarschijnlijk door den dorpelsteen, waarop de godin *Çrī* uitgebeeld is (afb. 11), gevormd, zooals wij reeds op bl. 28 vermeldde. Daar een dergelijke voorstelling geliefd is boven een ingang¹⁾ en de dorpel aan den bovenkant denzelfden zaadhuisbloemenrand vertoont als de benedenstukken van de poortomlijsting, valt er alles voor te zeggen dit stuk hier een plaats te geven. De inlating dadelijk achter den bovenband maakt het aannemelijk, dat de ruimte er boven niet open is gebleven, waar, zooals wij bij het portaal zullen zien, andere verschijnselen eveneens op wijzen.

De dubbele omlijsting rust met de Makara en den Gana, die, hoewel streng gescheiden, toch uit één steenblok gehouwen zijn, op het iets naar voren uitstekende olifant-leeuwenstuk. Deze voorstelling, waar bovendien nog staande, liggende en rijdende Gana's op voorkomen, loopt ook nog aan den zijkant door. Achter dit stuk ligt half verscholen een knielende olifant²⁾. Beide onderdeelen (afb. 12, 16) zijn door den zaadhuisbloemenband omgeven, welke bij

¹⁾ Hoofdstuk LIV van het *Mānasāra* in „Indian Architecture” van P. K. ACHARYA.

²⁾ Zie afb. 16. Zooals reeds vermeld bleek na onderzoek, dat de olifant slechts voor de helft onzichtbaar was (R. O. D. 1903, pag. 12).

het olifant-stuk aan den bovenhoek doorloopt, waar men eigenlijk verwacht, dat hij om zou buigen. De liggende olifant rust op de plint van het tempellichaam, het olifant-leeuwenstuk steunt op het lager gelegen bordes, hoewel de benedenrand op gelijke hoogte is aangebracht. Voor de afmetingen verwijzen wij verder naar de teekeningen.

Bij de bespreking der onderdeelen bleek wat er nog van het tempellichaam over is, een samenvatting kan dus achterwege blijven. Wij kunnen hier echter vermelden, dat op vele plaatsen sporen van een bepleistering zichtbaar zijn (o.a. F. O. D. 359, afb. 3, 21).

HET PORTAAL¹⁾

Van het bordes af bereikt men het portaal door een 1.50 M. hooge trap van zes treden, waarvan men het profiel op B. T. 5 ziet. De onderste trede strekt zich over een breedte van 3.24 M. uit, n.l. even ver als het olifant-leeuwenstuk naar weerszijden reikt. De volgende vier, 1.36 M. breed, bevinden zich tusschen de omlijsting en de wanden van den ingang, welke zich bij de hoogste treden tot 1.12 M. versmalt. De vernauwing zal wel een deurkozijn geweest zijn, omdat hierna de trap weer naar beneden gaat en dit punt voor draaiende deuren het gunstigste was. Vermoedelijk is de doorgang dan ook van boven afgedekt geweest. Nu is er op het terrein een als dorpel te gebruiken steen gevonden, welke een lengte van ± 1.85 M. gehad zal hebben (afb. 14). In het midden vertoont hij een relief, dat ongeveer dezelfde breedte heeft als de doorgang. Boven een breeden onderrand bevindt zich een relief met twee zittende figuren aan weerszijden van een vaas, die door twee liggende lotusbloemen, waaruit drie zaadstengels omhoog rijzen, geflankeerd wordt. De rechterhelft maakt den indruk geheel afgewerkt te zijn, de middenpartij ziet er ruw bekap uit en de linkerhoek lijkt zeer geschonden te zijn. De figuren zijn slechts tot even onder de schouderhoogte afgebeeld, nog één steenlaag en de voorstelling zou compleet geweest zijn. Aan weerskanten vindt men bovenvoor een ondiepe inkeping, die aan de linkerzijde tot in het relief doorloopt. De steen moest dus in een verdiept gedeelte geplaatst zijn. De overwulving van het voorportaal zou dan de inkepingen veroorzaakt kunnen hebben.

Achter het deurkozijn is, na een aanvankelijke verbreding het

¹⁾ Zie F. O. D. 364 I, 365 I en II, 366 I en II, afb. 2, 10. B. T. 1, 2, 3, 5 en voor den dorpelsteen F. O. D. 532, afb. 14.

portaal verder 1.20 M. breed en 2.70 M. lang. De vloer van dit gedeelte ligt 44 cM. lager dan den onderdorpel van het deurkozijn. Dit lagere niveau wordt bereikt door twee onregelmatig gevormde treden (zie B. T. 5). De wanden zijn onversierd en gaan op een hoogte van 3.86 M. over in een afzonderlijk gewelf van zes overspringende steenlagen, die door de zevende op een hoogte van 5.60 M. boven den vloer samengebracht worden. Aan den achterkant daalt het gewelf neer tot op een hoogte van 3.86 M., waar zware dorpelsteen over een diepte van 96 cM. aan deze zijde opvangen (B. T. 5). Daar de voorkant geheel weggevallen is, valt niet meer na te gaan, hoe de afsluiting van het gewelf aan de voorzijde was. Indien dit juist zoo is als aan den achterkant, dan stijgen de kansen van een dorpelsteen, waar het gewelf aan den voorkant op nederdalen kon, aanzienlijk. Aan den voorgevel zal, indien onze veronderstellingen juist zijn, onder den Kala-kop dus geen gewelf-aanstapeling meer zichtbaar geweest zijn.

DE TEMPELKAMER ¹⁾

De tempelkamer ligt nagenoeg in het midden van het bouwwerk, slechts eenige centimeters naar voren. De dikte der West-, Noord-, Oost- en Zuid-wand is resp. 3.85, 3.92, 3.96, 3.92 M., gemeten bij de voorsprongen. Indien men deze weg denkt, dan blijkt het (bl. 50), dat de dikte der wanden op enkele centimeters na gelijk is aan de helft van de cella-doorsnede en gelijk aan de breedte van den omgang (eveneens bij weggedachten voorsprong). De cella is 6.02 M. breed en 6.05 M. diep. Rondom loopt een 16 cM. breede plint ter hoogte van den portaalvloer. De tempelkamer ligt 16 cM. dieper en wel op 3.61 M. boven terreinhoogte. De overgang naar het portaal wordt door een stoepje gevormd.

De wanden zijn glad behouwen. De voegverdeeling is niet zeer fraai (F. O. D. 358 en afb. 50); de bovenste laag onder het gewelf moet de loopende voeg weer horizontaal maken. Op een hoogte van 5.26 M. boven den vloer gaan de wanden in een zeer stijl omhoog-

¹⁾ voor a. het interieur F. O. D. 358, afb. 50. B. T. 1, 5, 6.

b. de ramen en nissen, afb. 50. B. T. 1, 3, 5, 6.

c. het altaar F. O. D. 358, afb. 50. B. T. 1, 5, 6, 8 en fig. 9.

d. de put. B. T. 1, 5, 6.

e. de beelden, afb. 1, 50, 51, 52.

lopend gewelf van recht overstekende steenen over. Thans zijn nog een twaalfstal van zulke lagen over, wier dikte tusschen 27 en 35 cM. varieert. In den aanvang van dit hoofdstuk werd reeds gezegd, dat het geheele gewelf tijdens het bezoek van MACKENZIE dertig steenlagen telde, hetgeen in teekening gebracht een hoogte van ongeveer 9.00 M. oplevert, of wel een totale hoogte van de tempelkamer van ongeveer 14.25 M. (fig. 8).

Vrijwel in het midden der zijwanden, ter hoogte van 3.02 M. boven den vloer zijn de 76 cM. breede en 1.44 M. hooge ramen aangebracht (bl. 35 noot 1b), die door een 15 cM. breeden rand omgeven zijn. Aan de buitenzijde moeten zij geëindigd zijn in het middenpaneel der voorsprongen, hoewel zij eenigszins uit de midden-as liggen, zooals reeds vroeger opgemerkt is. De afdekking is aanvankelijk over een diepte van 1.00 M. horizontaal, daarna verheft zich weer een stapelgewelf van een drietal overspringende steenlagen, waardoor de hoogte der ramen tot 2.26 M. opgevoerd wordt ¹⁾.

Tegen den achterwand is over de heele breedte een altaar (bl. 35 noot 1c) aangebracht, dat 1.11 M. hoog en van boven 1.29 M. breed is, en over een breedte van 1.82 M. in het midden 42 cM. naar voren springt, welk gedeelte zeer vervallen is. Aan de onderzijde rust het altaar op een 42 cM. hooge plint, waarop een ojeflaag van 21 cM. dikte volgt met twee inspringende lijstjes van boven. De volgende steenlaag vormt zoowel het half rond met aan weerszijde een lijstje, als het onderstuk van den teerling. De bovenvoeg loopt zeer onregelmatig. De vierde laag sluit den 52 cM. hoogen teerling zonder kroonlijst horizontaal af. (fig. 9).

Op een hoogte van 1.94 M. boven het altaar bevindt zich in het midden van den achterwand een uitstekende steen, die van boven aan de voorzijde een gleuf heeft. Straks zal blijken waarvoor.

De put (bl. 35 noot 1d) voor het altaar werd zooals reeds gezegd in Mei 1893 door de Jogiasche Vereeniging uitgegraven. Wij mogen aannemen, dat dit tot den bodem toe geschiedde. Over de afmetingen, over wand- en bodembekleding werd niets gezegd, zoodat wij alleen op de bouwkundige teekeningen aangewezen zijn. Het blijkt dan, dat de put, die ongeveer 1.30 M. in het vierkant is, een diepte van 1.35 M. heeft. Aan de voorzijde en aan den Zuidkant is nog een

¹⁾ Zie ook het op pag. 10 laatste alinea opgemerkte.

gedeelte weggebroken tot een diepte van 75 cM., terwijl aan de Zuidzijde en vermoedelijk ook bij het altaar (de B. T. is daar onvolledig) nog een stuk van den vloer weg is. De eigenlijke put ligt precies in het middelpunt van den tempel. Voor de vondsten wordt naar bl. 13 en 109 verwezen.

Aan weerskanten van het altaar is op de hoogte van den bovenkant een nis in den zijmuur aangebracht, die 80 cM. breed, 2.20 M. hoog en 64 cM. diep is (bl. 35 noot 1b). De afdekking geschiedt met holgekapte steenen, waardoor een spitsboog gevormd wordt.

De bekleding van de wanden, zoowel die van de cella, als van het portaal, de ramen en de nissen is van andesietsteen, evenals de vloeren en het geheele altaarlichaam.

In de nissen trof men na de opruiming twee zittende Bodhisattwa-beelden aan. Op bl. 11 noot 1 hebben wij reeds uiteengezet, dat men twijfel koesterde aan hun oorspronkelijke plaats. Nu wij hier echter deze beelden op afb. 51 en 52 in de nis zien zitten, kan toch niet ontkend worden, dat zij zeer tot hun recht komen in de smalle hoge nis, waarvoor het hooge voetstuk op maat lijkt te zijn gemaakt. Indien GRONEMAN (bl. 11 noot 1) echter toch gelijk mocht hebben, dat deze beelden er niet in gevonden waren, dan lijkt het niet uitgesloten dat zij op grond van hun passenden vorm er oorspronkelijk wel in thuis gehoord hebben maar later verzet zijn. Het altaar bood plaats voor drie beelden. Men trof alleen op het Noorder voetstuk een in Dhyāni-moedrā gezeten Amitābha-beeld, samen met voetstuk en glorie uit één steen gehouwen. Het hoofdbeeld, eveneens een zittend Boeddhabeeld, echter uit zachten witten steen gehouwen, werd aan stukken op den bodem gevonden. Op de beschrijving zal thans niet ingegaan worden, maar wel op de plaatsen, waar zij al of niet thuisbehoord kunnen hebben. Het Amitābha-beeld rustte met onderstuk en al op het veel grootere lotuskussen van het altaar. Daarvan is slechts de achterste helft over, 34 cM. dik, 90 cM. breed en 50 cM. naar voren stekend. Aan de achterzijde is de aanhechting der glorie gebeiteld en aan de bovenzijde zijn daartoe nog twee inkepingen gemaakt. Alles wijst er dus op, dat dit kleine, 1.00 M. hooge beeld er oorspronkelijk niet gezeten heeft, althans hier niet bedoeld was. Van het Zuider lotuskussen is eveneens slechts de achterzijde over, ook met aanhechting en inkepingen voor een glorie of rugleuning en twee inkepingen voor het beeld. Het lotuskussen in het midden is van

forscher afmeting. Het rust op twee tegen elkaar gelegde, door een sponning en twee inkepingen aan elkander verbonden steenen, 30 cM. dik en 1.08 M. breed waarvan de voorste steen verdwenen is. De linkerhelft van het 20 cM. dikke lotuskussen vertoont inkepingen voor een glorie en voor het beeld. Indien het groote middenbeeld op dit hooge voetstuk geplaatst was, dan zou het met zijn hoofd niet ver van den uitstekenden steen af zijn geweest, welken wij zooeven reeds signaleerden, en die recht boven dit lotuskussen uitspringt. Deze steen is ± 36 cM. in het kubiek en heeft aan de voor- en bovenzijde een ongeveer 20 cM. diepe en 8 cM. breede inkeping. Dergelijke uitstekende steenen werden tot nu toe nergens aangetroffen en een verklaring bestond er niet voor. Wij wagen hier de veronderstelling, dat deze console dienst deed als aanhechtingspunt voor een zonnescherm, zooals men zoo dikwijls bij bronzen op die plaats aantreft. De inkeping, die zich in dien steen bevindt, laat de mogelijkheid toe om er een draagarm in te verankeren. Men nam den achterwand als basis, opdat niet de glorie het gewicht te torsen kreeg en door het zware scherm met langen lastarm ontwricht zou worden.

Over de opstelling der beelden kunnen wij samenvattend dus dit zeggen: hoewel de berichtgeving over de plaatsing der Bodhisattwa-beelden elkaar tegenspreken, wint het officieele verslag aan waarschijnlijkheid, nu deze beelden een zoo passend figuur in de nissen maken. Het Amitābha-beeld kan onmogelijk op een der lotuskussens hebben gezeten, terwijl het in een der nissen volkomen weg zou zinken. Dit beeld zal er dus later ingebracht zijn, misschien om het in veiligheid te brengen, toen de andere tempels van de groep gevaar liepen in te storten of om het de plaats van een der zijbeelden in te laten nemen, dat misschien gebroken of nooit afgeleverd was.





HOOFDSTUK III

DE BOUWTECHNIEK

De gegevens voor dit hoofdstuk danken wij voor het grootste gedeelte aan den Heer VAN ERP, die ons zijn aantekeningen ter beschikking stelde, aan de Bouwkundige teekeningen van LEYDIE MELVILLE en het foto-materiaal van den Oudheidkundigen Dienst.

HET MATERIAAL

Voor het optrekken van het gebouw werden verscheidene steensoorten gebruikt. Uit het volgende zal blijken hoe en waar wij deze soorten aantreffen. De samengesteldheid van het fundament werd reeds nauwkeurig in al zijn geledingen beschreven, waarbij opgemerkt werd, dat de fundeering volgens VAN ERP's tekening dieper komt te liggen, terwijl de ingestampete laag van kalisteenen, door LEYDIE MELVILLE geheel over het hoofd gezien wordt. Deze kalisteenen zijn in zanden wadas (= padas, een soort tras) aangestampt.

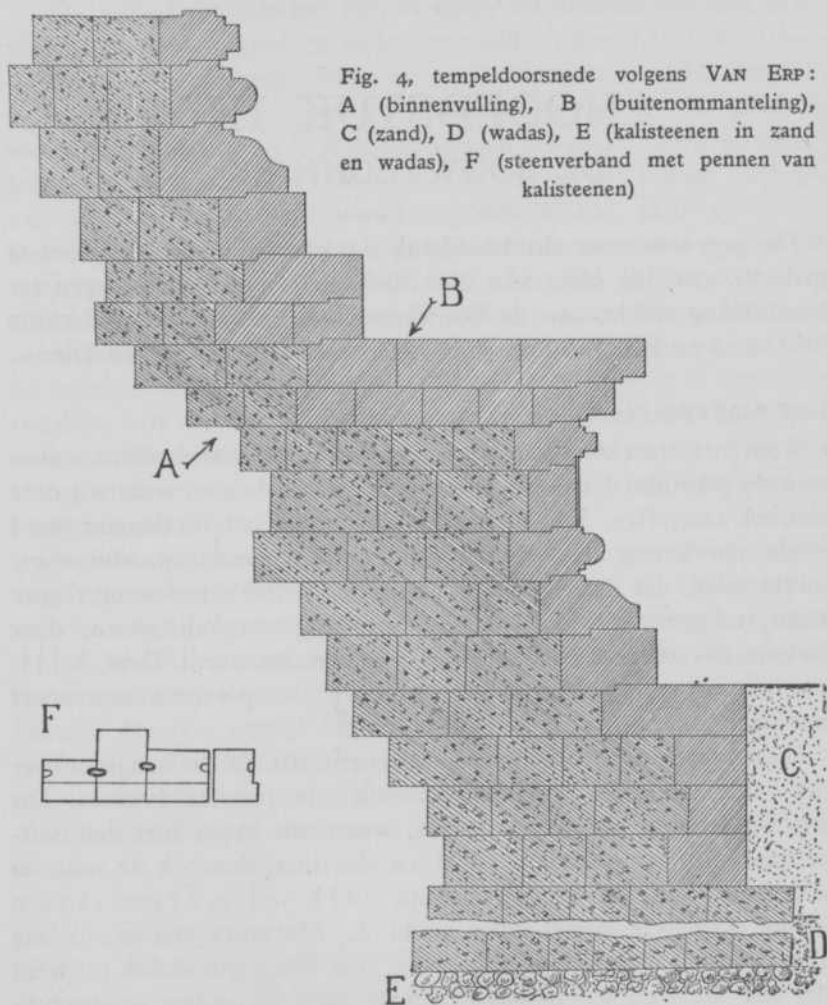
De onderste laag van het fundament ¹⁾, die op dit aangestampte bed rust, heet bij L. MELVILLE uit rijststeen te bestaan. Dit is de vertaling van batoe beras, waarmede steen met een witachtige tint aangeduid wordt ²⁾ en die hier dan ook de naam is voor een soort, die men gewoonlijk kalk- of mergelsteen noemt. Op deze laag ³⁾ volgt nu bij L. MELVILLE een smalle laag van ruw bekapt steen, die over het heele grondvlak gespreid ligt (B. T. 5 en 6). De ruw bekapte steen is anders aangegeven dan de reeds genoemde rijststeen en de nog te noemen dagsteen. Deze laatste kan niet anders dan de buitenommanteling zijn,

¹⁾ Zie voor het gebruik der steensoorten de plattegronden en doorsneden van B. T. 2, 3, 4, 5, 6 en fig. 4.

²⁾ Zie de Tjandi Djago-monographie, pag. 4.

³⁾ Die onder trap en voorsprong samengestelder is.

zooals de teekening trouwens ook uitwijst. De ruw bekapte steen kan geen rijststeen zijn, daar deze soort zooals wij nog zullen zien, hier altijd in ruw bekaptten toestand voorkomt, een dergelijke onder-



scheiding zou dus geen zin hebben. Er blijft dus niets anders over dan in ruw bekaptten steen en dagsteen een onderscheiding te zien van eenzelfde steensoort. Nu is de ommanteling van het gebouw, de dagsteen dus, in andesiet opgetrokken, de laag van ruw bekaptten steen is dus ook van andesiet. Deze laag staat

echter niet bij VAN ERP geteekend, hetgeen zeer verklaarbaar is, daar zijn onderzoek zich tot enkele steekproeven beperkt heeft, en de kans dus groot is, dat op die plaatsen het ruwbekapte uiterlijk niet opvallend genoeg was, om opgemerkt te worden.

Tot nu toe hebben wij dus een laag aangestampste Kalisteenen, een laag mergelsteen en een laag ruwbekapten andesietsteen gehad. In de volgende en hogere lagen van fundament, soubasement en tempellichaam treffen wij nu een *buiten ommanteling* aan van andesiet en een binnenvulling van mergelsteen aan. De ommanteling is glad gehouwen en overal één steen dik. Deze bekleeding vinden wij ook bij de vloeren, wanden en het gewelf van de cella, het portaal, de ramen en de nissen. Slechts op één plaats is de andesietlaag meerdere steenen dik en wel boven den omgang. De poort en het altaar zijn geheel van andesietsteen opgetrokken.

De *binnenvulling* van mergel is ten ruwe rechthoekig bekapt. Deze steensoort is makkelijk te bewerken, maar verweert spoedig, indien het voor het buitenwerk gebruikt wordt.

Tjandi Plaosan en Lara Djonggrang vertoonen eveneens de andesiet-ommanteling om een mergelsteenkernel. Deze drie tempels zijn de eenigen waar dit laatste gemakkelijk te bewerken materiaal is toegepast ¹⁾. Het is ondenkbaar, dat men dit materiaal later niet meer gebruikt zou hebben. Daarin ligt een aanwijzing, dat deze drie bouwwerken in de laatste periode gebouwd werden (KROM, *Inl. I*, bl. 155). Inmiddels is ook Tj. Kalasan bij de mergelsteen-monumenten gekomen ²⁾, waardoor het tijdperk, waarin de tempels gebouwd werden, wellicht iets vroeger begonnen is. STUTTERHEIM heeft in „Djawa” VI bl. 129 met het bestaan van de z.g. mergelgroeve en de kraton van Ratoe Baka afgerekend, waardoor een dateeringsmogelijkheid verviel. ³⁾

HET STEENFORMAAT

Lara Djonggrang, Plaosan en Sadjiwan spannen de kroon in de grootte van de verwerkte steenen. Bij de laatste vindt men steenlagen van 27—40 cM. dikte, terwijl de gemiddelde hoogte bij Baraboedjoer Mendoet en Pawon slechts 23 cM. bedraagt. Een lengte van 60 cM. behoort niet tot de zeldzaamheden, terwijl de dorpelsteenen nog veel grootere afmetingen te zien geven. Het valt te betreuren, dat men

¹⁾ De andesiet is veel harder en moet uit zwerfsteenen bijeen gezocht worden.

²⁾ Oudh. Verslag 1929, pag. 131.

³⁾ Krom. Hindoe-Javaansche geschiedenis, 2e druk, pag. 149.

terwijl men over zulke groote steenen beschikte, voor de reliefs van het soubasement niet een eenige centimeters dikkere laag heeft gebruikt.

HET STEENVERBAND

In het schoone werk treft men een zeer regelmatige voegverdeeling aan, voorzoover het de loopende voegen betreft. De steenlagen richten zich in het algemeen naar de onderdeelen van het profiel. Hier zijn echter enkele uitzonderingen op (fig. 4 en 9): 1. de steenlaag, die het grootste gedeelte van den soubasement-teerling vormt, zou slechts enkele centimeters dikker behoeven te zijn, om het paneel- en pilasterwerk in zijn totale hoogte te kunnen vormen. Nu is het relief over twee steenlagen verdeeld met alle slechte gevolgen van dien; 2. de steenlaag, die bij het poortgebouw en het tempellichaam den onderband van den teerling vormt, gaat van boven in het paneel- en pilasterwerk over, eveneens tot schade van het relief van den paneelrand; 3. de laag, die het halfrend van het altaar vormt, maakt tevens deel van den teerling uit. In het vorige hoofdstuk is reeds gebleken, dat bij het soubasement, poortgebouw en tempellichaam de profileering van een zelfde onderdeel niet zóó vast stond, dat het aantal boven- en benedenlijsten niet gevarieerd kon worden. Op zich zelf tast deze verscheidenheid de horizontale voegverdeeling niet aan. Het blijkt echter, dat bij enkele onderdeelen van het profiel de steenlaag plotseling een lijstje er bij krijgt, waardoor dus dezelfde laag op enkele plaatsen dikker wordt dan daarnaast. B.v. 1. de benedenband van den tempelteerling, die elders aan de onderzijde slechts één lijstje heeft, vertoont aan den Noorder-voorsprong plotseling twee lijstjes, waardoor de steenlaag 4 cM. dikker wordt, welk bedrag de onderliggende laag inboet (F. O. D. 324, 360); 2. de halfrendlaag (fig. 9) van het tempellichaam heeft doorgaans twee boven- en twee benedenlijstjes, waar het zooeven genoemde geval, en de profileering op den Z.W. hoek, waar slechts één benedenlijstje is, uitzonderingen op maken. Een combinatie met een derde lijstje, boven of beneden, dat over het algemeen weer naar buiten zou springen¹⁾, komt niet voor, om de eenvoudige reden,

¹⁾ Een uitzondering ziet men bij de tusschenlijstjes van halfrend en benedenband van het poortgebouw, waar de drie lijstjes allen naar binnen springen (fig. 9).

dat bij het stellen der steenen het randje gemakkelijk zou kunnen afbreken.

De horizontale voegverdeeling laat bij de wanden van de tempelkamer en bij het altaar veel te wenschen over. Men heeft geen moeite gedaan één laag op dezelfde dikte te houden, zoodat de bovenste steenlaag als gelijkmaker dienst moet doen.

De stootvoegen loopen niet regelmatig. Nu eens begint de verticale voeg midden tusschen de twee stootvoegen van de onderliggende laag, dan weer wat meer opzijde. Men schijnt de steenen wel zoo uitgezocht te hebben, dat de stootvoeg niet precies boven een ander viel; in de tempelkamer hield men zich daar echter nauwelijks aan.

Het verband tusschen de steenen van eenzelfde laag wordt door *steenen pen*nen gelegd (fig. 4 F). Hiervoor gebruikt men overigens niet bijgeslepen kalisteenen, die dwars op de stootvoegen gelegd worden in op maat gemaakte inkassingen, waarschijnlijk aangevuld met een mortelspecie, anders zou de pen niet haar volle effect sorteeren. Deze penverbinding vindt men ook bij de ruwe binnenvulling. Dubbele zwaluwstaartpen~~nen~~, zooals b.v. bij Baraboëdoer veelvuldig voorkomen, zijn hier niet aangetroffen. Het verband tusschen de ommanteling en de binnenvulling maakt niet van pen~~nen~~ gebruik. Dit geschiedt alleen door het verspringen der stootvoegen.

Het steenverband tusschen twee boven elkaar gelegen lagen wordt gelegd door *inlatingen*, d. w. z. de onderliggende laag vertoont van boven aan de voorzijde een breeden rand van ± 2 cM. hoogte, waar de bovenliggende steenlaag achter haakt, daar deze aan de onderzijde een sponning heeft, waar de rand in past (fig. 4). De inlatingen werden zoo gemaakt, dat er ruimte overbleef voor een — zij het zeer spaarzaam — mortelbed, dat achter den rand werd aangebracht. Er mochten vooral geen sprekende voegen aan den buitenkant ontstaan. Nu werd in den regel een kalk-zandmortel voor metselspecie gebruikt, welke echter gauw verweert, en die men dus alleen op beschutte plaatsen nog zou kunnen aantreffen. Dit verklaart waarom DE HAAN, die op verzoek van VAN ERP hiernaar een extra onderzoek instelde, een mortelbed als zoodanig niet meer vinden kon. Toch moet dit volgens VAN ERP wel aanwezig geweest zijn, indien men bedenkt, dat de toch al zoo vergankelijke specie in een zeer dunne laag met een alang-alangkwestje werd opgestreken.

HET GEBRUIK VAN PLEISTER

In de beschrijving der onderdeelen hebben wij reeds verschillende malen (bl. 26, 34) op de duidelijke overblijfselen van een pleisterlaag gewezen. Deze heeft voornamelijk ten doel gehad het bouwwerk een waterdichte huid te geven. Men moet niet vergeten, dat de andesiet uiterst poreus is, dat het dezelfde steen is, dien men op Java voor waterfilters, de z.g. „leksteen", gebruikt. In den regentijd zuigt dit gretig het water op, dat ten slotte door het geheele gebouw heen sijpelt, in de tempelkamer neerdruipt en ten slotte de fundamenten doorweekt. Om dit tegen te gaan werd het heele gebouw waterdicht bepleisterd. Ook het reliefwerk werd bedekt, want anders zou door de witte pleisterlaag een te groot kleurverschil zijn ontstaan.

Over het algemeen kan men zeggen, dat de techniek zeer hoog stond wat de verwerking van groote steenformaten en het maken van een zware fundeering betreft, en dat de eischen van een behoorlijke voegverdeling vrij stipt werden nagekomen. Het kan echter niet ontkend worden, dat bij enkele onderdeelen, zooals in de reliefs en enkele profileeringen, de bouwtucht een neiging vertoonde om te verslappen.





HOOFDSTUK IV

VORMGEVING EN VERSIERING

De vormgeving en de versiering bepalen samen het uiterlijk van een bouwwerk, indien men het materiaal, waarin het is opgetrokken verder buiten beschouwing laat. Deze twee functies dienen tot op zekere hoogte als uitingen van symbolische en wellicht ook magische gedachten ¹⁾ opgevat te worden. Een bespreking van de symbolen, die hierbij een rol spelen, dient dus eigenlijk voorop te gaan. Deze staan echter nog te weinig vast, om als uitgangspunt te dienen voor onze verdere beschouwingen. Voorloopig kunnen wij niet veel anders doen dan van den vorm en de versiering uit gaan en dankbaar zijn, indien iets van de symbolische waarde bekend is. Wij meenen, dat men bij de verklaring van de vormgeving en de versiering niet uitsluitend op de symboliek en het magische karakter der motieven moet letten, maar ook op het aesthetische gevoel, dat voor den beeldhouwenden kunstenaar, naast zijn kennis van symbolen e. d., een onmisbare factor voor zijn werk was.

Onder v o r m g e v i n g wordt hier verstaan, zoowel het bouwkundig samenstel van soubasement, teerling en dakverdiepingen en andere eenheden als trappen, poorten, lijsten en bekroningen in hun onderlinge samenhang en verhouding, als die bouwkundige onderdeelen op zich zelf beschouwd, wanneer men hun vorm, samenstelling en verhoudingen nagaat. De vormgeving behoort rekening te houden met de versiering, wil deze ten minste den indruk maken er een geheel mee te vormen.

Een nauwkeurige grens tusschen vormgeving en versiering valt eigenlijk niet te trekken. Een profileering rekent men tot de vormgeving en doorgaans niet tot de versiering, hoewel het laatste te verdedigen zou zijn. Een stōēpaklok noemt men een bouwkunstig ornament, evenzoo den antefix, maar als men dezen vorm in het

¹⁾ STUTTERHEIM, „Djawa”, 7, pag. 177.

schede-ornament der pilasters verwerkt ziet, is men geheel in het gebied der vlakversiering. Zoo ziet men den vorm langzamerhand in de versiering overgaan.

De versiering wil in haar eenvoudigsten vorm door middel van laag-relief de eentonigheid van het oppervlak verbreken, nadruk leggen op bepaalde partijen, een verdeeling maken of een vlak opvullen. Zij past zich aan bij den vorm van het onderdeel waarop zij is aangebracht, zoowel op iets vlaks als op iets bols. Het moge op een bouwkunstig onderdeel als een lijst zijn of op een meer versierend onderdeel als een antefix, steeds heeft zij de functie het oppervlak te versieren. De overgang van de versiering naar de vormgeving is weer zeer geleidelijk. Een Makara in laag relief ziet men in het schede-ornament toegepast, een Makara in hoog relief maakt een onderdeel van den ingang uit, waarbij dus het gebied der vormgeving betreden wordt, terwijl de geheel vrijstaande Makara van de trapvleugels nog een stap verder in den ruimtelijken vorm beteekent. Nu deze grensgebieden dus moeite geven bij de indeeling, zou er iets voor te zeggen vallen het woord plastiek te gebruiken voor wat de begrippen vormgeving en versiering samen aanduiden. Onder plastiek valt echter ook de vrije beeldhouwkunst, maar zelfs als men deze uitbreiding te voren uitsloot, zou juist door deze algemeene term er nog meer behoefte aan bestaan om tusschen-termen te gebruiken, zoodat men er eigenlijk niet verder mee komt. Daarom handhaven wij de onderscheiding vormgeving en versiering, terwijl wij naar behoefte termen als bouwkundige versiering of plastisch bouwkunstig ornament gebruiken, wanneer het accent meer op de vormgeving valt, of uitdrukkingen als symbolische en gewijde voorstellingen, wanneer het symbolische karakter opvallend is en spreken van vlak-ornament, hoog- en laag-relief al naar gelang het 't beste uitkomt.

Ondanks al deze onderscheidingen blijven wij ons van de verbondenheid van deze verschijnselen bewust. Een verbondenheid, die blijkt uit een strengen vorm, wanneer de versiering ook eenvoudig is, en omgekeerd uit een versiering, die daar aangebracht wordt, waar dit noodig is om de vormgeving te ondersteunen. De samenhang bespeurt men in de motieven, die aan de vormgeving en de versiering en hun tusschenvormen ten grondslag liggen, wat merkbaar is aan de Indische benamingen voor profielonderdeelen, waarin hetzelfde motief tot uiting komt, dat voor de versiering van een reliefband gebruikt wordt, en wat blijkt uit het grondplan van

den tempel, waaraan geometrische en rozetvormige motieven ten grondslag liggen, die bij de vlak-ornamentatie weer een rol spelen.

Wij gebruiken in den regel het woord motief, ook al is er van een symbool sprake, daar het bij het taalgebruik te lastig is, voortdurend deze twee begrippen streng te onderscheiden. Indien het onverschillig is wat aan een bouwkundigen vorm of aan een versiering ten grondslag ligt, dient men alleen van een motief, maar als dit niet onverschillig is, behoort men eigenlijk van een symbool te spreken. De symbolische gedachte kan zoo sterk zijn, dat de vormgeving er door bepaald wordt, het grondplan en bouwkundige onderdeelen, zooals b.v. het dak, er geheel door beheerscht worden. Bij de symbolen kan men gevoeglijk de gewijde voorstellingen, goden en andere hemelsche figuren rekenen, voorzooover ze in relief zijn afgebeeld. Zij maken aanspraak op een zelfstandige behandeling, hetgeen natuurlijk niet zeggen wil, dat bouwkundige en versierings-eischen totaal uitgeschakeld zijn. Naar gelang van hun belangrijkheid en hun plaats hebben ze met de architectuur rekening te houden, en schenken ze bij hun uitbeelding weer de gelegenheid om versierd te worden. Wat eens als symbool beschouwd werd, behoeft niet altijd zoo opgevat te zijn geworden. Bepaalde uitbeeldingen zullen, omdat ze voorgeschreven waren, groote kans loopen tot traditioneele vormen te verstarren, en ook al hadden ze nog beteekenis, dan is het nog de vraag of het de oorspronkelijke was.

VAN ERP stelde in de „Bouwkundige Beschrijving” van de Baraboedoer het uitsluitend voorkomen van laag relief vast als gevolg van de dienende functie van het vlak-ornament. Wilde men nu een symbolische of gewijde voorstelling uitbeelden, dan maakte het dienende laag relief plaats voor een meer zelfstandig hoog relief (bl. 335).

Om de eenheid van vormgeving en versiering te bewaren, zullen wij bij de bespreking der vormen, steeds op de versiering wijzen, terwijl wij ten slotte om het overzicht te vergemakkelijken de motieven naar hun functie en naar hun aard zullen onderscheiden. Indien het noodig is, zal daarbij aandacht gewijd worden aan de symbolische beteekenis. Bij de meeste motieven is, wat er van bekend is, reeds elders voldoende beschreven, zoodat hier geen herhaling gegeven behoeft te worden. Stilzwijgend verwijzen wij steeds naar het Hoofdstuk Ornament uit VAN ERP's „Bouwkundige Beschrijving” van de Baraboedoer, waar de beste samenvatting van den vorm, oor-

sprong en beteekenis van het Midden Javaansche (bouwkunstige- en sier-) ornament gegeven wordt.

DE TJANDIVORM

De vorm, waarin Tjandi Sadjiwan zich voordoet, is afgezien van de losstaande poort de geijkte gedaante van den Midden Javaanschen tempel, die ook hier is samengesteld uit een soubasement, een tempellichaam en een hoogstwaarschijnlijk drieledige dakformatie, die bekroond werd door een grooten dagob, terwijl de kleine klokken op de hoeken der dakverdiepingen en misschien ook wel op de voorsprongen gestaan hebben. De topstukken en andere onderdeelen van die klokken zijn de onmiskenbare aanduiding van deze stōēpabekroning. In het kort gezegd komt deze vorm dus neer op de combinatie van terrassenverdiepingen¹⁾ en stōēpa. Voor het ontstaan en de beteekenis van dezen vorm wordt verwezen naar STUTTERHEIM's „Baraboedoe" ²⁾ en HEINE GELDERN's „Weltbild" ³⁾, waarin betoogd wordt, dat de Tjandi een Meroe-voorstelling is, geboren uit de wensch, een menschelijke schepping in overeenstemming te brengen met den Makrokosmos, dien men zich in den vorm van een godenberg met concentrische hemels dacht. ⁴⁾

Voor de beteekenis van een Tjandi als grafheilighdom wordt verwezen naar de bespreking der cella op bl. 65 en naar hoofdstuk VI.

HET GRONDPLAN

Soubasement, voorsprong en trap blijken een grondplan te hebben, dat op een sectorverdeeling en een quadratenstelsel berust.

Indien men het middelpunt van den tempel verbindt met de punten, waar de voorsprong van het soubasement begint (genomen ter hoogte van de kroonlijst) dan krijgt men een hoek van 35°. Verbindt men het middelpunt met de punten waar de trap uitspringt, dan is deze hoek 15° (zie fig. 5), die wellicht samenhangt met het grondplan van het tempellichaam, dat op een duidelijke sectorverdeeling berust. Verbindt men n.l. het middelpunt van den tempel met de punten, waar de uitsprong van den teerling begint en met het midden der uitsprongen, dan krijgt men een straalverdeeling van twaalf

¹⁾ FÁBRI: „Journal Asiatique" 217 (1930) pag. 298—30.

²⁾ STUTTERHEIM: „Tjandi Baraboedoe", pag. 34 en 65.

³⁾ R. HEINE GELDERN: „Weltbild und Bauform in Südost Asien", Wiener Beiträge zur Kunst und Kultur Asiens 1930, IV. ⁴⁾ Zie ook VAN EERDE pag. 110 n. 2.

sectoren, die elk 30° groot zijn. De uitsprong bestrijkt telkens twee sectoren, de zijden der ware hoeken telkens één (fig. 5).

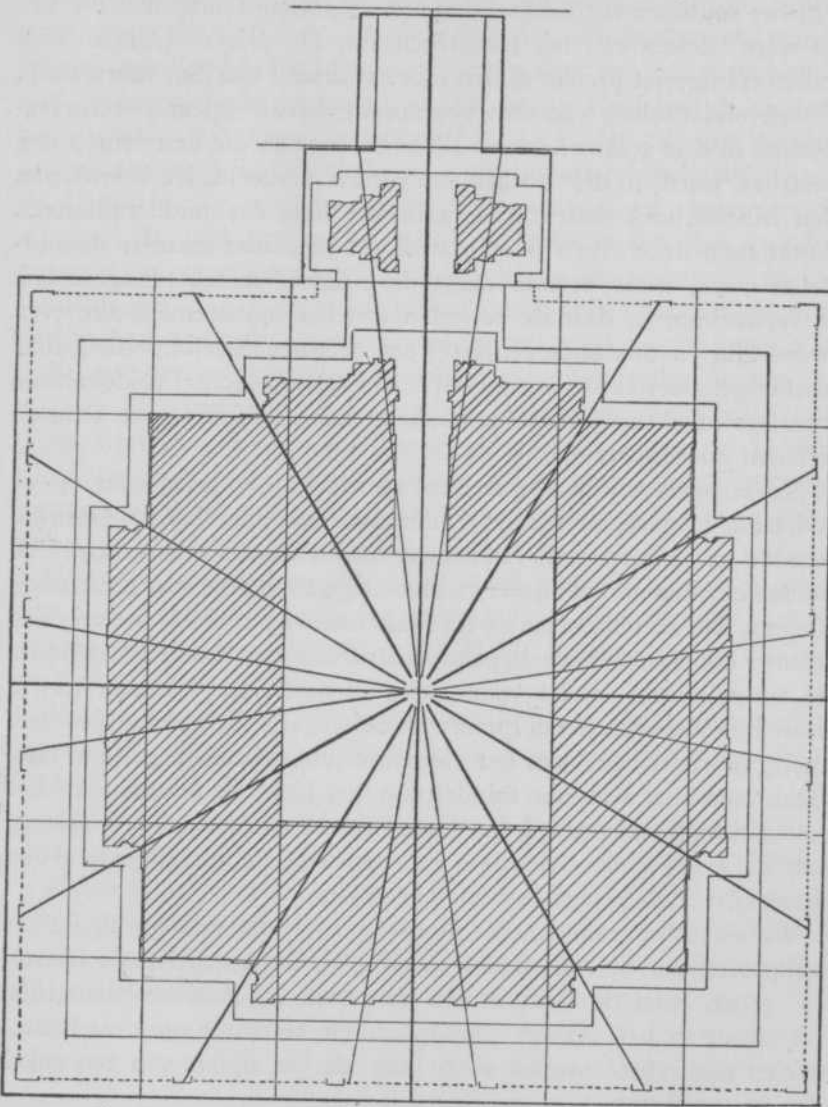


Fig. 5, sectorverdeling en quadratenstelsel van het grondplan

Wij vermeldden op bl. 31 reeds, dat de indeeling van het soubasement in vijf paneelen samenhangt met de vijfvoudige gevelverdeling van het tempellichaam. Trekt men n.l. de lijn van het middelpunt

naar het uitsprong-punt door, dan snijdt deze het soubasement precies in het midden van den tweeden pilaster (fig. 5). De hoekpaneelen van het soubasement hangen dus sectorsgewijze samen met die van de ware hoeken van het tempellichaam. De drie middenpaneelen vallen echter niet precies samen met het drietal van den voorsprong. De gevelverdeeling van den voorsprong berust op een sectorverdeeling in drie gelijke hoeken. De hoek van 60° , die den voorsprong bestrijkt, wordt in drie hoeken van elk 20° verdeeld. De beenen van den binnen-hoek vallen precies in het hart der middenpilasters. Trekt men deze lijnen door, dan komt men niet meer in de middelste twee, maar precies naast de pilasters terecht, hetgeen ook te verwachten is, daar de paneelen van het soubasement alle even breed zijn en dus onmogelijk op een sector verdeeling van gelijke hoeken gebaseerd kunnen zijn. Uit den opzet blijkt echter voldoende de stralsgewijze met elkaar samenhangende indeeling van tempellichaam en soubasement.

Nu stappen wij af van de sectorverdeeling en gaan over op de indeeling in quadraten (fig. 5). Indien wij het oppervlak, dat gevormd wordt door de bovenzijde van het soubasement in 36 gelijke quadraten verdeelen, dan blijkt bij verwaarloozing van eenige vierkante decimeters, dat de tempelkamer de binnenste vier quadraten in beslag neemt. De daaromheen liggende krans van quadraten komt onder de tempelmuren zonder voorsprong en profielen te liggen, terwijl in de buitenste krans van quadraten de omgang, beugel, uitsprongen en de profileeringen van het vierkante tempellichaam gelegen zijn. Gaat men dus van het middelpunt uit naar de hoeken van het soubasement, dan wordt $\frac{1}{3}$ van dien afstand door den halven diagonaal van de cella, $\frac{1}{3}$ door de dikte van den tempelmuur en $\frac{1}{3}$ door den omgang en den beugel in beslag genomen.

Wij wezen er reeds op, dat de breedte van den voorsprong en het trappenlichaam op een sectorverdeeling berustte, waarvan de laatste, 15° groot, juist de helft is van den hoek, die zulk een belangrijke rol speelt in het overige grondplan. De zijanten van deze bouwdeelen zijn echter vrijwel even lang als de zijden van een enkel der 36 quadraten.

Zooals reeds in de Bouwkundige beschrijving werd gezegd, is de breedte der tempelmuren niet overal even groot, dit scheelt echter op zijn hoogst 12 cM. Wij meenen, dat wij deze verschillen kunnen verwaarloozen uit de overweging, dat dergelijke afwijkingen zelfs bij

een vrij nauwkeurige werkwijze kunnen ontstaan, indien men niet over zeer preciese meetinstrumenten beschikt. De tempelkamer is evenmin precies vierkant, en de andere onderdeelen zijn niet overal even groot. Ook al zou men de genoemde afwijkingen als tegenargument willen laten gelden, dan kunnen deze het hier ontwikkelde quadratenstelsel niet aantasten, omdat aan de Oostzijde de tempelmuur zonder uitsprong precies gelijk is aan den omgang en den beugel, aan de Zuidzijde de halve tempelkamer precies gelijk is aan de dikte van den tempelwand zonder uitsprong, en omdat aan de voorkant de trapuitsprong op 2 cM. na gelijk is aan dien van den voorsprong en op een $\frac{1}{2}$ cM. na gelijk aan de halve celladiepte. Verdeelt men dus de waarnemingen over de zijden van het gebouw, dan blijkt het dat de overeenstemming zoo goed als volmaakt is.

Nu nog eenige andere merkwaardige maten en verhoudingen, die uit den plattegrond te halen vallen. Zooals wij reeds op bl. 30 opmerkten, gaat de maat van den uitsprong zestien maal op de zijde van het ware tempelvierkant, gemeten aan de plint; neemt men den voorsprong zeven maal, dan heeft men de breedte van de tempelkamer ($7 \times 0.86 \text{ M.} = 6.02 \text{ M.}$).

De zijde aan den waren hoek is 2.56 M. lang. Deze maat is gelijk aan de paneelbreedte van het soubasement. De breedte van de zijpaneelen van den voorsprong is 1.28 M., precies de helft dus van de vorige maten.

Als wij nu al deze bijzonderheden, die aan het bouwplan ten grondslag liggen, onder elkaar zetten, dan komt het volgende te voorschijn:

een tempelkamer of een soubasement met	4 gelijke zijden,
een straalverdeling in	12 gelijke sectoren,
een soubasementsverdeling in	20 gelijke velden,
een quadratenverdeling in	36 gelijke vierkanten

Deze getallen, numeriek met elkaar vergeleken, geeft de volgende eigenaardigheid te zien:

$$4 = 2 \times 2 \times 1$$

$$12 = 2 \times 2 \times 3$$

$$20 = 2 \times 2 \times 5$$

$$36 = 2 \times 2 \times 9.$$

Indien wij daarbij het getal, dat de breedtemaat van den waren hoek aangeeft, ontbinden, dan krijgen wij nog:

$$256 = 2 \times 2^7.$$

Het laatste lijkt een misschien wat gewaagde onderneming, maar het kan toch niet ontkend worden, dat het machtsgetal 7 in de reeks 1, 3, 5 en 9 past. Indien het verder blijken mocht, dat men met een lengte-eenheid werkte, die gelijk is aan twee van onze eenheden of op andere wijze ontbonden kan worden, dan zal deze maat wel degelijk een beteekenis hebben.

Met behulp van dit schema 1—3—5—7—9 en in samenwerking met de gelijke verhouding van de halve zijde der tempelkamer, dikte tempelmuur en breedte van den omgang, met de verhouding van 1 : 16 of 1 : 7 van den voorsprong tot de zijde van het tempellichaam of de breedte van de tempelkamer, kan men het grondplan construeeren. Het is ons niet mogen gelukken eenige verhoudingen te ontdekken tusschen hoogte- en lengtematen en tusschen de hoogte-maten onderling, zooals die der profieeleeringen ¹⁾.

Voorloopig kunnen wij, afgezien van de lengtemaat 256 cM., als grondstelsel beschouwen, dat de verhouding van den uitsprong hier bepaald wordt door een zeer regelmatige sectorverdeeling, en dat de plattegrond verder door een verdeeling in quadraten beheerscht wordt. Voor de verhouding van uitsprong tot de tempelzijde, zie men verder VAN ERP's „Barabudur" bl. 405—39. Wij hadden geen gelegenheid meer, bij andere tempels het grondplan te bestudeeren. Slechts bij de Baraboedoe bleek ons, dat de uitsprongen van den bovensten terrasmuur eveneens op een sectorverdeeling van 12 gelijke hoeken, terwijl het tempellichaam van de Mendoet op een sectorverdeeling van 8 gelijke hoeken berust, waarvan telkens 2 voor de uitsprongen en 2 voor de ware hoeken bestemd zijn. Hoewel de verdeeling in 12 sectoren wat aantal betreft niet met die van den 8 sectorigen windroos overeenkomt, is er toch een groote overeenkomst, wanneer men telkens 2 sectoren neemt voor de hoofdwindstreken, welke hier met den voorsprong samenvallen en 1 sector neemt voor de tusschenliggende windstreken. De ware hoeken van het gebouw zouden dus aan de goden gewijd kunnen zijn, die over die windstreken gesteld zijn ²⁾.

Over de beteekenis van de verdeeling in quadraten vindt men

¹⁾ Zie Dr. F. D. K. Bosch : „Een hypothese omtrent den oorsprong der Hindoe Javaansche kunst", in *Handelingen Eerste Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van (1921)*, pag. 125.

²⁾ Vrg. de 24 (= 2 × 12) windstreekhoeders van Lara Djonggrang.

ongeveer het volgende in Hoofdstuk VII van het *Mānasāra* ¹⁾. De plek wordt in verschillende vierkanten ingedeeld. De god, die op die plaats resideert, wordt liggend op den grond gedacht met het gezicht naar beneden, met het hoofd naar het Oosten (*Sōērya*). Zijn rechter- en linkerhand in het Z.O. (*Agni*) en het N.O. (*Içāna*) en de voeten in het Z.W. (*Nairrit*) en het N.W. (*Wāyoe*). Het midden van zijn lijf is in het centrum gedacht, dat aan *Brahmā* gewijd is.

Hoewel deze indeeling niet voor een Boeddhistischen tempel is geschreven, kan zij misschien hier wel een verklaring geven, nu de indeeling in quadraten en de Z.O.-, Z.W.-, N.W.- en N.O.-sectoren, waarin de ware hoeken van het gebouw liggen, zoo nauwkeurig met het *Mānasāra* overeenkomen.

Ten slotte valt nog op te merken, dat men in dezen straalvormigen grondslag ook nog een rozetmotief zien kan.

HET SOUBASEMENT

Het vierkante oppervlak heeft Tj. Sadjiwan gemeen met vele kleinere Midden-Javaansche tjandi's, zooals Tj. Asoe (K.), Tj. Loemboeng (M.) en Tj. Pëndēm. Deze hebben echter geen tempellichaam met uitsprongen zooals de 5 hoftempels van Lara Djonggrang. Gedong Sangga II (F. O. D. 5785) heeft boven het vierkante soubasement een tempellichaam met lichte uitsprongen onder de nissen. De eenige tempel, die vrijwel hetzelfde karakter heeft is Tj. Boebrah. Deze heeft een vierkant grondplan, soubasement, een profileering, die punten van overeenkomst biedt, een losstaande poort, een beugel en een tempellichaam met uitsprongen. De plint van het soubasement rust bij Tj. Boebrah op het fundament, dat uit den grond komt rijzen (F. O. D. 377—81). Op de Bouwkundige teekeningen van Sadjiwan ziet men dit verschijnsel ook, hoewel de tegenwoordige toestand zoo is, dat de begane grond precies met den bovenkant van het fundament gelijk komt (zie bl. 20 n. 2 en afb. 26). Vergelijkingen op dit punt zijn dus een weinig gewaagd. Dit uitstekende fundament ziet men ook bij Ngawèn (F. O. D. 9008—10), Lara Djonggrang en heel flauw bij Asoe (K.). Boebrah geeft de volgende beneden-profileering te zien: plint, ojief, „halfgrond” hier niet rond, maar met afgeschuinde randen (zie fig. 6), teerling, bovenband, versierde

¹⁾ ACHARYA : „Indian Architecture” pag. 37.

steunlijst en kroonlijst. Hier houdt de overeenkomst op. De balustrade maakt een ojief noodig, terwijl het loopvlak van den omgang ook een steenlaag hooger komt te liggen (wat ook voor Tj. Sewoe geldt).

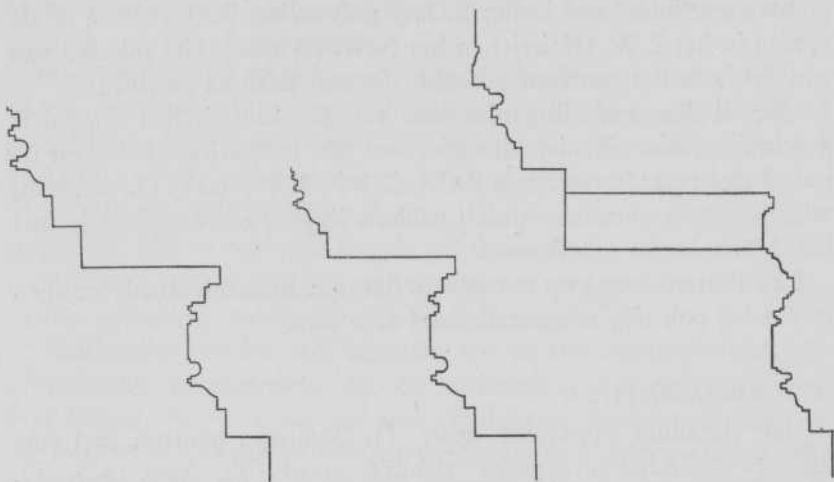


Fig. 6, v. l. n. r. profiel Sadjiwan, Plaosan, Boebrah

Tj. Plaosan geeft precies dezelfde profileering te zien als Sadjiwan : plint, ojief, halfrond, teerling met afwisselend paneelen met spiraalranden en ruitvormig behangselpatroon, gevat tusschen breede vlakke pilasters, die aan weerszijden door gelede pilastertjes geflankeerd worden (dit in afwijking met Tj. Sadjiwan), bovenlijst, steunlijst (eveneens met palmet-guirlande), een rechte kroonlijst, die precies zooals bij Sadjiwan het bovendek van het soubasement vormt (fig. 6).

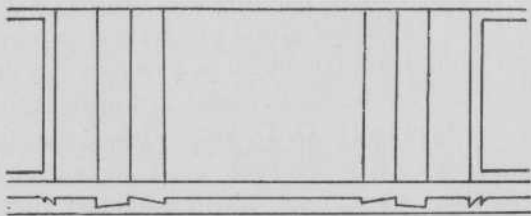


Fig. 7, pilaster van het soubasement

De pilaster van het soubasement van Sadjiwan is, voorzover wij weten, eenig in zijn soort. Voor den vorm wordt naar fig. 7 ver-

wezen. Men kan zeggen, dat de twee verzonken strooken, die het driedeelige middenstuk begrenzen, het meest tot de schaduwwerking bijdragen en min of meer de rol vervullen van de plaats, waar elders gelede pilastertjes staan. Misschien mag men daaruit opmaken, dat deze vlakke pilaster driedeelig en niet vijfdeelig is (fig. 7).

De paneelen zijn zoo geplaatst, dat het rijkste spiraalrank-ornament in het midden van het soubasement komt. De hoek-paneelen hebben een iets minder rijke versiering, terwijl de tusschenliggende paneelen het slechts met de eenvoudigste spiraalrank doen moeten (bl. 73 en afb. 32—47). Van een uitgesproken richting in de actie der fabelvoorstellingen kan niet gesproken worden (bl. 102).

DE VOORSPRONG EN DE LOSSTAANDE POORT

De soubasement-voorsprong moet beschouwd worden slechts als onderbouw te dienen voor de losstaande poort, welke van opzijde gezien om de middenas van het ruitvormig versierde paneel van den voorsprong is opgetrokken. De voorsprong kan in zooverre dus los gedacht zijn van den tempel; hij tast den vierkanten grondslag van het soubasement niet aan, en beperkt zich tot een breedte, die slechts noodig is voor de poort. Hij blijft echter een geheel vormen met het soubasement, daar de profileering door blijft lopen. Ook Tj. Boebrah heeft een voorsprong, die niet breder is dan om de poort te dragen, de verbinding met het soubasement is volkomen, terwijl de balustrade het contact nog verder aanhaalt (F. O. D. 375). Bij Tj. Ngawèn is de tweede voorsprong, waar de poort gedeeltelijk op staat (er zijn n.l. ook nog voorsprongen aan de vier zijden van het grondvlak) minder hecht, immers daar treedt een totaal ander profiel op, alleen de kroonlijst loopt nog door. Om dit verschijnsel met valsch profiel aan te duiden is op zich zelf niet onjuist, al is hier het verschil, nu de voorsprong mede de poort draagt, wel zeer groot met de geijkte vorm van een „valsch profiel”. Naast het dragen van de poort heeft de voorsprong ook nog de functie om aansluiting te geven op de trap. De nadruk valt hier echter op de poort, anders had de voorsprong smaller kunnen zijn en minder ver naar voren behoeven uit te steken, zooals wij dat zien bij tempels, die alleen een uitsprong hebben terwille van de trap (zie Loemboeng (M.) F. O. D. 7635).

De geringe overblijfselen van de poort kunnen slechts tot weinig opmerkingen aanleiding geven. Zooals reeds op bl. 27 is uiteengezet,

is de poort drieliedig, waarvan de twee middenstukken op het verhoogde bordes geplaatst zijn, terwijl de uiterste „zij-beeren” op het niveau van den omgang afdalen. Men kan nu waarschijnlijk een kroonlijst verwachten, die het zelfde afdalende karakter vertoont, met in het midden een hoogen dagob en lagere aan de zijanten, indien het *këbën*-ornament niet voor de poort bestemd is. Uit het grondplan blijkt verder, dat ondanks de lengte van den doorgang de poort frontaal is gedacht, evenals bij Ngawèn. Het grondplan van Boebrah is daarentegen in de tegenovergestelde richting ontworpen. Deze en die van Lara Djonggrang (F. O. D. 7334, 5425—26) zijn smaller gebleven en zien er meer uit als losgeraakte portalen.

De profileering is dezelfde als bij het tempellichaam: rechte plint, oijef, halfrend en benedenband (voor de kleine afwijking zie bl. 28 en fig. 9).

Aan voor- en achterzijde van den doorgang bevindt zich een Kala-Makara-omlijsting. De Makara heeft hier een vogel in den muil (afb. 22). De Kala-kop, in spiralen gevat, heeft een onderkaak (afb. 13).

De paneelen van de zijanten zijn versierd met een ruitvormig behangselpatroon, waarvan de ruiten meer verticaal gestrekt zijn, dan die van het voorsprong-paneel (afb. 18). Dit behangselpatroon is zeer geliefd bij een ingang, men ziet het bij Tj. Pawòn aan de zijanten van het portaal (KROM, *Inl. I* 348) en bij de Ooster-poort van den Çiwa-tempel van Lara Djonggrang (KROM, *Inl. I* 460). De zeer smalle omhooglopende paneelstrooken hebben een zesbladige rozettenversiering (afb. 17). Vijfbladige rozetten, echter zonder de bloembladenrand treft men aan in een horizontale guirlandeband, die den Kala-kop aan de bovenzijde afsluit (afb. 13). De hoekpilasters zijn aan de onderzijde in een schede-ornament gevat, waar het juweel in verwerkt is (afb. 22).

DE TRAP

De lage platte bouw van het soubasement wordt geaccentueerd door het flauwe oploopen van de trapvleugels. De verhouding tusschen hoogte en diepte is ongeveer 11 : 15. De breedte wordt door een sector van 15° uit het middelpunt bepaald. De trapvleugels zijn afgedekt door een rechthoekigen band, die Kala en Makara verbindt. De Kala-kop ligt zooals gebruikelijk ¹⁾ met het

¹⁾ Een uitzondering hierop ziet men bij een tempel van Gedong Sangga (F. O. D. 5773) waar de Kala-kop recht vooruit kijkt.

gezicht naar boven. De muil van den Kala-kop omsluit niet (zooals bij Mendoet F. O. D. 1973—74 en Pawon F. O. D. 2042) de voluut, maar is zooals bij Ngawèn, Loemboeng (M.), Plaosan en Lara Djonggrang slechts met de bovenkaak weergegeven, die boven op de voluut ligt (afb. 7). Bij dezen vorm vervullen de klauwen de taak van de onderkaak. Deze houden hier een schuin toeloopend tusschenstuk in handen, dat den overgang vormt van den breedten kop naar de smallere voluut. Hiervan vonden wij elders geen parallellen.

De Makara (afb. 29—31) is van het gestyleerde type, met de opgerolde slurf aan beide zijden zichtbaar, welke men in tegenstelling met Baraboedoer, Mendoet, Pawon, Sewoe, Ngawèn, ook nog bij Plaosan en Lara Djonggrang (bij de trappen naar den omgang F. O. D. 4291) aantreft. Uit de voorzijde van de opgerolde slurf hangt uit een lotus-rozet een parelsnoer neer met een lotusbloem op het einde, terwijl boven op de opgerolde slurf nog een extra lotusrozet ligt. In de muil zit een leeuwje. De bovenkaak heeft, afgezien van de naar achter opgerolde slagstanden, zeer regelmatig geribde krokodiltanden, in tegenstelling met de spitse losstaande olifantskiezen van de Makara's van Mendoet, Boebrah en Sewoe. Bij Lara Djonggrang komen beide types voor. De onderkaak heeft altijd platte vierkante tanden. Bij Ngawèn (F. O. D. 7059—60) vindt men hetzelfde type boven- en onderkaak als hier.

De trapvleugels zijn in hoog-relief gebeeldhouwd. Vele andere tempels geven op die plaats slechts laag-relief. Het schijnt dus van den aard der voorstelling af te hangen met welk relief dit bouwdeel versierd werd. De tafereelen zijn hier in een afzonderlijke lijst gevat, die op haar beurt weer omvat wordt aan de bovenzijde door de voluut, aan den onderkant door de voetlijst en aan de zijde van den voorsprong door een aparte lijst, waartegen de profileering van den voorsprong doodloopt. Deze drie lijsten liggen in een zelfde vlak, dat aanzienlijk hooger ligt dan de daarin gevatte lijst van het relief. Door dit tweetal lijsten treedt het eigenlijke tafereel iets minder op den voorgrond en gaat de levendigheid van den trapspiegel vergeleken bij Pawon en Mendoet, waar de omlijsting veel minder sprekend is, er op achteruit. De compositie doet sterk aan Tj. Pawon denken, waarin de hemelboom het beheerschende element is (zie ook Merak).

Op den Zuider trapvleugel (afb. 5), zitten op een verhooging de twee hoofdpersonen aan weerszijden van een hemelboom, welks

stam tusschen een drietal juweelzakken oprijst. Een dienaar met een gevouwen tuitzak in de handen zit eveneens met gekruiste beenen op een lager niveau in den ondersten hoek, terwijl een marterachtig dier tegen hem opkruipt. De kop is echter niet meer aanwezig. De voornaamste van de twee hoofdpersonen zal de linksche zijn, immers de ander, een brahmaan zit met zijn rechterzijde naar hem toe. De hoofdpersoon heeft het uiterlijk van een daemon, lange woeste haren, een *ōernā* op het voorhoofd ¹⁾, een strik in zijn linkerhand en een kort zwaard in zijn rechter. Hij schijnt te luisteren naar het betoog van den brahmaan.

Op den Noorder trapvleugel (afb. 6) vindt men dergelijke personen weer terug, gezeten aan weerszijden van den wenschboom. De daemon zit op dezelfde wijze tegenover den brahmaan, echter thans door de draaiing van het tafereel aan den kant van den voorsprong. De daemon zit niet meer op een verhooging, de brahmaan wel. De daemon heeft geen attributen, terwijl zijn hoofdtooi en versierselen anders zijn, de brahmaan houdt een slang in de rechterhand en een omhoog geheven zwaard in de linker, ook zijn versierselen zijn anders. Achter hem bukt zich een dienaar, onderwijl omkijkend naar een dier, dat hoogstwaarschijnlijk een marter voorstelt. Tusschen den brahmaan en den wenschboom ligt een onduidelijk voorwerp, dat aan een net doet denken. De wensch- of hemelboomen, waarin kinnara's zitten en papegaaien naar toe vliegen, komen op bl. 78 uitvoeriger ter sprake.

VAN ERP ²⁾ heeft zich uitvoerig bezig gehouden met een verklaring van deze tafereelen, waarin hij een Yama-voorstelling ziet. De zooeven genoemde daemon of yaksha, die op beide reliefs de eereplaats inneemt, zou den grooten Doodengod moeten voorstellen, terwijl de brahmaan zijn dienaar en geheimschrijver Tjitragoepta zou moeten zijn. Het kan niet ontkend worden, dat de attributen, die de daemon van den Zuidertrapspiegel voert, het zwaard en de strik, wijzen in de richting van Yama. De Noorder trapspiegel — waar hij een trapje lager zit! — maakt de verklaring iets moeilijker, omdat de brahmaan, die als dienaar de attributen draagt, hier een slang en een zwaard voert. De slang is geen embleem voor Yama. Slechts door

¹⁾ Althans volgens de beschrijving van VAN ERP.

²⁾ Oudheidkundige Aanteekeningen I. Tijdschr. Bat. Gen. LIII, pag. 597 „Yama Relief op de trapspiegels van Tj. Kalongan in de Prambananvlakte”.

op de verwantschap van Ćiwa als Mahākāla met den Doodengod te wijzen weet VAN ERP deze moeilijkheid uit den weg te gaan. De verklaring, dat Yama hier aan een Wester ingang troont, berust op het feit, dat de Zuider trapvleugel gekeerd is naar Yama's windstreek, welke hij ook bij Lara Djonggrang beheerscht. Bij den Noorder trapspiegel is hij door zijn verwantschap met Koewera, voldoende gelegitimeerd.

KROM ¹⁾ wees hierbij op eenige lacunes in het tafereel, n.l. het ontbreken van een glorie- en andere goden-attributen, en den staf, die op Java immer aanwezig is, waardoor de Yama-voorstelling op losse schroeven komt te staan. KROM wenscht den nadruk te leggen op de wenschboomen en de yaksha's als een passende stoffeering, waarbij de duidelijke attributen er op schijnen te wijzen, dat hier bepaalde — zij het nog onbekende — figuren zijn voorgesteld. In een noot wijst hij dan op den strik, die bij Lara Djonggrang aan Waroena eigen is.

In verband met den ingang op het Westen en de verwantschap, die er tusschen Waroena en Amitābha (en Awalokiteřwara) bestaat ²⁾, die in het geheele tempelcomplex een voorname rol speelt, lijkt het ons niet uitgesloten, dat deze voorstelling op den Oceaangod betrekking heeft. De strik, als scheepvaart-embleem ³⁾, het net, dat men op den Noorder trapspiegel ziet en de slang wijzen in deze richting, terwijl sterk de nadruk valt op de functie van schathoeder, waarbij de mongoes, die niet speciaal aan Koewera gebonden is, maar op zijn beurt weer de schatten van de slang buit maakt (zie ook bl. 76 noot) als algemeen rijkdoms-embleem hier zeer op zijn plaats is. Het is ons echter niet mogen gelukken een verklaring voor het zwaard te geven.

DE BEUGEL

Deze term, ontleend aan BRANDES' Djago-Monographie, nemen wij over, omdat dit bouwdeel hier nagenoeg dezelfde functie verricht. BRANDES doelde met deze uitdrukking alleen op het omsluitende karakter van den band. Door het vierkante grondplan heeft deze bij het omsluiten van een kruisvormig lichaam nog meer eigenschappen.

¹⁾ „Inleiding”, Dl. II, pag. 20.

²⁾ H. KERN : Verspreide Geschriften, pag. 173.

³⁾ BHATTACHARYA : „Indian Images”, s. v. Varuna.

Het oppervlakteverschil tusschen vierkant en kruis komt duidelijker uit, nu die overgang in het beperkte bestek van den beugel plaats moet vinden, waardoor aan de ware hoeken de haakvormige vlakken duidelijk omlijnd naar boven komen. Een tweede eigenschap daarbij is, dat de omgang nu op dezelfde breedte kan blijven doorloopen. Tevens kan de bedoeling voorgezet hebben den bouw van het tempellichaam eenigszins omhoog te brengen. De hoogte van deze beugel lijkt daartoe echter niet toereikend. Indien het daar werkelijk om te doen was geweest, dan had men eerder een tweeden geprofileerden voet kunnen verwachten, zooals dat bij Tj. Asoe (K.) te zien valt (F. O. D. 7360 o.a. en KROM, *Inl. III* pl. 34). Een andere functie wordt door het volgende geïllustreerd: zooals men weet steekt op de bouwkundige teekeningen van LEYDIE MELVILLE — in tegenstelling met den tegenwoordigen toestand (zie bl. 22 en afb. 26) — het fundament 42 cM. boven het terrein uit, alvorens de eigenlijke profileering aanvangt. De beugel is 43 cM. hoog, terwijl daarboven ook de eigenlijke profileering aanvangt. Daar wij dit verschijnsel ook bij Tj. Loemboeng (M.) (F. O. D. 7635) — echter zonder de openvallende hoeken omdat het tempellichaam vierkant blijft — zien, mag het zeker niet als uitgesloten geacht worden, dat men in het kader van de algemeene profileering den beugel tevens als overeenkomstige „fundamentlijst” beschouwde.

De vierkante beugel, dien men bij Tj. Boebrah ziet, heeft de laatste functie niet, wel echter de voorgaande. Hier bevindt zich een hooge balustrade om den omgang, waardoor het noodzakelijk was den beugel tot bijna 90 cM. hoog op te voeren, opdat de profileering van het tempellichaam met zijn uitsprongen niet aan het oog onttrokken zou worden. Ondanks de aanmerkelijke hoogte bleef de beugel onversierd ¹⁾. De overgang naar het kruis vindt dus daar veel hoger plaats. Voor de aanwezigheid der balustrade kan hier aan een herhaling van een „fundamentlijst” niet gedacht worden. Het blijft merkwaardig, dat deze vierkante beugel bij een zoo groote hoogte niet geprofileerd werd, terwijl een dergelijk onderdeel met uitsprongen, wanneer deze dienst doet als overgang tusschen twee kruisvormen wel een — zij het zeer eenvoudig — profiel vertoont

¹⁾ Bij den hoofdtempel Tj. Sewoe vindt men dit onderdeel weer terug, niet in de functie van overgangsvorm van vierkant naar kruis, maar van vierkant naar vierkant, met dezelfde bedoeling de profileering boven de balustrade uit te laten komen (F. O. D. 803).

(Tj. Mendoet: KROM Inl. III pl. 59 en Tj. Lara Djonggrong: afb. bl. 32 VON SAHER's „Versierende Kunsten”).

Bij Tj. Djago heeft de vierkante beugel slechts een recht onderlijstje.

In het algemeen kunnen wij dus dit zeggen: Een vierkante beugel is niet of bijna niet geprofileerd. Een dergelijk onderdeel bij een overgang tusschen een kruisvormig soubasement en een tempellichaam van denzelfden vorm heeft deze eigenschap daarentegen wel. De beugel heeft zoowel de functie om het omgangspad overal even breed te laten zijn, als om den overgang tusschen vierkant en kruis duidelijk te laten uitkomen (Sadjiwan, Boebrah, Djago). Naar gelang van omstandigheden dient hij ter verheffing van het tempellichaam (Boebrah en Sewoe), en als profielonderdeel (Sadjiwan, Djago). De uitdrukking van BRANDES, die slechts aan omsluiten dacht, is dus onvolledig.

HET TEMPELLICHAAM

Bij de bespreking van het grondplan is reeds voldoende gewezen op de vormverandering, die bij het tempellichaam plaats grijpt. De profileering is een herhaling van die van het poortgebouw en van die van het soubasement, de eerste met het op bl. 28 genoemde verschil, de laatste met dat onderscheid alleen, dat boven het halfrond nog de rechthoekige benedenband van den teerling geplaatst is. Het profiel is vergeleken met het soubasement, Forscher van afmeting, waarbij het opvalt, dat het halfrond nog extra zwaar is (zie fig. 6). Bij Tj. Plaosan (fig. 6) is de verhouding totaal omgekeerd. De profileering van het tempellichaam is minder fors, terwijl het halfrond in verhouding tot de rest nog veel kleiner is geworden. De zware profileering bij Sadjiwan is een aanwijzing te meer, dat de daarboven gelegen teerling zeer hoog geweest moet zijn, welke aanwijzing aan waarschijnlijkheid wint, nu het veel zwakkere profiel bij Plaosan dienst deed bij een gebouw, waar zich twee lage verdiepingen bevonden, welke een gevelbeeld deden ontstaan, waar de horizontale verdeeling in overheerschte. De profileering behoefde niet zoo zwaar te zijn, daar de verticale werking miniem was. Wij mogen deze welkome aanwijzing wellicht ook gebruiken om aan te toonen, dat een middenband om den teerling bij Sadjiwan waarschijnlijk ontbrak. Zooals reeds op bl. 19 opgemerkt, maakt de plaatsing der ramen dit reeds niet aannemelijk.

De pilasters zijn van onderen in een schede-ornament gevat, waar de naar binnengewende Makara in zeer verlijnden vorm in verwerkt zit. Indien men dit schede-ornament vergelijkt met dat van Plaosan (F. O. D. 9108 en KROM *Inl.* III pl. 43), dan kan men een dergelijk schede-ornament (in den regel van een iets anderen vorm) ook aan de bovenzijde verwachten.

De panelen zijn uiterst sober gebleven, slechts aan de zijanten versierd met een smal zaadhuis-bloemenrandje. Deze soberheid staat in naakte tegenstelling tot de zeer rijke versiering van Plaosan. Nu geeft een Wihara daar eerder aanleiding toe (vergel. ook Sari). Hier dient o. i. deze sobere geslotenheid van het tempellichaam, hoewel rank van vorm, om de dakformatie met haar waarschijnlijk zeer levendig beeld van stōepaklokken des te meer te laten uitkomen.

De cella-ingang (zie bl. 32 en afb. 10) denken wij ons in een tweeledige omlijsting gevat. Een Kala-Makara, verbonden door een gestyleerd middenstuk, dat aan de zijanten een recalitrante spiraal vertoont, als buitenomlijsting en een Çrī-voorstelling, rustend op twee tusschen gana's gevatte pilasters, als binnenlijst. Deze beide deelen rusten samen op een olifant-leeuwenstuk, waarachter nog een geknielde olifant te voorschijn komt. Deze twee stukken zijn, evenals het Çrī-stuk, gevat in den zaadhuis-bloemenrand, welke wij zooeven als paneelomranding zagen optreden.

Hoewel de ingang hier dus een overdaad van relief te zien geeft, vinden wij hier toch geen nieuwe figuren terug. De Kala-Makara, getorst door recht opstaande leeuwen en knielende olifanten is een Indisch zetelmotief, waarbij de Kala meestal niet eenwezig is. Het lijkt niet onmogelijk dat de omlijsting der poorten daar mee verband houdt ¹⁾. De Makara, wederom met parelsnoer, heeft hier een leeuwte in den bek. De naar buiten schuin oplopende slurf heeft om de rechte lijn te behouden een soort kam boven op de punt, terwijl boven den kop een opgerolde spiraal het ornament in zijn vereischten vorm houdt.

De bovendorpel met Çrī (afb. 11) geeft de godin te zien midden tusschen twee gekroonde olifanten, die twee watervazen over haar uitstorten. De godin, met tiara, waarop twee opgerolde krullen aangebracht zijn, en stralenkrans is verder herkenbaar aan twee blauwe

¹⁾ Zie STUTTERHEIM : *Indian Art and Letters*, 1929, pag. 41, waarin ook de beteekenis van dit scheppingsteeken verklaard wordt.

lotussen, waarop een schelp staat. Deze rijzen voor haar schouders op, en werden vermoedelijk door haar handen vastgehouden. De olifanten worden door berijders met stokken angevuurd. Boven de slurven der olifanten is in een driehoekige ruimte een rozet afgebeeld met lofwerk aan weerszijden. Achter de kroon der olifanten is een lotusknop aangebracht. Aan weerszijden is naast den olifant nog een mannelijke hemelling zichtbaar.

De Çrī als poortfiguur is in Voor-Indië algemeener voorkomend dan op Java waar hij tot de zeldzaamheden behoort ¹⁾. Slechts in Nagasari werd een dergelijke voorstelling gevonden (F. O. D. 393 en BOSCH „Hypothese”, pl. 7) met precies dezelfde tiara, slechts één lotus (zonder schelp), met olifanten echter zonder trawanten en hemellingen. Volgens het *Mānasāra*, hoofdstuk LIV ²⁾ is het de gewone Lakshmī, die boven den ingang behoort te worden geplaatst. Zij heeft in beide handen de roode lotus (rakta-padma) en is tusschen twee olifanten met opgeheven slurf geplaatst. In „Early Indian Iconography” II (Eastern Art 1929, I, 3, bl. 175) wijdt A. K. COOMARASWAMY uitvoerig over Çrī en Lakshmī uit. Wij vermelden daarvan slechts het volgende. „In de Rigweda komen de woorden çrī en lakshmī voor in de beteekenis van mooie en prettige eigenschappen, terwijl het als werkwoord gebruikt wordt in verband met het vermengen van melk en soma. Çrī komt in de Brāhmana's gepersonifieerd voor, waar zij verschijnt als een schoone hemelsche vrouw. In de prae-Boeddhistische Çrisoekta worden Çrī en Lakshmī samen als één godin met de padma voorgesteld. In de Sōētra's heet Çrī een vruchtbaarheidsgodin. De verwantschap met Wishnoe komt niet vóór de Heldendichten voor. Wishnoe's vrouw Aditi vertoont als de personificatie van de natuur en als de Moeder-godin analogie met Çrī-Lakshmī, als een godin van vruchtbaarheid en rijkdom. In de Heldendichten is zij verbonden met overwinnende koningen en goden, speciaal met Wishnoe.

Zooals Aphrodite oprijst uit de zee, zoo is ook Çrī ontstaan bij het karnen van de Melkzee.

In de Boeddhistische literatuur geniet zij minder aanzien, men verwijt haar, dat zij zonder onderscheid haar gaven aan goeden en kwaden, aan ijdel en wijzen geeft.

Er worden verschillende types van Çrī onderscheiden, al naar

¹⁾ Çrī als Rijstgodin komt op Java meer voor.

²⁾ ACHARYA : „Indian Architecture”, pag. 74.

gelang de wijze, waarop zij de padma voert. Nu eens zijn die naast haar afgebeeld, dan heeft zij ze in de handen en een anderen keer staat zij er op. De padma is het symbool van het water, de goden zitten op een lotus, omdat alles wat geschapen is uit het water is ontstaan.

Het type met de olifanten, die vazen met water over haar uitgieten is de abhisheka-vorm van Çrī, hetgeen letterlijk het uitstorten van water beteekent. De olifanten en vazen symboliseeren de vruchtbaarheid brengende regenwolken, vrg. Indra's olifant, Airāwata, die evenals Çrī bij het karnen van de Melkzee verrees en die ongetwijfeld een wolk voorstelt (irawat = vruchtbare regenwolk). Het abhisheka-ritueel is hetzelfde als het zalven der koningen, een algemeen Indisch gebruik, en niet zooals FOUCHER beweerde van Boeddhistischen oorsprong."

De algemeene verschijningsvorm van Çrī is in deze voorstelling dus wel verklaard ¹⁾. Alleen is tot nu toe slechts sprake geweest van de roode lotus, terwijl wij hier de blauwe lotus zien, waarop de schelp is afgebeeld, die waarschijnlijk duiden op de verwantschap met Wishnoe, die deze symbolen voert.

Het olifant-leeuwen-ornament is een over de twee buitenzijden van het stuk doorlopend hoog-relief (afb. 12). Op den hoek verheft zich een leeuw op zijn achterpooten met de voorklauwen omhoog. Een dergelijken leeuw vindt men ook aan de zijden van den ingang. Met den rug naar elkaar toe torsen beide een gana, die met de eene hand den bovenrand steunt en in de voorhand een over den schouder hangende vliegenwaaier houdt, terwijl de beide leeuwen met den buik op twee op hun zijde liggende, halfopgerichte, gana's rusten. In het midden ligt een geknielde olifant met den kop naar voren, waar bovenop weer een gana zit, die met beide handen den bovenrand torsen. Het relief is van voren gezien geheel symmetrisch. Slechts de slurf van den olifant is naar den ingang toegewend. Op den zijkant staat naast den hoekleeuw een rijk uitgedoste gana, die met de eene hand den bovenrand steunt. Uit die hand valt een sjerp neer, waarvan het andere einde door de naar beneden hangende hand vastgehouden wordt. Aan weerszijde van de poort bevindt zich een dergelijke voorstelling, die elkaars spiegelbeeld zijn. Dit

¹⁾ Zie ook BRIND. C. BHATTACHARYA : „Indian Images", pag. 38 en T. A. COPINATHA RAO : „Elements of Hindu Iconography", I, 2, pag. 67 sq.

is eveneens het geval met het half daar achter geplaatste olifantenstuk (afb. 12), dat in laag relief is gemaakt. De geknielde olifant heeft een versierde rugdeken, waarop een parelstreng, door bladornament omgeven, is aangebracht. Om zijn hals hangt een bellekoord. In zijn opgerolde slurf heeft hij een slangachtig voorwerp. Voor den niet zuiver doorlopenden rand zie men bl. 34 en afb. 16.

De pilaster en de gana komen later nog ter sprake.

Aan den ingang hebben wij dus behalve de Çrifiguur de gewone figuren aangetroffen, die men elders in een of andere combinatie aantreft. Wat deze poort echter tot een bijzonderheid maakt is, dat de omlijsting dubbel is (vrg. Tj. Kalasan, waar ook een ondiep voorportaal is met een versierden dorpelsteen, welke met den onzen op afb. 14 overeen zou kunnen komen) en dat de andere poortfiguren niet slechts alle aanwezig zijn, maar op zulk een bijzonder rijke wijze uitgebeeld zijn. Bij Tj. Moerangan (F. O. D. 11242, 11247—48) ziet men olifanten met rijkdomsfiguren op den rug.

DE CELLA

Over de tempelkamer (afb. 50) valt slechts weinig te vertellen. De vloer ligt 60 cM. beneden de hoogste trede van de cella-trap. De verhouding van de breedte tot de hoogte, waar het gewelf begint is 6.02 M. : 5.22 M. De geheele hoogte zal waarschijnlijk ± 14.25 M. geweest zijn, waarvan dus ± 9 M. voor het gewelf. Ter vergelijking met een andere tempeldoorsnede zie men onderstaande tekening (fig. 8).

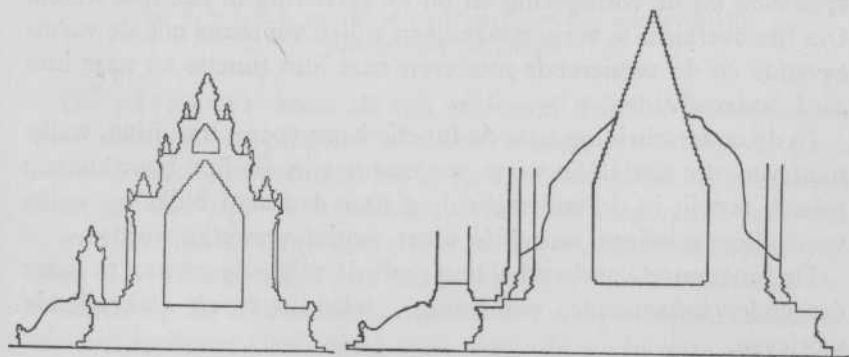


Fig. 8, doorsnede van Ngawèn (l) en Sadjawan (r)

De breedte van het altaar is precies $\frac{1}{4}$ van die van de cella. De voorsprong wordt hier niet door een eenvoudige sectorverdeling

beheerscht. Het profiel bestaat uit plint, ojief en halfrond. Van boven is het altaar recht afgesneden, welke afkapping men ook bij Plaosan vindt. Indien men het halfrond een aparte steenlaag had gegeven, dan zou het altaar uit vijf steenlagen bestaan hebben, hetgeen in overeenstemming zou geweest zijn met het *Mānasāra* (zie ACHARYA, „Indian Architecture”, bl. 7).

De nissen vertoonen de z.g. Syrische boog. Het raam is zoo geplaatst, dat de onderrand van het onderkozijn precies den afstand tusschen de plint en den eersten gewelfrand doormidden deelt.

Op de glorie van het Amitābha-beeld vindt men naast den vlammenrand ook weer den zaadhuis-bloemenband. Bij de beelden van Plaosan is dit eveneens de gebruikelijke omranding.

De put gaat niet door tot de diepte van het fundament. Het middelpunt valt precies samen met de as van het gebouw, waaruit men de conclusie kan trekken, dat dit onderdeel wel een van de belangrijkste plaatsen van den tempel is. In den put werden zooals reeds op bl. 13 is vermeld, enkele gouden voorwerpen gevonden en de resten van verkoolde beenderen. Wij moeten dus in Tjandī Sadjiwan wel een bijzetting- of graftempel zien, hetwelk in het Hoofdstuk Eeredienst nog ter sprake komt.

In het voorgaande werd zooveel mogelijk gewezen op den vorm, die aan het geheel en aan de onderdeelen ten grondslag ligt, welke deelen versierd en onversierd bleven, en welke motieven en symbolen bij de vormgeving en bij de versiering in het spel waren. Om het overzicht te vergemakkelijken willen wij thans nog de vormgevende en de versierende motieven naar hun functie en naar hun aard onderscheiden.

In de onderscheiding naar de functie komt vooral tot uiting, welke motieven op eenzelfde wijze werkzaam zijn in het bouwkunstig geheel, terwijl in de onderscheiding naar den aard blijkt op welke verschillende wijzen eenzelfde soort motief verwerkt wordt.

De functioneele onderscheiding geeft de volgende soorten te zien : dragende, bekronende, omlijstings-, scheidings- en vlakvullende motieven.

DRAGENDE MOTIEVEN

Het terrassenmotief ligt ten grondslag aan de dakverdiepingen en in zekeren zin ook aan het tempellichaam en het

soubasement. Misschien vindt het toepassing in het gewelf van de tempelkamer. Zie hiervoor STUTTERHEIM, „Baraboedoe", bl. 65 en HEINE GELDERN'S „Bauform", die beiden wijzen op de Voor-Aziatische afkomst van den terrassenbouw, evenals FÁBRI (bl. 48 n. 1).

De profileeringen kan men tot de dragende motieven rekenen. De basis en het kapiteel die men aan zuilen aantreft, zijn in wezen dezelfde als die, welke een teerling dragen. Wij zagen reeds, dat de zwaarte van de profileering rekening houdt met de hoogte van het te dragen gedeelte (vrg. Sadjiwan en Plaosan bl. 54). De profielen van het poortgebouw zijn veel fijner van vorm, in overeenstemming met den veel kleineren omvang van dat bouwdeel. In fig. 9 zijn de verschillende profileeringen, die aan den tempel voorkomen, op schaal afgebeeld.

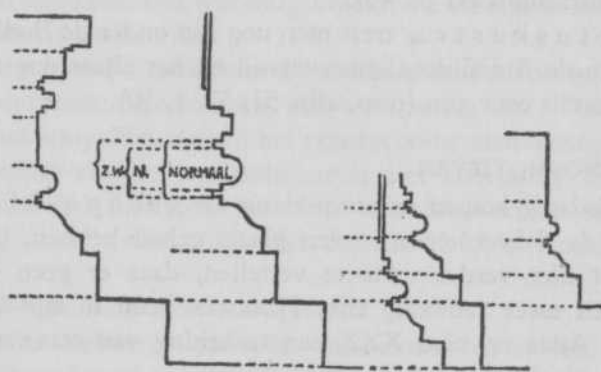


Fig. 9, v. l. n. r. profiel van het soubasement, tempellichaam, poortgebouw en altaar

De pilaster komt als een vrijstaand dragend bouwdeel niet voor. Hoewel de pilasters hier een versierende rol te vervullen hebben, vertegenwoordigen ze in de architectuur toch een dragend principe. Ze zijn te beschouwen als een remiscentie aan een bouwwijze met houten stijlen of werkelijk dragende steenen kolommen. De pilasters van het soubasement is reeds voldoende beschreven op bl. 25 en 54. De pilasters van het tempellichaam en het poortgebouw zijn geheel vlak. Aan de onderzijde steekt hij in een schede-ornament, dat enkele centimeters buiten het pilastervlak uitsteekt. Bij de hoekpilasters neemt deze den vorm van een hoekantefix aan, de tussenpilasters hebben een vorm, die daar iets op lijkt, waarbij echter de buitenste vleugels het meest omhoog

loopen (afb. 23, 8). Het tempellichaam geeft het verlijnde Makara-motief, het poortgebouw het juweel-motief te zien. De pilaster van den cella-ingang heeft den zeer uitgerekten vorm, waarbij de vaas in de basis optreedt, zooals dat gebruikelijk is bij nissen en bogen. Hij is in een verzonken casement gevat, dat op een gana rust, waarmede hij waarschijnlijk ook bekroond was. Er is slechts een klein stuk van het ondergedeelte over, waarop men de rijk versierde basis, die uit drie ronde geledingen bestaat, nog duidelijk onderscheiden kan.

De leeuwen, olifanten, gana's dienen bij den cella-ingang als dragend motief. Ook het juweel-motief wordt als dragend stuk bij den poortingang gebruikt, dat bij Plaosan veelvuldig onder nissen en paneelen gebruikt wordt (F. O. D. 9108, KROM „Inleiding” III pl. 43).

Het lotuskussen treft men nog aan onder de Bodhisattwa-beelden en de Amitābha-figuur, terwijl op het altaar nog restanten van drie zetels over zijn (resp. afb. 51, 52, 1, 50).

BEKRONINGSMOTIEVEN

Als zoodanig komen in aanmerking de stōēpa-klokken, welke in de dakverdiepingen een plaats gehad hebben. Over den vorm valt hier verder niets te vertellen, daar er geen complete exemplaren meer aanwezig zijn. IJZERMAN geeft in zijn Oudheidkundigen Atlas op blad XXX een teekening van een van de bekronende pinakels, die 1.50 M. hoog is.

De antefixen werden op bl. 19 reeds vermeld. De hoek-antefix en de nis-antefixen zijn alle van het Prambanantype (zie VAN ERP „Barabudur” bl. 374). Bij het grootste type (afb. 26) vindt men binnen de Kala-Makara-omlijsting een vrouwelijke godheid. De laatste lijkt ons een Çrī te zijn. Zij houdt in beide handen een blauwe lotus, terwijl haar tiara met de twee zijwaarts gedraaide krullen precies dezelfde gedaante heeft als die van den cella-ingang en die van Nagasari ¹⁾. Naast haar hoofd zijn nog twee rozetten met neerhangende banden afgebeeld. De vrouwelijke godheid van afb. 24 heeft een andere bloemsteel in de handen, ook de tiara is anders. De blauwe lotussen en dezelfde soort tiara als van de eerstgenoemde treffen wij ook aan bij de kleinste nis-antefix (afb. 25, 27). Bij de laatste

¹⁾ Zie ook VAN ERP : „Barabudur” die op pag. 377 Çrī als antefix-figuur noemt.

vinden wij ook weer de rozetten met afhangende banden. Het type van afb. 28 onderaan is tot de middel weergegeven. De beide handen schijnen iets vast te houden, wat is niet te zien. Ook hier zijn twee rozetten met neerhangende banden aangebracht.

De andere antefixen, waaronder een hoekantefix (afb. 23) zijn van een eenvoudiger type (afb. 28). De meeste zijn op een smalle onder-rand geplaatst. Men treft rijzige en gedrukte types aan. Het meeren-deel geeft het juweelmotief te zien, slechts enkele een Makara met naar buiten gewende muil, en een Kala-kop, waaronder wellicht een nis was.

De groote nisantefixen zullen een centrale plaats op de kroonlijst gehad hebben, de kleine op minder belangrijke plaatsen.

Bij afb. 24 is de aanhechting duidelijk zichtbaar, waarmee de antefix in den kroonlijst was aangebracht. De antefix stak dus slechts weinig boven de lijst uit.

De kroonlijst heeft in tegenstelling met de voetprofileering, die een dragende functie heeft, een bekronende taak. Van deze lijst kan bij het tempellichaam en het poortgebouw niets gezegd worden. De kroonlijst van het soubasement is zeer eenvoudig, slechts een met guirlandes versierde steunlijst beneden, terwijl de boven-afdekking geheel recht blijft. Het altaar heeft geen kroonlijst.

OMLOOPENDE MOTIEVEN

Hieronder behooren de reeds genoemde boven- en beneden-profileeringen, die, door de horizontale lijnwerking hun omlopend karakter toonen.

Het guirlande-motief (afb. 19), dat op den steunband van het soubasement wordt toegepast, geeft een parelsnoer en een band te zien, die onder in het midden een opwaartsche knik heeft. Zij ontspruiten uit een bloemkroon en slingeren zich om een palmet; voor de verdere uitwerking wordt verwezen naar bl. 71 (palmet). Een ander guirlande-motief is toegepast boven den Kala-kop van de poort (afb. 13). Hier bestaat de guirlande alleen uit een breeden band, die overlangs gekerfd is, en die uit een bloemkroon neerhangt. Zij vertoont eveneens een opwaartschen knik en loopt om een vijfbladige rozet.

OMLIJSTINGSMOTIEVEN

De Kala-Makara-omlijsting vindt toepassing bij de poort,

den cella-ingang en bij sommige nisantefixen (afb. 24—27 en bl. 74).

De Makara in verlijnde vorm treedt als nisomlijsting in een aantal antefixen op (afb. 28 en bl. 76).

De zaadhuis-bloemenband vormt de omranding der paneelen van het tempellichaam, van de Çri-voorstelling, het olifant-leeuwen- en het liggende olifantstuk van den cella-ingang en van de glorieschijf van het Amitābha-beeld (zie resp. afb. 8, 11, 12, 16, 1).

De vijfbladige rozetguirlande is gebruikt in de bovenomlijsting van den Kala-kop van het poortgebouw (afb. 13).

De pilaster komt als binnenomlijsting van den cella-ingang voor, gecombineerd met gana's (afb. 10).

De vlakke lijst is toegepast om het relief der trapvleugels (afb. 5, 6), en om de raamopeningen in de tempelkamer.

SCHEIDINGSMOTIEVEN

De pilasters van het soubasement en den teerling hebben naast een dragende ook een scheidende functie.

VLAKVULLENDE MOTIEVEN

Voor vlakvulling komen in aanmerking de horizontale en verticale paneelen van soubasement, tempellichaam en poort en de omhooglopende casementen aan de voor- en achterzijde van de poort, de zijkanten van den cella-ingang en van de voorsprongen van het tempellichaam (resp. afb. 9, 8, 7, 17, 15).

De recalcitrante spiraal vindt zoowel een horizontale toepassing in de soubasementspaneelen, waar zij uit een in het midden geplaatste fabelvoorstelling ontspringt (afb. 9, 32—47) als een verticale (ellipsvormige) in het casement aan den zijkant van den cella-ingang (afb. 21).

Het ruitvormig behangselpatroon, hoewel bij Sadjiwan uitsluitend verticaal gestrekt, komt bij den voorsprong in een horizontaal en bij de poort in een verticaal paneel voor (afb. 18, 19).

De zesbladige rozet wordt in de verticale casementen aan voor- en achterzijde van de poort aangetroffen (afb. 17).

Het bladmotief vindt men als vlakvulling van paneelen in samenwerking met de recalcitrante spiraal, en op de bolle oppervlakken van Kala's en Makara's (afb. 29—31).

Mythologische voorstellingen worden gebruikt als vlakvulling der trapvleugels, die hier met schathoeder-

tafereelen gevuld zijn (afb. 5, 6), en als uitgangspunt voor de recalcitrante spiralen der soubasementspaneelen, waar fabels op afgebeeld zijn (afb. 9, 32—47).

In het volgende overzicht, bij de onderscheiding der vormgevings- en versieringsmotieven naar hun aard, zal blijken welke totaal verschillende toepassingen zij kunnen hebben.

Wij onderscheiden ze in meetkundige, plantaardige, dierlijke, mythologische en constructieve motieven.

MEETKUNDIGE MOTIEVEN

Hiertoe behooren cirkels, ruiten en quadraten. De cirkel ligt ten grondslag aan de rozetten der smalle casementen van de poort en aan de recalcitrante spiraal der soubasementspaneelen en van den Kala-kop van de poort (afb. 17, 9, 13).

De ruit vindt toepassing in het z.g. ruitvormig behangselpatroon, dat als vlakvulling dienst doet in de zijpaneelen van voorsprong en poort (afb. 18, 19). Zooals reeds meermalen gezegd, is de ruitvorm van het onderste paneel, hoewel verticaal gestrekt, van gedrukkeren vorm dan die van het daarboven staande poortpaneel. Het patroon is opgebouwd uit een reeks in elkaar passende ruitvormige lijstjes, die gelijkvormige rozetjes omgeven. Deze lijst is zijwaarts afgeschuind. De ruiten worden door banden van elkaar gescheiden, die in het midden overlangs een verhoogd gedeelte hebben. Op de kruispunten van die banden is een rozetje aangebracht, dat meer vierkant van vorm is. Dit rozet, zoowel als dat van de ruit heeft een vierbladige gedaante. Het ronde bloembled bestaat uit een of twee cirkels. Bij Tj. Plaosan komt dit behangselpatroon in een iets rijkeren vorm voor, die door een meer uitgewerkte gedaante van het rozetje veroorzaakt wordt.

De quadraten vinden een toepassing bij de indeeling van den plattegrond van den tempel (zie bl. 49).

DE PLANTAARDIGE MOTIEVEN

Het palmet motief, gecombineerd met een bloemkroon, wordt toegepast in den guirlandeband, die de steunlijst van het soubasement siert (afb. 19). Het palmet bestaat uit een combinatie van drie drietandige blaadjes, die uit een bloemkroon naar beneden hangen. De bloemkroon bestaat uit drie drietandige kelkbladen, die

omhoog en zijwaarts gericht zijn, terwijl een drietal schutbladen van kleiner formaat in spiegelbeeld naar beneden hangt. Deze bloemkroon wisselt af met een, waaruit aan weerszijden takjes loof neerhangen, die het beloop van de guirlande volgen. De guirlande is tweeledig: een vlakke band, die overlangs gegroefd is en een daaronder hangende parelstreng, die beneden de dikste parels heeft. De vlakke band wijkt in het midden iets naar boven, waardoor het beloop van de guirlande de zuivere ronding verliest en iets ingedrukt wordt. De uiteinden van den band hangen uit de bloemkroon naar beneden, terwijl in het midden nog een derde hangt, die in een veel kleiner bloemkroontje eindigt.

De bloemkroon, die vele malen in de recalcitrante spiralen van de soubasementspaneelen wordt toegepast, heeft vrijwel dezelfde gedaante als die uit de guirlande, hoewel de bewerking rijker is door een grooter aantal kelk- en schutbladeren en door het vóórkomen van kroonbladeren, die zich voortdurend opnieuw vertakken (afb. 33 o.a.). De bloemen lijken het meest op chrysanten. Lotusbloemkroonen vindt men in de wenschboomen der trapvleugels (afb. 5, 6).

De vierbladige rozet werd reeds genoemd bij het ruitvormig behangselpatroon. Zij wordt in een rijkere bewerking ook toegepast in het omlijstingsornament der paneelen, de Çri-voorstelling, het olifant-leeuwen- en het liggende olifantstuk, op den vlammenrand van het Amitābha-beeld en in de kleeding der Bhodisattwa-beelden, waar zij afwisselend met het zaadhuismotief optreedt (zie resp. afb. 8, 11, 12, 16, 1, 51, 52).

In schuin doorgesneden vorm dient dit rozet als opvulsel in het casement met den zesbladigen vorm (afb. 17).

De vijfbladige rozet, wellicht de roos, die vijfbladig is ¹⁾, kwam reeds bij het guirlandemotief ter sprake, dat boven den Kala-kop van de poort is aangebracht (afb. 13).

De zesbladige rozet bestaat hier uit een rond bloembed, waarin nog een tweede cirkel is aangebracht. Zes drietandige kroonbladeren zijn in gesloten toestand daaromheen geplaatst, terwijl acht drietandige kelkbladeren naar buiten gewend zijn. Het geheel is in vier concentrische cirkels gevat ¹⁾. Boven elkaar geplaatst doen zij,

¹⁾ VAN ERP noemt een zesbladige rozet de wilde roos of eglantier, pag. 336 „Barabudur”.

gecombineerd met de schuin doorgesneden vierbladige rozet, dienst als vlakvulling van de omhooglopende casementen van de poort (afb. 17).

De rose lotus vindt men afgebeeld achter de olifantskoppen der Çri-voorstelling, in het gebladerte van de wenschboomen der trapvleugels, op de Makara's van de trappen en den cella-ingang en in de lotuskussens van de beelden en het altaar (resp. afb. 11, 5, 6, 29—31, 15, 1, 50—52).

Rozetten zijn een geliefkoosde versiering in den haartooi, die men bij een groot aantal afgebeelde figuren kan opmerken. Het zou te ver voeren, deze hier alle te vermelden.

De recalcitrante spiraal werd reeds kort besproken onder de geometrische motieven. Toch speelt naast die geometrische indeeling het floralistische een groote, eigenlijk de belangrijkste rol. De cirkel is slechts de vorm waarin de lange ranken zich krullen. Het overdadig lofwerk vult de vormen op en overwoekert ze. De spiraalrank komt zoowel klimmend als liggend voor (in tegenstelling tot hetgeen VAN ERP op bl. 343 in zijn „Barabudur" beweert). De klimmende rand valt niet te beschrijven, daar er slechts een klein brokje van over is (afb. 20), er kan slechts van gezegd worden, dat de cirkel zich hier tot een ellips versmald heeft.

Aan weerszijden van den Kala-kop van het poortgebouw bevindt zich een spiraal, die uit een enkelvoudige rank bestaat. De cirkel en de omliggende vlakken zijn met lofwerk gevuld (afb. 13).

De spiraalranken van de soubasementspaneelen zijn rijker van vorm. Uit de fabelvoorstellingen in het midden loopt naar de twee zijden — aan den boven- of aan den onderkant — een enkelvoudige rank, die zich bij de eerste draaiing in twee takken splitst. Eén daarvan draait geheel terug, om zich in verschillende ranken en bladeren te ontplooien. De andere rank heeft zich naar de tegenovergestelde zijde tot een tweeden cirkel opgerold, die wederom met lofwerk gevuld wordt. Waar de ranken zich splitsen, bevindt zich doorgaans een bloemknop. Het gewone aantal windingen is twee aan weerszijden, slechts in één geval zijn er drie (afb. 43). De spiralen zijn met zeer veel variatie toegepast. Afb. 36, 40 en 45 geven bloemen in het lofwerk te zien. Tegen het bloembed zitten spechten en soms papegaaien. De bloemen doen het meest aan chrysanten denken, welke indruk door het loof versterkt wordt. Zooals reeds op bl. 55 vermeld, is deze rijkste vorm op de midden-

paneelen aangebracht. De spiraalvulling alleen met bloemen blijkt bij de hoekpaneelen toegepast te zijn, waarvan de meesten echter weggevallen of voor het grootste gedeelte geschonden zijn. De tusschenliggende paneelen hebben slechts een spiraalvulling van bladeren (afb. 32, 35; 37, 39, 41, 44, 46, 47).

Het lofwerk, dat op de paneelen voorkomt is van den zelfden vorm als dat, wat op overeenkomstige plaatsen bij Tj. Loemboeng (M.), Ngawèn, Plaosan, Sewoe en Kalasan voorkomt. Evenals hier wordt het bladmotief, dat wij met het *chrysantenblad* vergeleken, nu eens wat voller en dan weer wat ijler afgebeeld, zoodat het aan een coniferentak doet denken. Tjandi Mendoet (o. a. F. O. D. 2004) geeft een totaal ander blad in de spiraalranken te zien. Het zijn dezelfde *vijgebladeren*, die men bij ons aan de wenschboomen op de trapvleugels kan opmerken. Het chrysantenblad wordt kwistig toegepast op vrijwel alle bouwkunstige versieringen: op de Makara's der trapvleugels, waar hij boven op den kop in den vorm van een levensboom (vrg. STUTTERHEIM, Djawa 6, bl. 346) voorkomt en in waaivorm aan de zijkanen (afb. 29—31), op den Kala-kop van de trapvleugels en aan de Kala-Makaraomlijsting der antefixen als het loof van een levensboom (afb. 24—27). Verder treft men het chrysantenblad aan bij de schede-ornamenten der pilasters in samenwerking met het juweelmotief en de verlijnde Makara's, en bij het juweelornament onder de Makara van de poortomlijsting (afb. 23, 22).

DE DIERLIJKE MOTIEVEN

De meeste te noemen dieren hebben een illustratieve rol te vervullen in een tafereel op een der soubasementspaneelen of op de trapvleugels. Slechts enkele beheerschen het geheele ornament zooals de kala, de Makara en de gana's, leeuwen en olifanten van den cella-ingang.

Van den Kala-kop boven den ingang van het tempellichaam zijn slechts enkele stukken overgebleven (bl. 33). Een kleinere van den poortingang (afb. 13) vertoont het type met de onderkaak, een aanwijzing in Oost-Javaansche richting, indien men de mogelijkheid verwerpt, dat reeds in de geheele Midden-Javaansche periode de dubbelkakige kop bekend was, zoo niet in steen uitgevoerd, dan toch in hout of op grafische wijze verbreid. Thans komt op

Bali zoowel de Kala-kop met en zonder onderkaak voor ¹⁾). De dubbele kaak treft men bij Lara Djonggrang reeds bij verschillende exemplaren aan (F. O. D. 10410 ²⁾), waarbij ook enkele zijn, die platte voetvormige klauwen hebben, zooals ook deze Kala-kop. De ooren en hoorntjes gaan in lofwerk op de voorstelling is gevat in spiraalkrullen.

De Kala-kop van de trapvleugels, afb. 7, heeft alleen de bovenkaak, waaronder een krans van blad- en bloemornament hangt. De klauwen zijn aan de zijken van den steen aangebracht, waaruit een drietal banden naar beneden hangt. De ooren, hoorns en het voorhoofd gaan in bladornament op.

De Kala-koppen van de nis-antefixen (afb. 24—28) hebben alleen een bovenkaak. Ooren, hoorns en voorhoofd vormen samen een min of meer samenhangend bladornament, waarbij het voorhoofd tot een levensboom verwerkt is.

De Makara van de trapvleugels is de meest vrijstaande vorm, welke reeds voldoende op bl. 57 beschreven is. Er behoeft slechts aan toegevoegd te worden, dat hij zich onderscheidt van dien van den cella-ingang, doordat hier de kam op het uiteinde van de slurf en de spiraal boven op het voorhoofd ontbreekt. Bij Pawon en Mendoet is het laatste versiersel wel aanwezig. De Makara van de poort (afb. 22) is slechts voor de onderste helft over, waar men nog een vogel in den muil kan onderscheiden, waarschijnlijk een papegaa ³⁾. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat deze vogel den Krokodilwachter (*Cursorius aegyptius*) voorstelt, waarvan PLINIUS vertelt: „als de krokodil met gapenden muil op het land ligt, komt de vogel *Trochilus* aangevlogen, wipt in zijn bek en reinigt deze.” „Deze vogel is klein, niet grooter als een lijster, houdt zich in de nabijheid van het water op en waarschuwt den krokodil voor den ichneumon, waarbij hij aan komt vliegen en door zijn stemgeluid en het pikken in den muil hem wekt.” (BREHM's Tierleben, Dl. VI, 1892, bl. 75). De synbiose van krokodil en krokodilwachter is een zeer opvallend verschijnsel, het hoeft ons dus niet te verwonderen, dat deze verwantschap

¹⁾ Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidsche Univ. Bibl. Dl. II, door Dr. J. B. JUYNBOLL, Aanhangel (pag. 474—485).

²⁾ Zie ook VAN ERP: „Barabudur”, pag. 387, noot 3.

³⁾ Zie VAN ERP: „Barabudur”, pag. 390.

bij de Makara bewaard bleef. De ichneumon, waarvan hier sprake is, doet eenigszins wonderlijk aan als belager van een krokodil. Deze is echter de Egyptische Mongoes, aan wien eigenlijk alleen de naam Ichneumon toekomt, en die verzot is op krokodillen-eieren ¹⁾.

Wellicht stelt de parelsnoer den schat voor, die volgens het volksgeloof zich in den bek van een Makara bevindt (vrg. J. PH. VOGEL, Nederl. Indië Oud en Nieuw 1923—24 bl. 269).

De Makara van den cella-ingang (afb. 15) heeft een leeuwte in den bek. Zooals reeds op bl. 62 is vermeld, zorgt de kam boven op het uiteinde van de slurf en de opgerolde spiraal op het voorhoofd er voor, dat dit ornament aan den zijkant den schuin omhooglopenden vorm behoudt. Dezelfde toepassing vindt men bij de nis-omlijsting der antefixen, waar echter vele Makara's afgebroken zijn (afb. 26) en bij de eenvoudige types van afb. 27. In verlijnde vorm, maar met naar binnen gewenden kop, vindt men dit motief in de schede-ornamenten der pilasters van het tempellichaam, waarbij de Makara's der middenpilasters duidelijk van boven zijn samengebonden (afb. 8). In minder duidelijken vorm komen ze voor bij een van de nis-antefixen (afb. 28). Ze dienen daar als omlijsting, aan de onderzijde buigen de koppen dus weer op zijde.

De Gana's, die onder de pilaster van den cella-ingang en op het olifant-leeuwenstuk voorkomen (afb. 10, 15), munten uit door de losse wijze, waarop zij afgebeeld worden. Over het algemeen werd vermeden ze geheel en face te plaatsen. Een kleine draaiing met het hoofd of met een van de zijden, het optrekken van een der beenen of het omhoogbrengen van een der armen was voldoende om de stijfheid weg te nemen. De kleeding — naakte gana's komen hier niet voor — en de haartooi geven dezelfde zwierigheid te zien, vooral de gana aan de zijkanten van het olifant-leeuwenstuk, vertoont deze levendigheid, die door een lange sjerp, die hij in de handen houdt, nog eens extra onderstreept wordt. De haarwrong wordt meestal door een band bijeengehouden. Soms komt een voorhoofdband voor. Achter de ooren valt een tres naar beneden. Halsketen, arm- en beenringen, gordel en lendenkleed maken het costuum compleet.

¹⁾ Zie pag. 78: „De levende dieren der Wereld", ELSEVIER, Amsterdam, waar op pag. 75 tevens een verhaal gegeven wordt over den strijd tusschen een Indische Mongoes en een Brilslang.

De leeuw en de olifant worden in natuurlijke gedaante als dragend bouwkunstig ornament bij den cella-ingang gebruikt (afb. 12). Andere dier-motieven worden niet voor versiering aangewend, behalve de specht en de papegaai op de bloemkronen van enkele spiraalranken (afb. 36, 40). Tenslotte worden de volgende menschen, mythologische figuren en dieren op de sprekende reliefs van de trapvleugels en het soubasement aangetroffen :

- Man op zes soubasementspaneelen.
- Vrouw op drie soubasementspaneelen.
- Dienaar op beide trapvleugels.
- Brahmaan op beide trapvleugels en op een soubasements-paneel.
- Daemon op beide trapvleugels en op een soubasements-paneel.
- Manleeuw op een soubasementspaneel.
- Garoeda op een soubasementspaneel.
- Kinnara in de wenschboomen der trapvleugels en op een soubasementspaneel.
- Vogel met twee koppen op een soubasementspaneel.
- Gans op een soubasementspaneel.
- Kraai op een soubasementspaneel.
- Papegaai op beide trapvleugels.
- Krab op een soubasementspaneel.
- Schildpad op twee soubasementspaneelen.
- Slang op een van de trapvleugels en op twee soubasements-paneelen.
- Kaaiman op een van de soubasementspaneelen.
- Leeuw op twee soubasementspaneelen.
- Olifant op twee soubasementspaneelen.
- Stier op twee soubasementspaneelen.
- Jakhals op drie soubasementspaneelen.
- Bok op een soubasementspaneel.
- Mongoes op beide trapvleugels en een soubasementspaneel.
- Aap op een soubasementspaneel.

CONSTRUCTIEVE MOTIEVEN

Hiertoe behooren pilasters en paneelen, wanneer zij bij een steenen stapelconstructie als gevelversiering optreden. De pilasters

hebben geen werkelijk dragende functie te verrichten en de paneelen worden hier niet in een raamwerk gevoegd. De eerste is als vrijstaande dragende pilaster denkbaar, de laatste is in een steenconstructie alleen als versiering aanvaardbaar.

Het paneel is een houten voegconstructie, waarvan men hier bij het soubasement nog de sporen in den vorm van afgeschuinde randen ziet. De paneelen van het tempellichaam vertoonen deze eigenaardigheid niet. (Zie bl. 55 en 62).

Voor de drie soorten van decoratieve pilasters wordt naar bl. 67 verwezen.

DE MYTHOLOGISCHE MOTIEVEN

De grens tusschen de tot nu toe genoemde motieven en de nu nog te noemen soorten is veelal niet groot. Zoo brachten wij de Kala en Makara bij de dierlijke motieven onder. Wij hadden ze evenals de stōēpa echter ook hier kunnen behandelen, daar men hun ook een mythologische beteekenis kan toeschrijven. Om deze motieven echter niet in den treure uit te pluizen, laten wij hen verder rusten, maar noemen alleen nog de volgende, die tot nu toe niet ter sprake kwamen.

De wenschboom zien wij afgebeeld op de beide trapvleugels (afb. 5, 6), waar ze het middelpunt van een schathoeder-tafereel vormen. De stam rijst tusschen een drietal juweelzakken omhoog en is van boven op de gewone wijze met een neerhangenden krans versierd. Daarna verdeelt hij zich in drie takken, waarvan de middelste in een lotus eindigt. De twee zijtakken buigen opzijde en vormen de ronding van de kruin. Aan den top gekomen, buigen zij naar beneden, waarna zij weer naar boven draaien om in een lotus-bloemkroon te eindigen, waarop bij den eenen tak een kinnara en bij den anderen een kinnari zit. Het spitse loof van de zijtakken is dat van den heiligen vijgeboom. Het loof aan de onderzijde is wat wij het chrysantenloof noemden (bl. 74). Uit den boom hangen aan weerszijden linten neer. Een papegaai komt met een takje in den bek aanvliegen. Een pajong boven de kruin ontbreekt echter.

De wenschboom ziet men als levensboom boven het voorhoofd der Kala-koppen van de nis-omlijstingen der antefixen aangebracht (afb. 24—28). ¹⁾

¹⁾ Zie STUTTERHEIM : Djawa 6, pag. 346.

Het juweelmotief vindt men terug in vele antefixen (afb. 23, 28), aan de poort in het schede-ornament van de hoekpilasters (afb. 17, 18) en in een draagsteen, waar de Makara op rust (zie het sluitstuk der hoofdstukken).

De juweelzakken (afb. 5, 6) vervullen aan den stam der wenschboom den rol van schatvaas. Het lijdt geen twijfel, dat hier zakken zijn afgebeeld ¹⁾, hetgeen men duidelijk kan zien aan den opgekrulden rand en de drie afhangende koorden, die de sluitbanden voorstellen. De zakken blijven overeind staan door een worstvormig onderkussen.

De fabels, die men op de paneelen van het soubasement aantreft, nemen dezelfde plaats in als elders een schelp, een vaas of een dier. Men zou de fabels met die voorstellingen op een lijn kunnen plaatsen en hun slechts een decoratieve rol toekennen, wanneer ook de anderen op deze plaats slechts een versierende functie te vervullen hebben. Afgezien echter van de vraag of de gans en de schelp ook een iets belangrijkere plaats innemen, kan bij deze fabeluitbeelding in elk geval opgemerkt worden, dat zij zich wel heel slecht leenden voor een decoratieve toepassing. Het is vaak duidelijk te zien, dat de beeldhouwer moeite had dit gegeven behoorlijk bij het verdere relief te laten aansluiten. Dit ligt voor een deel aan 's mans kundigheid — de beeldhouwer van Mendoet bracht het er beter af — maar ook aan de moeilijkheid van de opgave. Indien men aanneemt, dat de beeldhouwer dit moeilijke gegeven niet uit vrije keuze nam, maar opdrachten van den ontwerper had te volvoeren, verklaart men het feit, dat hier een ornamentatief zoo lastig te verwerken gegeven werd toegepast. Daar vooralsnog geen bouwvoorschrift valt aan te wijzen, zullen wij verder niet op deze quaestie ingaan. De bespreking der fabels neemt namelijk veel plaats in beslag, om welke reden de fabels in Hoofdstuk V apart behandeld worden.

Tot de mythologische voorstellingen rekenen wij ook de schat- of windstreekhoeders van de trapvleugels, de Çrī-voorstelling en de figuren die in de nis-antefixen zijn afgebeeld, waarvoor men resp. naar bl. 57, 62 en 68 verwezen wordt.

Uit het voorgaande is gebleken, dat de vormgeving, de versiering en de sprekende voorstellingen zich over het algemeen aan de

¹⁾ Zie Dr. LULIUS VAN GOOR: „De juweelpotten van Kuwera”. O. V. 1919, pag. 115.

Midden-Javaansche traditie aanpassen. De vorm van het tempellichaam, die geheel los is van het poortgebouw, zou een stap in de richting van Oost-Java beteekenen, indien wij de mogelijkheid verwerpen, dat deze vorm in andere uitingen van het begin af algemeen bekend was, m. a. w. dat deze vorm geen speciaal ontwikkelingsverschijnsel is. Dit zelfde geldt voor den Kala-kop met de onderkaak, welke wij in Midden-Java slechts bij Lara Djonggrang aantreffen ¹⁾, waarmede Sadjiwan bouwtechnisch gelijk staat. Met Tj. Boebrah zijn er op vormgevend gebied ook sterke punten van overeenkomst (beugel, poort, profiel en grondvlak) en met Sewoe heeft hij de dubbele poortomlijsting gemeen. Dit laatste geldt ook voor Kalasan. Tj. Ngawèn, die op het gebied der bouwtechniek zeer duidelijk tot de latere periode gerekend kan worden, geeft dezelfde frontale poort te zien, terwijl Tj. Plaosan naast technische overeenkomst dezelfde profileering en versieringswijze heeft. De vormgeving en de versiering wijst dus wel op het laatste kwart van den Midden-Javaanschen tijd.

¹⁾ Zie ook VAN ERP : „Barabudur”, pag. 387, noot 3.





HOOFDSTUK V

DE FABELRELIEFS

Zooeven bespraken wij reeds het voorkomen van fabelvoorstellingen op de negentien paneelen van het soubasement. Van dit aantal zijn er nog zestien vrijwel ongeschonden en twee slechts voor een enkel fragment over. Eén is totaal verdwenen. Van een bepaalde richtingsactie kan niet gesproken worden (zie bl. 102). Slechts het omringende rankenornament houdt verband met de groote lijnen van het gebouw in dien zin, dat de rijkste versiering in het midden en een iets soberder ornamentatie op de hoeken wordt aangetroffen, terwijl de tusschenliggende paneelen het eenvoudigst zijn gehouden.

Bij de beschouwing der reliefs rijzen drie vragen: 1^o welke fabel wordt er voorgesteld, 2^o zijn deze fabels zuiver Boeddhistische djātaka's, dan wel meer algemeene Hindoeïstische verhalen uit de Pañtjatantra, Kathāsaritsāgara en de Hitopadeśa, of zijn er Indonesische Tantri-verzamelingen gevolgd, 3^o welke beteekenis hebben dergelijke voorstellingen voor den dienst van den tempel. Ter beantwoording van de eerste twee vragen zullen wij van iedere voorstelling een beschrijving geven met zoo volledig mogelijke vermelding op welke Javaansche tempels ze, al of niet gewijzigd, voorkomen en wat er in de literatuur van bekend is, welke gegevens wij tenslotte zullen samenvatten om er zoo mogelijk een conclusie uit te trekken. De laatste vraag behandelden wij reeds in het vorige hoofdstuk, waarbij bleek, dat voorloopig nog geen voorschriften zijn aan te wijzen, waaruit het doel valt op te maken, dat men bij het plaatsen van dergelijke voorstellingen beoogde. Dierfabels worden niet alleen op een soubasement (zooals hier en bij Tj. Djago, Soerawana, Gambar en Gambar-Wetan), maar ook op trapvleugels (Mendoet) en boven een omgang (Mendoet, Baraboedoer) geplaatst. Bij Panataran zijn ze aangebracht aan de achterzijde van de vier tempelwachters, op het pendapa-terras als motief in een reliefband en aan den binnen-

wand van de badplaats. De voorstellingen zijn dus lang niet overal op even belangrijke plaatsen aangebracht. Op de Baraboedoer en de trapvleugels van de Mendoet ziet men den Boeddha in sommige reliefs optreden, welke voorstellingen men dus met recht djātaka's kan noemen, vooral nu bij de Baraboedoer met stelligheid kan worden aangetoond, dat het Djātakamālā van Ārya Çōēra is weergegeven. Maar op andere plaatsen ziet men fabels tusschen los geplaatste dieren en voorwerpen als een schelp of vaas afgebeeld, zonder dat een bepaalde Boeddhistische strekking kan worden waargenomen. Daarom opperen wij de gedachte, dat, nu er bovendien geen Boeddhistische djātaka-teksten gevolgd zijn, de reliefs niet zoozeer het bestaan van Boeddha in zijn vorige incarnaties, maar het leven in al zijn vormen en uitingen voorstellen, soms in exempelvorm weergegeven, waaruit men leering kan trekken, om zoodoende een hooger levensstadium deelachtig te worden.



Indien wij de richting der pradakṣiṇā volgen, is het eerste tafereel (afb. 32) naast de trap de voorstelling van twee mannen, waarvan de linksche in actieve schermhouding tegenover den ander staat. De krijger, met slag tanden, houdt in den rechterhand een zwaard schuin omhoog geheven, de linkerarm is horizontaal gestrekt met gesloten vuist en uitgestoken wijsvinger. Het linkerbeen is opgeheven, waardoor de indruk gevestigd wordt, alsof er geschopt wordt. Het lijkt ons echter beter in dezen stand een scherm- of krijgshouding te zien. De ander, met grooten open mond en krulharen en versierd met halskralen en armbanden, zit met afgewende beenen en armen, doch toegewend gelaat. In de linkerhand houdt

hij een parasol achter het hoofd. De geheele houding van deze figuur geeft verstoordheid weer, in contrast met den directen aanval van den ander. KROM ¹⁾ beschrijft dit relief kort als twee mannen, waarvan de een den ander trapt. Het is onbekend, welk verhaal hier is uitgebeeld ²⁾.

Een dergelijke voorstelling vonden wij op den linker trapvleugel van de Mendoet, waar een monnik, staande, met zijn parasol een man met zwaard afweert.



Die naar het woord niet hoort
Van welgezinde vrienden,
Die zal den dood ook vinden
Gelijk de schildpad, domme ziel,
Die van een houten stokje viel.

Het tweede relief (afb. 33) stelt twee vliegende vogels voor, die een stok, waaraan een schildpad hangt, tusschen zich inhouden. Onder hen zijn twee figuren, waarvan de linksche gekleed is in een lendenkleed, met armbanden aan. Deze komt toelopen, wijzende naar de schildpad en de vogels. De rechtsche persoon, op dezelfde

¹⁾ „Inleiding”, II, pag. 18.

²⁾ Wellicht het verhaal van Dhawalamoekha uit de Kathāsaritsāgara (pag. 57, Dl. II, TAWNEY). Een dienaar des konings heeft twee vrienden. Een, de handelaar, is steeds bereid hem met have en goed te helpen, de ander heeft zijn leven voor hem over. Om dit zijn vrouw duidelijk te maken, laat hij hen door middel van haar weten, dat hij in ongenade bij den koning is gevallen. De een zegt, als handelaar, niets te kunnen doen, de ander komt echter met schild en zwaard aanstormen. Men beduidt hem echter, dat de koning reeds van inzicht is veranderd. De krijger in het relief zou dezen vriend kunnen voorstellen.

wijze gekleed, is gezeten en houdt een voor hem op den grond liggende schildpad vast. Dit is de zeer bekende fabel van de schildpad en de ganzen, die wij o.a. vinden in de Pāli-djātaka's onder den titel Kacchapa-djātaka (no. 215), in het eerste boek van het Pañtjatantra (vertaling VAN DER WAALS Vertelling XIII bl. 103), in de Hitopadeça, hoofdstuk Vrede (VAN DER WAALS bl. 173—177) en in vele Tantri-redacties, waarvoor men zie Appendix VI no. 30 bij HOOYKAAS. Hieronder volgt de korte inhoud volgens het Pañtjatantra: In zekeren vijver leefde een schildpad. Zij bezat twee vrienden, die tot het ganzengeslacht behoorden. Eens begon door gebrek aan regen de vijver droog te worden. Toen waren de ganzen vol zorg over het lot van de schildpad. Deze zeide echter: „haalt een stok en zoekt een vijver, die rijk is aan water. Ik zal met mijn tanden het midden van den stok vatten, gij grijpt de uiteinden vast en voert mij aldus naar dien vijver.” Daartoe werd besloten, nadat de ganzen de schildpad gewaarschuwd hadden te zwijgen. Toen zij zich echter boven een stad bevonden, riepen de inwoners: „hè, daar wordt iets, dat op een rad lijkt door twee vogels vervoerd!” De schildpad kon niet laten te antwoorden, viel en werd door de burgers in stukken gehakt, waar de reeds boven vermelde moraal op volgt. In de verschillende bronnen komt dit verhaal met kleine variatie's voor. In het Kacchapa-djātaka zijn de roepende personen dorpskinderen, in de Hitopadeça zijn het koeheders en de vogels zijn zwanen, terwijl bij de Tantri-redacties de beleediging door een jakhalzenpaar de oorzaak van den val der schildpad is (HOOYKAAS, bl. 84 sq.).

Deze fabel is vele malen op Java uitgebeeld. Ten eerste op den Noorder trapspiegel van Tjandi Mendoet (F. O. D. 1973). Ook hier zien wij twee vogels met een schildpad aan een stok tusschen hen in, daaronder echter zes personen, waarvan twee met een pijl en boog op de dieren mikken, één komt aanloopen met uitgestoken handen, als om de schildpad op te vangen en drie op den grond elkaar om de gevallen schildpad verdringen. Ten slotte staat er nog een rund bij. Ook hier zijn evenals bij Tj. Sadjiwan op één tableau verschillende episodes uit den fabel weergegeven en wel met een meesterlijke vaardigheid en bijzondere aantrekkingskracht. Vervolgens zien wij den fabel terug op Tjandi Djago (F. O. D. 65—66). Hier treden vrij groote verschillen op. Ten eerste zijn de twee episoden in twee tafereelen weergegeven. Eerst zien wij twee jakhalzen kijken naar één vogel, die een stok in zijn bek houdt, waaraan aan weerskanten

een schildpad hangt. Den tempel aan onze rechterhand houdende komen wij vervolgens bij het tafereel, waar de twee jakhalzen bezig zijn de schildpadden te verorberen. Dat hier jakhalzen en geen menschen de oorzaak zijn van den dood der dieren, wijst op het volgen van een andere redactie van den fabel. Dat er één vogel en twee schildpadden zijn uitgebeeld lijkt ons niet het gevolg van een verkeerd overnemen der oudere reliefs, zooals KROM opmerkt („Inleiding” II 115). Immers, indien deze tot voorbeeld gestrekt hadden zouden waarschijnlijk menschen en geen jakhalzen weergegeven zijn.

Het tweetal schildpadden in één tafereel vindt men terug bij verschillende Tantri-redacties, die over een mannetjes- en een wijfjesschildpad handelen (HOOFKAAS bl. 84). De Tantri-verhalen zijn dus aan een bron ontleend, waar een schildpaddenpaár op voorkomt. Een enkele redactie, het Tantri a Dēmoeng, spreekt daarbij niet van een paár, maar van het wijfje. Aan het samensmelten van twee tafereelen van elk één schildpad behoeft dus niet gedacht te worden.

Op den achterkant van één der vier tempelwachters van Panataran (F. O. D. 662a) treffen wij ook weer de twee schildpadden en de jakhalzen aan, waarbij slechts het eerste tafereel wordt weergegeven, terwijl beide tafereelen in de laatste redactie, op de badplaats van Panataran (F. O. D. 3683) voorkomen.



Het paneel (afb. 34) om den hoek geeft een man met vogelkop en -pooten en vleugels te zien. Om zijn hals is een bladornament aangebracht, evenals om zijn dijbeenen. Hij snelt voort, één schildpad achter zich latend, terwijl er nog twee voor hem zijn. Het is de wedloop van Garoeda en de schildpad. Wij vinden dit verhaal slechts in de Tantri-verhalen beschreven (HOOFKAAS bl. 52 en 100, Appendix

VI No. 17) en het luidt in het kort als volgt : Garoeḍa houdt niet op schildpadden te verorberen. Teneinde raad stelt de oudste der schildpadden aan Wishṇoe's rijdier voor een wedloop met hem te houden over zee. Wint de schildpad, dan zal Garoeḍa hen verder sparen. Om tot dit gelukkig einde te komen gebruiken de schildpadden een list. Op kleine afstanden stellen zich schildpadden over de geheele lengte op. Garoeḍa denkt, dat het steeds dezelfde is en geeft zich gewonnen. Het is de eenige keer, dat wij deze fabel aldus uitgebeeld vinden. Slechts komt op den Noordertrapspiegel van Tj. Mendoet (F. O. D. 1973) in een klein vierkantje een schildpad voor in of op het water, dat door drie golflijntjes is aangeduid.

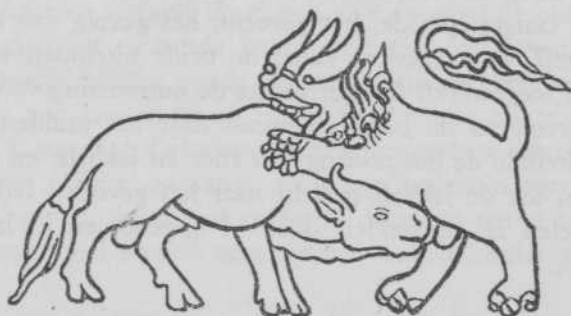


Hij, wiens bezinning niet wordt weggenomen
In die gevallen, waar men hand'len moet,
Diegene zal gevaar te boven komen,
Als zekere aap te midden van den vloed !

Het tweede paneel (afb. 35) op de Noordzijde vertoont een aap, gezeten op den rug van een krokodil. Dit verhaal vinden wij onder verschillende vormen terug; 1^o. het Pāli-djātaka No. 208, genaamd Ćoemshoemāra-djātaka dat verkort aldus luidt : „Eens toen Brahma-datta koning van Benares was, werd de Bodhisattwa geboren als apenkoning en hij leefde aan den oever van de Ganges. Een wijfjeskrokodil zag hem en een verlangen kwam bij haar op zijn hart te eten. Om hem te vangen stelde de mannetjeskrokodil den Bodhisattwa voor hem op zijn rug naar den overkant der rivier te dragen, waar de apenkoning een overvloed van heerlijke vruchtboomen zou vinden. Deze ging op het voorstel in. Halverwege de rivier echter, bekende de krokodil zijn snoode plan. Doch de aap om zijn leven te redden bedacht de

list, dat hij zijn hart in een vijgenboom had laten hangen, waarop de krokodil hem aan land terugbracht, opdat hij het kon halen. En de Bodhisattwa lachte hem uit om zijn onnoozelheid. Vervolgens vinden wij deze geschiedenis terug in het vierde boek van het Pañtjatantra, geheeten: „Over het verliezen van het reeds verworvene”, waar deze fabel als lijstverhaal dienst doet. Daarvan is het eerste vers boven reeds weergegeven. Hier neemt echter een dolfijn de plaats van den krokodil in en dus zal deze lezing op ons relief niet gevolgd zijn. In HOOYKAAS wordt het verhaal niet onder de Tantri-redacties genoemd.

Behalve op Sadjivan is deze voorstelling ook op de Mendoet (bovenvoet F. O. D. 2008) uitgebeeld en wel op precies dezelfde wijze, slechts zwemt de krokodil hier naar links en op Sadjivan naar rechts. Bovendien blijkt ook hier, evenals bij de fabel van ganzen en schildpad, en zooals wij bij alle reliefs kunnen zien, de beeldhouwer van Mendoet een veel grooter kunstenaar te zijn.

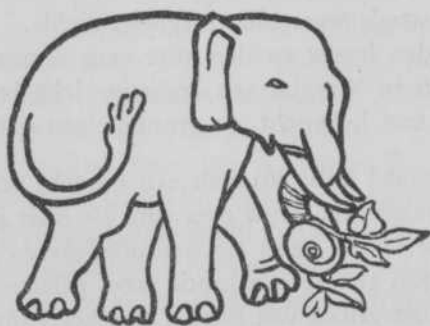


De steeds wassende, machtige liefde,
Bij den leeuw en den stier eens ontstaan,
Heeft in 't woud een arglistige jakhals,
Vol van hebzucht, te gronde doen gaan.

Het middenpaneel (afb. 36) stelt een gevecht voor van een stier en een leeuw, waarbij de leeuw overwint. De stier is natuurgetrouw weergegeven, de leeuw heeft de gebruikelijke hoorns. Het is de laatste episode van een zeer bekende fabel genaamd Çandhibhedad-jātaka en het lijstverhaal van Boek I van het Pañtjatantra, getiteld „Het doen breken met vrienden,” waarvan het eerste vers boven is geciteerd. Hieruit blijkt zeer in het kort het verloop van het verhaal.

In de Hitopadeça komt de fabel eveneens voor met een çloka uit twee coupletten bestaande (vertaling VAN DER WAALS, pag. 65). In de Tantri-vertellingen komt het verhaal niet voor. Verschil levert in deze verhalen de wijze, waarop de stier en de leeuw bevriend raken, maar aangezien dat voor ons relief van geen belang is, zullen wij daarop niet nader ingaan.

Op de Mendoet is deze fabel eveneens afgebeeld (bovenvoet F. O. D. 1991). Daar ziet men behalve de vechtende leeuw en stier, waarvan de laatste geheel onder ligt, ook nog de jakhals afgebeeld. Op Tj. Djago (F. O. D. 69 en 70) ziet men van dit verhaal drie episodes, nl. links het jakhalzenpaar bezig den leeuw op te hitsen, rechts de twee jakhalzen zonder twijfel hetzelfde bij den stier doende. Hier is het relief echter verbroken en mist het dientengevolge den stier. In het midden het gevecht van leeuw en stier, waarbij de leeuw van links is gekomen en de stier van rechts. Aan iederen kant van de vechtenden zit een jakhals te kijken. Ongeveer dezelfde wijze van uitbeelden vinden wij bij het Pendapa-terras van Panataran in het relief van de kroonlijst (F. O. D. 2931—35). Ook hier is in het midden de laatste episode, het gevecht, het gevolg van het stoken der jakhalzen, weergegeven. Vanaf de beide uiteinden wordt naar dit midden toegewerkt. Geheel rechts de ontmoeting van leeuw en jakhals, vervolgens de jakhals gewend naar het midden. Aan het linksche uiteinde de ontmoeting van stier en jakhals, en meer naar het midden toe de jakhals gericht naar het gevecht. Ieder van de vijf tafereelen is gescheiden door of opgenomen in lange ornamentranken.



Doordat hij zich in strijd bevond
Met eene schaar zoo groot,

Vond de olifant door musch en specht
En vlieg en vorsch den dood.

Het volgende paneel (afb. 37) geeft een olifant te zien, die een takje in zijn slurf houdt. Volgens KROM (Inl. II, bl. 18) is het een rond voorwerp, maar wij gelooven, dat het ronde zijn opgerolde slurf zelf is. CRUCQ (Oudh. Versl. 1930 bl. 221) heeft hier reeds op gewezen. Hij meent echter aan het takje een nest te ontdekken, hetgeen ons niet mogelijk is. Waarschijnlijk is dit het verhaal van den olifant, die door de kleine dieren overwonnen wordt. Het is vertelling XV van het eerste boek van het Pañtjatantra (bl. 109, vertaling VAN DER WAALS) en het komt in bijna alle bekende Tantriredacties voor (zie bl. 98 en App. VI en VII, No. 15 bij HOOYKAAS). Volgens het Pañtjatantra luidt het aldus: Een bronstige olifant, die veel van de warmte te lijden had, begaf zich eens om schaduw te zoeken naar een tamāla-boom. Uit woedde rukte hij een tak af, waarop twee musschen hun nest gebouwd hadden, waardoor het nest viel en de eieren braken. Met behulp van een specht, een vlieg en een kikvorsch wreekte de musch zich en werd de olifant gedood, hetgeen men uit de reeds boven vermelde çloka vernemen kan. In de Tantri-verhalen wordt gesproken van een beo, een kraai, een kikker en een groene vlieg. Het is echter ook mogelijk, dat verhaal XXX van het Djātakamālā is weergegeven, waarin de Bodhi-sattwa, als olifant op aarde, zich opofferde om verdwaalde reizigers te redden, die in het oerwoud dreigden om te komen.

Van deze fabel komen geen andere voorstellingen voor.



Het hoekpaneel (afb. 38) geeft ons een man in schermhouding tegenover een leeuw te zien. Van den man is het gezicht geheel afge-

splinterd, slechts een gedeelte van zijn krullenden hoofdtooi is over. Hij is gekleed in een lendendoek en getooid met armbanden en halsketting. De half omhoog geheven hand omklemt een kort zwaard. Met de linkerhand houdt hij een klein schild vast, schuin naar beneden, naar den kant van den leeuw gericht. De leeuw staat overeind, steunend op zijn linkerachterpoot, de beide voorklauwen heeft hij half geheven, zijn bek is open en zijn staart wordt met een sierlijken boog omhoog gehouden. De manen zijn goed zichtbaar. Het bovenstuk van den kop ontbreekt. Wij vonden nergens een dergelijke voorstelling en weten ook niet welke fabel hier aan ten grondslag ligt ¹⁾.

Het eerste paneel om den hoek (afb. 48) is grootendeels geschonden. Er is maar een fragment gespaard gebleven, waarop men twee dieren tegenover elkaar kan zien. Van het linksche is slechts de vrij spitse snoet, die uit een hol steekt, zichtbaar. Het rechtsche is een op zijn staart opgerichte slang. Onduidelijk is daarboven nog een gedeelte van een kop zichtbaar, die iets aan een vogelkop doet denken. CRUCQ meent dat dit een slangenkop is. Het zou echter ook mogelijk zijn dat wij hier slechts met een gedeelte van het ornament te doen hebben, aangezien in de bekende fabel van den marter en de slang, waarvan dit relief waarschijnlijk de uitbeelding is, geen derde dier voorkomt en ook op andere reliefs, waar deze fabel is afgebeeld, nooit een derde dier verschijnt. Bij de Pali-djātaka's is deze fabel getiteld Wakoela-djātaka (No. 165) en zij luidt als volgt: Eens leefde in de Himālaya de Bodhisattwa als kluizenaar. In zijn nabijheid leefde een marter in een mierenhoop en niet ver daarvandaan een slang in een hollen boom. Deze twee dieren leefden in voortdurende tweedracht en angst voor elkaar. De Bodhisattwa trachtte hen te verzoenen. Of het hem gelukte, meldt het verhaal niet. Voor zoover wij weten kent het Pañtjatantra deze fabel niet. Ook noemt HOOYKAAS haar niet in de Tantri-

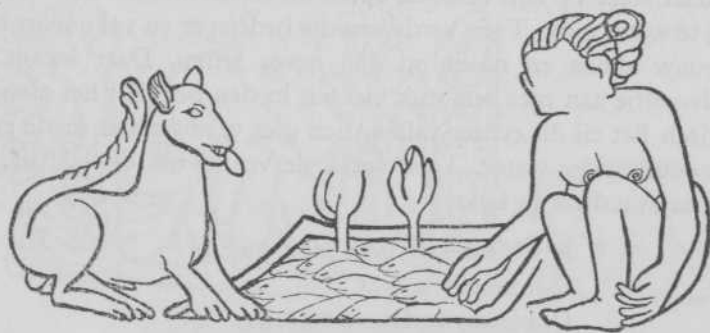
¹⁾ Wellicht is dit het verhaal van Mrigānkadatta, uit de Kathāsaritsāgara (Dl. II, pag. 138, TAWNEY), wiens minister Bhīmaparākrama den volgenden droom vertelt: In zijn slaap ziet hij een leeuw, met klauwen zoo groot als bliksemstralen, op hem afkomen. Hij rijst op, zijn zwaard in de hand, waarop de leeuw begint te vluchten, achtervolgd door Bhīmaparākrama, enz.

Vergelijk ook pl. 207 beneden rechts uit MARTIN HÜRLIMANN's „Ceylon und Indochina" ANGKOR THOM, waar ook een leeuw of tijger met een man vecht.

bewerkingen. Wel komt daar voor het verhaal van muis en slang, die geen vrienden kunnen zijn, maar dat lijkt ons toch niet de grondslag van dit relief.

Op de Mendoet is deze fabel driemaal uitgebeeld n.l. aan het onderuiteinde der beide trapvleugels en nog eens op den tweeden voet. Op den Zuidertapvleugel (F. O. D. 1974) steekt de kop van den marter uit het hol en de slang zit er voor, terwijl een boom den achtergrond vult. De Noordertrapvleugel (F. O. D. 1973) laat een variatie zien : de slang half uit zijn hol onder den boom en de marter loopt van hem weg met naar achter gedraaiden kop. Op den tweeden voet (F. O. D. 1994) valt weer op, hoe bijzonder knap de beeldhouwer de dieren uit de fabel in het omringenden ornament heeft doen opgaan. De slang richt zich in het midden uit een bloem op. De marter kruipt met zijn kop naar de slang toegedraaid, tegen het bladornament op.

Tenslotte ontdekten wij dit verhaal nog op een stuk in hoog relief uit het oude museum te Djokja (F.O.D. 286), dat ons den Bodhisattwa te zien geeft, rechts, links en van boven omringd door verschillende dieren. Rechts beneden zien wij daar den marter op zijn achterpooten staan, de voorpooten opgericht en opziende naar de slang, die van boven uit zijn hol naar beneden kijkt ¹⁾.



Zeg vrouw, die zoo naakt staat,
Waar staart gij nog heen?
Uw man is niet hier en
Uw minnaar verdween !

¹⁾ Over den strijd in de natuur tusschen mongoes en slang, zie pag. 76 noot.

Het volgende paneel (afb. 39) door KROM verkeerdelijk het eerste paneel aan de achterzijde genoemd laat een jakhals zien, gezeten aan een water met visschen, waaruit bloemknoppen oprijzen, tegenover een naakte vrouw, die aan den anderen kant zit. KROM spreekt van een man, hetgeen stellig een vergissing is. Dit reliëf moet de uitbeelding zijn van een verhaal dat voorkomt als het Tjoella-Dhanoeggaha-Djātaka (No. 374 der Pali-djātaka's), en in het vierde boek van het Pañtjatantra (Vertaling VAN DER WAALS bl. 45, Vertelling XI), genaamd „Over het verliezen van het reeds verworvene”. Het verhaal luidt als volgt: Er leefde eens een rijke oude landbouwer, die een jonge vrouw bezat. Deze had geen rust in haar woning en elders rondzwervende ontmoette zij een sluwen roover. Hij deed voorkomen door haar schoonheid gansch bekoord te zijn, waarop zij zeide: schoone man, mijn echtgenoot heeft veel geld en is zoo bejaard, dat hij niet in staat is een voet te verzetten. Ik zal dus met dien schat tot u gaan en met u naar den vreemde trekken om de zoete vreugde der liefde te smaken. Zoo werd besloten en in den vroegen morgen nam de vrouw het geld van haar gade en snelde met den roover heen. Spoedig kwamen zij bij een riviertje. Toen overlegde de schelm, deze vrouw, die het einde der jeugd nabij is, zal ik hier achterlaten en alleen met het goud weggaan en hij sprak: geliefde, eerst zal ik onzen schat de rivier overdragen, dan kom ik weder om u te halen. De vrouw gaf hem hierop haar have over en zelfs haar kleed op zijn verzoek, opdat dit straks niet nat zou worden, als zij te water ging. Toen verdween die bedrieger en vol onrust bleef de vrouw alleen en naakt op den oever zitten. Daar kwam een jakhals-wijfje aan met een stuk vleesch in den bek. Bij het zien van een visch liet zij dit echter vallen. Een gier verdween er mede en de visch dook onder water. Toen sprak de vrouw tot de jakhals, die den gier stond na te kijken:

Nu 't vleesch door den gier al
 Ontnomen u is,
 Opnieuw onder water
 Gedoken de visch,

Zeg, vrouw van den jakhals,
 Waar staart ge nog heen?
 Dat vleesch is verloren,
 De visch, hij verdween!

Toen het wijfje van den jakhals dat hoorde, geraakte zij in toorn en sprak :

Hoe groot men mijn slimheid
Ook rekenen kan,
Voorzeker is de uwe
Het dubbele er van !

Zeg vrouw, die zoo naakt staat,
Waar staart gij nog heen?
Uw man is niet hier en
Uw minnaar verdween !

In de literatuur troffen wij deze fabel verder niet aan, terwijl ze elders op Java niet is afgebeeld.

Het Pāli-djātaka heeft een andere inleiding. Daar wordt een boogschutter en zijn vrouw, die door een bosch reizen door een olifant en later door vijftig roovers aangevallen. Door verraad van de vrouw wordt de man door den rooverhoofdman gedood. Bij het overtrekken van een riviertje ontvlucht hij met de sieraden van de vrouw. God Çaka geeft de vrouw een lesje : een jakhals heeft een stuk vleesch in den mond, laat dit vallen om een visch te vangen, deze ontsnapt en een vogel vliegt weg met het stuk vleesch.



Uw voorraad moet gij zaam'len,
Maar maak hem niet te groot !
Vergaren was zijn hartstocht —
Een boog heeft hem gedood.

Het middenpaneel (afb. 40) vertoont een man, die tegen een boom geleund zit. Zijn oogen zijn dicht, zijn rechter arm hangt slap naar

beneden tusschen zijn beenen. De linkerhand is tusschen zijn lichaam en opgetrokken rechterbeen geklemd. Voor hem staat een boom, waartegen een boog is opgesteld, tusschen welks takken een pijl hangt, die op hem gericht is. Rechts knaagt of snuffelt een jakhals onderaan de pees. KROM noemt dit het verhaal van een zwijn, dat de pees van een opgestellten boog doorknagend, den pijl doet toesnellen op den daar tegenoverzittenden jager. CRUCQ wijst er o.a. op, dat het dier een jakhals is, en dat het beest door de pees door te knagen den pijl niet op den jager kan doen toesnellen, aangezien daartoe de pees juist gespannen moet worden, en wel in het midden. Verder meent CRUCQ, dat de boog recht overeind is afgebeeld, omdat men niet in staat was hem perspectiefisch op den grond liggend weer te geven, dat hij dus in werkelijkheid op den grond ligt met den pijl er los overheen, „trouwens een rechtopstaande boog, waarbij de pijl dan los in de lucht zou moeten blijven zweven is wel een evidente onmogelijkheid.” Volgens ons zweeft de pijl echter niet los in de lucht, maar hangt tusschen den stam en een tak van den boom. Hoe dit ook zij, het moet wel de fabel zijn van den al te gulzigen jakhals, die wij vinden in het Pañtjatantra (Hoofdstuk II „het verwerven van vrienden”, Vertelling III bl. 49 VAN DER WAALS) en in de Hitopadeça (bl. 49 VAN DER WAALS). HOOYKAAS noemt hem niet onder de Tantri-vertellingen. De korte inhoud volgens het Pañtjatantra is als volgt. In een bosch leefde eens een jager, die een groot everzwijn ontmoette. Zoodra hij het dier gewaar werd, trok hij het peeskoord tot aan het oor en trof het zwijn, dat in zijn doodstrijd den jager den buik openscheurde en toen stierf. Zoo gingen beiden in de vijf elementen op. Vervolgens kwam een jakhals in deze streek, die van honger den dood nabij was. Hij overzag dit geweldig maal en overlegde verheugd, laat ik nu zoo eten, dat ik voor vele dagen genoeg heb en derhalve nu slechts het peeskoord verorberen, dat zich aan het einde van den boog bevindt. Zoo deed hij, maar toen het koord stuk gebeten was, boorde het einde van den boog door zijn verhemelte en kwam midden door den schedel uit. En hij was dood. De Hitopadeça heeft eenige kleine afwijkingen, waarvan er één voor ons relief niet zonder belang is. Behalve het feit, dat de jager reeds een gazelle buitgemaakt had, zoodat het maal van den jakhals met één vermeerderd wordt, staat er n.l. : het gekwetste zwijn kwam op den jager af met een vervaarlijk geknor en trof hem midden in de gevoeligste plek van de lies, zoodat hij ter aarde viel als een omge-

houwen boom. Dit laatste nu kan de houding verklaren, waarin wij den man op het relief aantreffen. Wij ontleenden aan de Hitopadeça de bovenstaande çloka. CRUCQ maakte tegen deze verklaring van het relief nog het bezwaar, dat slechts de jager en de jakhals, maar de andere dieren niet zijn uitgebeeld. Dit bezwaar kunnen wij echter niet onderschrijven, aangezien het weglaten van enkele figuren in het geheel geen uitzondering is, integendeel zeer vaak voorkomt, zooals b.v. bij het gevecht van leeuw en stier, waar de jakhalzen zijn weggelaten en de vorige fabel, waar de echtgenoot, de roover en de gier ontbreken. Het is ook in het geheel niet noodig alle voorkomende figuren uit te beelden, volkomen voldoende is, dat men de fabel er uit herkennen kan.



Eenmaal is een leven zelfs
 Nog bewaard gebleven,
 Wyl een kreeft tot reisgenoot
 Mede was gegeven.

Het volgende paneel (afb. 41) geeft de voorstelling van een man, die op een kleedje zit met opgetrokken beenen, licht steunend op zijn rechterhand. Om zijn middel en beide beenen heeft hij een band, waar bovendien een parasol in steekt, om het zitten gemakkelijker te maken. De linker elleboog rust op de knieën. Aan zijn voeten ligt schuin een reiszak, waaruit een krab is gekropen, die een vogel en een slang in zijn scharen houdt. Dit is het Çoewannakakkata-djātaka, No. 389 van de Pāli-djātaka's, volgens welk verhaal de slang een Brahmaan bijt om de kraai in de gelegenheid te stellen diens oogen voor zijn wijfje te stelen. Een krab, beschermeling van den Brahmaan, dwingt den slang het gif terug te nemen en doodt

dan kraai en slang. Eenigszins gewijzigd komt deze fabel voor in Deel V „over het verrichten van ondoordachte handelingen” van het Pañtjatantra (vertelling XV, bl. 113, vertaling VAN DER WAALS), waarvan de moraal ongeveer is: twee zijn sterker dan een. Een moeder geeft haar zoon, den Brahmaan, als reisgenoot een kreeft mede, opdat hij toch in elk geval niet geheel alleen zal gaan. De Brahmaan wikkelt het dier in een blad met kamfer en stopt het in zijn reistasch. Wanneer hij zich onderweg te slapen gelegd heeft, komt een slang naar hem toe, gaat echter eerst op de kamferlucht af, komt bij den kreeft en wordt door dezen doodgebeten. Daarom:

Zelfs al is een man van niets
Op uw weg de tweede,
Meerd're veiligheid brengt hij
Altijd met zich mede.

Hierop volgt de reeds bovenvermelde çloka. Het is echter onwaarschijnlijk, dat deze lezing aan ons relief ten grondslag ligt, want de kraai wordt niet genoemd en er is sprake van een kreeft. Enkele Tantri-redacties bevatten dit verhaal en vermelden de kraai wel. (HOOPYKAAS, bl. 53, 94 sq. en App. VI en VII, No. 11).

Behalve op Tj. Sadjiwan vinden wij deze fabel nog bij de Mendoet, op den Noorder trapvleugel (F. O. D. 1973) met iets meer gedetailleerde omgeving, waarvan KROM („Inleiding”, I, bl. 303) een korte beschrijving geeft.



Het hoekpaneel (afb. 42) toont ons in zeer geschonden staat den vogel met twee koppen, in het Pañtjatantra Bharanda genaamd.

Hij staat hier tusschen twee mannen in en heeft naar ieder een kop toegewend. De linksche man is in een lendendoek gekleed, getooid met arm en polsbanden en een halsketen om. Hij staat in een afwerende houding en houdt in de uitgestrekte rechterhand een rond voorwerp, waarmee hij aanstalten maakt te gooien. De rechtsche man is op dezelfde wijze gekleed en getooid, hij zit en houdt de rechterhand geheven, mogelijk eveneens met een voorwerp er in. Achter hem staat een kruik. Met welke fabel wij hier te doen hebben is moeilijk uit te maken. In de Pāli-djātaka's kwamen wij den vogel met twee koppen niet tegen. In het vijfde deel van het Pañtjatantra-vertelling XIV, bl. 111 (vertaling v. D. WAALS) wordt gesproken over Bharanda die een enkelen buik en een dubbelen hals had. Eens at de eene hals een heerlijke vrucht op, doch weigerde ook den anderen ervan te geven, zeggende, dat beiden toch slechts één buik hadden om te verzadigen. Hierop nam de andere hals wraak door een giftige vrucht te verorberen, niet-tegenstaande de waarschuwingen van den eersten, dat zij hierdoor beide te gronde zouden gaan. Dit verhaal geeft echter geen verklaring van de twee mannen op ons relief, evenmin vinden wij in de Tantri-verhalen een aanknoopingspunt. A. C. COOMARASWAMY zegt van dezen vogel op bl. 11 van zijn „Geschichte der Indischen und Indonesischen Kunst” (vertaling Götz), dat hij voor het eerst in de Hetitische kunst te Boghaz-koï optreedt, vervolgens op den sokkel van een Djainistische Stōēpa in Taxila, zich later verbreidt als wapenembleem zoowel onder Saracenen als Europeanen, om eindelijk in de Singhaleesche volkskunst op te duiken.

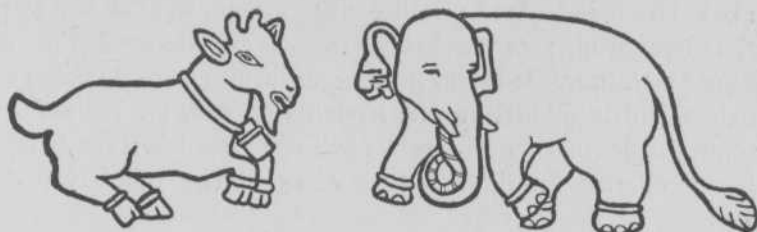
Dit alles vermag evenwel ons relief niet te verklaren. Op de Mendoet komt de vogel eveneens voor (F. O. D. 2011), hier zonder mannen. De eene kop houdt een takje met vruchten in den snavel, de ander buigt zich naar beneden en het is niet te onderscheiden of deze ook eet. Hiervan zou men dus wel in het Pañtjatantra de verklaring kunnen vinden (KROM „Inleiding”, I, bl. 306).



Wij zijn thans aan de Zuidzijde van het gebouw gekomen. Afb. 43 geeft een zittende vrouw en een op haar schoot rustenden man te zien. De man steunt met zijn hoofd op de rechterhand, zijn lichaam rust op een mat, zijn beenen zijn half opgetrokken. De vrouw houdt zich op haar rechterhand overeind. Haar linker hand houdt zij opgeheven ter hoogte van het hoofd. Beiden hebben dezelfde haardracht en zijn gesierd met arm en polsbanden. De vrouw draagt halskralen, de man een halsband. Zij heeft een band onder de middel en is verder naakt. De man draagt een lendenkleed. Het is zeer wel mogelijk, dat de vrouw den man een verhaal vertelt, zij zit recht op en gesticuleert daarbij, terwijl de man met half open oogen ligt in een gemakkelijk luisterende houding. In dit geval hebben wij zeer waarschijnlijk te maken met het lijstverhaal der 1001 nacht, dat ook als zoodanig in de Tantri-redacties voorkomt, hoewel de man hier niet als een vorst is aangeduid.

Misschien is dit ook de beteekenis van de middelste voorstelling der tweede rij van den Noordertrapvleugel van Mendoet (F. O. D. 1973). Hier ligt in een praalbed de man te slapen met het hoofd op de schoot der vrouw. Evenals op Sadjiwan maakt de vrouw een duidelijke spreekbeweging. Zij vertelt echter waarschijnlijk de dienaress, de derde figuur van het relief, die volgens KROM op een kachel een grooten pot te vuur heeft staan. („Inleiding”, I, bl. 303). Het is echter moeilijk uit te maken of deze derde figuur een vrouw is. (Zou het ook mogelijk kunnen zijn, dat hier de dienaress zorgt voor de nachtpit, zooals in de Tantri voorkomt? Evenwel zou ze dan een bocheltje moeten zijn, wat niet het geval is). Zoowel in de Tantri-readacties als in Achter Indië komt een dienaress in dit lijstverhaal voor (HOOYKAAS, bl. 47)¹⁾.

¹⁾ Vrg. plaat 207 links bovenaan uit MARTIN HÜRLIMANN's „Ceylon und



Het volgende relief (afb. 44) toont ons een bok, duidelijk kenbaar aan zijn staartje, bokkepoten, hoorns, ooren en sik, met een bel om den hals, tegenover een olifant, die zijn kop afwendt.

KROM spreekt van een stier tegenover een olifant. CRUCQ wijst er reeds op, dat hier geen stier, maar een bok is uitgebeeld. Het is waarschijnlijk de fabel van den bok, die van zijn kudde was afgedwaald, een olifant tegenkwam, door den hoogen toon, dien hij aansloeg, hem overblufte en wist te bewerken, dat de olifant hem met zijn slurf op zijn rug zette en thuisbracht. Mogelijk is dit een variatie van de geit, die den tijger overblufte ¹⁾. Het zelfde verhaal vinden wij op de Mendoet weergegeven (F. O. D. 2004), volgens KROM (Inleiding I, bl. 18) een olifant tegenover een onduidelijken viervoeter. CRUCQ zegt reeds, dat ook hier een bok of geit is uitgebeeld, waarschijnlijk een bok, die eveneens een bel om heeft.

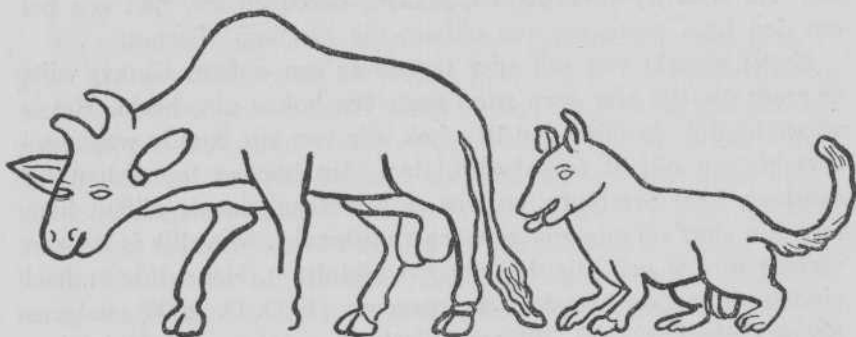


Het relief van het middenpaneel (afb. 45) beschrijft KROM als een zwevenden mannenfiguur met wat een leeuwenkop lijkt, de tong uit

Indochina", ANGKOR THOM, waar dezelfde voorstelling op voorkomt in gezelschap van een boogschutter.

¹⁾ HOOPYKAAS, pag. 54.

den bek. Het is inderdaad moeilijk uit te maken, waar de kop op gelijk, aangezien hij zeer beschadigd is. Wel zijn de krullen om den hals goed zichtbaar. De figuur heeft verder arm- en enkelbanden aan, een riem om de middel en een lendenkleed aan. De rechterhand, waarvan enkele vingers ontbreken is half opgeheven. Wij vonden geen nadere verklaring in de literatuur of op andere reliefs van deze figuur.



Vijftien jaren staar ik al,
Of dit paar ook vallen zal;
Schijnt het, lieve, los te gaan,
Stevig kleven beide er aan!

Het volgende paneel (afb. 46) geeft ons een stier te zien, die achterna gezeten wordt door een mannetjesjakhals. Het is de bekende fabel, die wij vinden in het tweede boek van het Pañtjatranta. (Vertelling VI, bl. 50, vertaling VAN DER WAALS) die in het kort aldus luidt: Een jakhals, daartoe aangezet door zijn wijfje, verliet zijn jachtterrein vol muizen en volgde vijftien jaar lang een stier, in de hoop, dat diens gewinbuidel zou afvallen. In het vijftiende jaar sprak hij tot zijn gade de bovenvermelde çloka. In de Tantriverhalen vonden wij deze geschiedenis niet. Als relief komt zij ook nog voor op Tjandi Mendoet (F. O. D. 1992). De stier loopt en de jakhals zit er achter.

Van het hoekpaneel is slechts een brahmanenfiguur gespaard gebleven (afb. 49).

Het paneel om den anderen hoek is totaal verdwenen.



Het laatste paneel (afb. 47) stelt een kinnara voor, den vogel met menschenhoofd en bovenlichaam. Hij draagt een halsketting en waarschijnlijk een bloem aan iedere zijde van het hoofd in het haar. Wij kennen verschillende verhalen waar kinnara's in voorkomen, o.a. in het Tjanda-Kinnara-djātaka (No. 485 uit de Pāli-djātaka's), waarin verteld wordt, hoe twee kinnara's gelukkig leefden in het bosch. Een koning schiet het mannetje dood om de kinnari te krijgen, maar zij weigert hem te volgen. Door haar smeekbeden wekt god Çaka als brahmaan haar echtgenoot weer uit den dood op. Een ander verhaal, Bhallātija-djātaka¹⁾ (No. 504 uit de Pāli-Djātaka's), vertelt hoe een koning al dwalende in een bosch, twee kinnara's ziet, die 700 jaar weenen, omdat ze door hoogen waterstand één nacht niet bijeen konden komen. In de Tantri-verhalen vonden wij geen dergelijke vertelling. Of hier een bepaalde fabel bedoeld werd of dat hij als een mythologisch wezen uitgebeeld is, kan niet met zekerheid uitgemaakt worden.

In de onderstaande tabel vermelden wij om het overzicht te vergemakkelijken, achter elke fabelvoorstelling de verhalenbron, waaruit zij ontleend is, of waarmede zij belangrijke punten van verwantschap vertoont. Het Pañtjatantra wordt met de letter P, de Pāli-djātaka's met Dj en de Tantri-redacties met T²⁾ aangeduid. Deze drie verhalen-reeksen zijn reeds gebleken de voornaamste te zijn, de anderen als de Hitopadeça en de Kathāsaritsāgara zijn hier niet

¹⁾ Dat op de Baraboejoer is afgebeeld.

²⁾ Het nummer verwijst naar den Appendix VI bij HOOPYKAAS.

bij opgenoemd. Aan de voorzijde geeft een pijl de richtingsactie aan. Bij een dubbelen pijl heffen twee richtingen elkaar op.

Ingang

↑ 2 mannen		
↕ ganzen en schildpad	P (I, 13)	Dj (215) T 3

Noordzijde

↑ schildpad en garoeḍa		T 17
↑ aap en kaaïman	P (lijstverhaal IV)	Dj (208)
↕ stier en leeuw	P (lijstverhaal I)	Dj (349)
↑ olifant	P (I 15)	T 15
↕ man en leeuw		

Oostzijde

↕ slang en mongoes		Dj (165)
↕ vrouw en jakhals	P (IV 11)	Dj (374)
↕ man en jakhals	P (II 3)	
↕ brahmaan, kraai, krab en slang	P (V 15)	Dj (389) T 11
↕ vogel met twee koppen	[P (V 14)]	

Zuidzijde

↓ vrouw en man	P (lijstverhaal)	
↕ bok en olifant		T 14
↓ vliegende figuur		
↓ stier en jakhals	P (II 6)	
brahmaan		

Westzijde

ontbreekt		
↓ kinnara		[Dj (485 of 504)]

Ingang

De Pañtjatantra-verhalen verkeerden in de meerderheid, daarna komen de Pāli-djātaka's en de Tantri-verhalen. Uit de nummers blijkt, dat de reliefs niet in een bepaalde volgorde (gerekend naar de tot nu bekende redacties) weergegeven zijn. Het feit, dat de als djātaka's

bekend staande verhalen in de minderheid zijn bij algemeene Hindoeïstische vertellingen deed ons op de gedachte komen, dat men bij dezen tempel niet perse afbeeldingen met een Boeddhistische strekking, maar algemeene exempelen heeft willen weergeven.

Uit de richting der pijlen blijkt, dat van een uitgesproken actie-richting geen sprake is. Evenmin valt uit den aard der moraal een bepaalde opstelling af te leiden.

Tenslotte worde nog verwezen naar de F. O. D. 4454—4467, die ons een serie detailfoto's op een iets grootere schaal te zien geven, dan die, welke achterin gereproduceerd zijn.





HOOFDSTUK VI

DE EEREDIENST

Hoewel er nog twee fraaie, zij het dan ook geschonden, Bodhisattwa-beelden over zijn, wier plaats in de nissen met vrij groote zekerheid kan worden aangewezen (bl. 37), verkeerden wij in volslagen onwetendheid omtrent het drietal beelden, dat op het altaar heeft gezeten. Zooals wij reeds vermeld hebben, hoort het Amitābha-beeld, dat gevonden werd op het Noorder lotuskussen, daar niet thuis, zoodat dit ons niet verder kan helpen om een aannemelijke groep te reconstrueeren. Wij weten slechts, dat het hoofdbeeld uit witten zachten steen gehouwen, een zittenden Boeddha voorstelde. De handhouding werd niet vermeld, waardoor wij niet kunnen uitmaken of hier de Predikende Boeddha troonde, geflankeerd door Awalokiteśwara en Wajrapāṇi, zooals deze o.a. ook in de midden-cella van Plaosan voorkomt. De groep is hier te incompleet om met andere reeksen vergeleken te worden, zoodat de twee Bodhisattwa-beelden naar hun uiterlijke kenteekenen geïdentificeerd dienen te worden.

Het beeld, dat volgens de foto van CEPHAS (afb. 51) in de Noorder nis geplaatst was (thans bevindt het zich op het terrein van Lara-Djonggrang, evenals de andere beelden) is 1.46 M. hoog en geeft een Bodhisattwa in godenornaat te zien, die het linkerbeen gevouwen heeft en het rechterbeen naar beneden laat hangen. Het beeld rust op een dubbel lotuskussen, waarlangs drie sjerpen naar beneden hangen, en dat op een dikke vierkante steenplaat ligt, waar de rechter voet op steunt. Als eigenaardigheid kan nog genoemd worden een gat voor in het lotuskussen, waarin waarschijnlijk een of ander offervoorwerp stak. De vorm van de glorie valt niet meer na te gaan, ook niet of deze stralenkrans den zaadhuis-bloemenband en den vlammenrand vertoonde van het Amitābha-beeld en de Bodhisattwa-beelden op Plaosan, in elk geval vormde hij een geheel met het beeld.

Het lendenkleed, dat tot de knieën rijkt is, evenals bij het andere beeld, afgezet met den zaadhuis-bloemenrand. Ook in de andere versierselen treedt dit ornament op. Zij bestaan uit een dubbele halsketen, een dubbelen bovenarmband, een polsring, een borstsnoer, dat over den linker schouder hangt, een middelband en een enkelring. Twee korte sjerpen van den lendendoek hangen aan de voorzijde neer, een derde, langere sjerp aan de rechterzijde. De makoeta bestaat uit drie verdiepingen, waarvan de bovenste sterk afgesnoerd is. Bijzondere kenteekenen ontbreken echter. De gezichtsuitdrukking is edel en intelligent, een *ōrṇa* is aanwezig. De armen en handen zijn zeer geschonden, de rechter en de linker benedenarm ontbreken. De rechterhand ligt nog op de knie, de linkerhand is afgebroken, die door KNEBEL en JOCHIM (bl. 13 n. 5) niet meer kon opgemerkt worden, maar op de interieurfoto van de cella gelukkig nog te zien is. De linkerhand houdt een lotusstengel vast, die uit een rozet, dat op het lotuskussen ligt, oprijst. Deze stengel zal dus naast het lichaam tegen de glorie geplaatst zijn. De rechterhand ligt in *wara-moedrā* op de rechter knie. In de palm ligt een rozetje. Hoewel het *Amitābha*-beeldje in de makoeta ontbreekt, meenen wij toch in dit beeld een *Awalokiteṣwara* te zien, die hier als *Pa d m a p ā n i* is weergegeven, getuige de rechterhand in *wara-moedrā*, en de linkerhand, die hier de *padma* zou moeten vasthouden. De *padma* is het symbool van de scheppingsmacht, die *Awalokiteṣwara* door middel van zijn spiritueelen vader *Amitābha* van den *Ādi-Boeddha* ontvangt ¹⁾.

Het beeld uit de Zuidernis is een waardig pendant (afb. 52). De wijze van zitten en de kleeding is dezelfde, behalve dat hier het vrouwelijk borstsnoer is aangebracht. Middenvoor hangen van het lotuskussen twee sjerpbanden af en van iedere zijde een slip van het lendenkleed in samengenomen gestyleerde plooien ²⁾. Voor in het lotuskussen is eveneens een gat aanwezig. De hoogte van het beeld bedraagt 1.32 M. Ter hoogte van den hals is tegen de glorie een halvemaan-vormige versiering met opstaande hoorns aangebracht. Boven op de makoeta, die uit drie verdiepingen van tressen bestaat, ligt een rozet. De linker benedenarm en -hand ontbreken. De rechterhand ligt in *wara-moedrā* op de knie en heeft een rozet in de palm. Uit het lotuskussen verrijst een stengel, die op de linker knie is afgebroken. Dit

¹⁾ Zie GETTY : „The Gods of Northern Buddhism”, pag. 58.

²⁾ R. O. C. 1902, pag. 56.

beeld kan moeilijk anders dan *Mañdjoeçrī* voorstellen. De halvemaanvormige versiering in den nek, het vrouwensnoer welke kenteekenen op Java gebruikelijk zijn ¹⁾, de vorm van de makoeta met het rozet boven op, die de *Mañdjoeçrī* uit de rechterzij-cella van Plaosan ook heeft ²⁾, de wara-moedrā, die wij bij de beide *Mañdjoeçrī*-beelden ³⁾ van Plaosan zien, die tevens in de linkerhand de oetpala voeren, waar het boek bovenop ligt, zijn aanwijzingen genoeg voor deze identificatie. BHATTACHARYYA vermeldt op bl. 19 in zijn „Buddhist Iconography” den van Akshobhya afgeleiden *Mañdjoeçrī*-vorm, *Siddhaikawirā* genaamd, die wit (of) rood van kleur is, in de linkerhand de blauwe lotus voert en de rechterhand in wara-moedrā houdt ⁴⁾, terwijl het beeld van Akshobhya of een andere *Dhyāni-Boeddha* in de kroon gedragen wordt. In de Mantra, die deze hoedanigheden vermeldt, is het volgende te lezen: „De god *Siddhaikawirā* zit op den maanbol, is de steun van de maan, is tweearmig, met één gezicht en wit van gelaatskleur.” Wellicht wordt hiermede de maansikkel van *Mañdjoeçrī* verklaard wordt, die, op die plaats aangebracht, in het algemeen jeugdige personen aanduidt. Ook *Mañdjoeçrī* is blijkens de teksten een „jeugdig persoon” ⁵⁾.

Het altaarbeeld (afb. 1), hoog 1.32 M. is gekenmerkt door het uiterlijk van een met gekruiste beenen zittenden *Dhyāni-Boeddha*, echter zonder *ōṛṇa* maar met *oesṇisha*, en wijst door de handhouding van overpeinzing op *Amitābha*. Het beeld vormt een geheel met het daaronder geplaatste dubbele lotuskussen, dat op een steenplaat rust met kort achterstuk, gesneden als een stoelleuning, waaruit een ovale glorie oprijst. Deze is versierd met een zaadhuibloemenband en een vlammenrand. De *Dhyāni-Boeddha* leunt met zijn rug tegen een glad kussen. Het achterhoofd wordt gesteund door bloemwerk, dat uit het rugkussen opkomt en eindigt in drie naast elkaar geplaatste rozetten. Het hoofd is bedekt met kleine krulletjes. Over den linkerschouder hangt een slip van het monnikskleed in gestyleerde plooiën neer. Ook is de plooï van dat kleed nog zichtbaar over de borst en rechterzijde, waar men nog eenige versiering kan opmerken.

¹⁾ KROM „Inleiding”, I, pag. 111.

²⁾ IJZERMAN „Oudheden”, afb. H, rechts.

³⁾ Voor de afwijkende interpretatie zie men MOENS, Tijds. Bat. Gen. 59, pag. 529 sq.

⁴⁾ Zie ook GETTY, pag. 99. ⁵⁾ Tenslotte: BOSCH, T. Bat. Gen. 68, pag. 1 sq. (Keloerak).

Op bl. 37 betoogden wij reeds, dat dit beeld onmogelijk op het altaar kan hebben thuis behoord. Vermoedelijk zal het of in het tempeltje van den N.W. hoek (zie bl. 2) of in het Kalongan-complex gestaan hebben. Deze Amitābha kan dus geen diensten bewijzen om ons op het spoor der ontbrekende beelden te brengen of om aan onze identificatie van het Padmapāṇi- en het Mañdjoeçri-beeld kracht bij te zetten. Awalokiteçwara en Mañdjoeçri komen beiden als emanaties van Amitābha voor. Mañdjoeçri wordt dan meestal in dhyāni-moedrā met Amitābha in den hoofdtooi en op zijn tong afgebeeld, althans volgens het Sādhana-mālā ¹⁾. Men zou in Sadjiwan, waar ook Amitābha gevonden is (evenals in Kalongan) eerder dezen vorm verwachten, dan den emanatie-vorm van Akshobhya, waar, zooals wij zagen, vele kentekenen mee overeenkomen. Wij willen echter niet het gebied der gissingen betreden, en later het bij de vaststelling van het voorkomen van een Padmapāṇi en Mañdjoeçri als nisbeelden, terwijl er in elk geval een groot Boeddha-beeld op het middelste lotuskussen gezeten heeft (bl. 37), en minstens twee Amitābha-beelden in Sadjiwan-Kalongan een plaats vonden. De Amitābha-verering wordt ondersteund door het feit, dat de ingangen van de tempels van de Sadjiwan-Kalongangroep naar het Westen gericht zijn.

Bij de eerste drie beschreven beelden vindt men een vlammenrand, die ook den beelden van Plaosan eigen is. Volgens STUTTERHEIM (Djawa 7, bl. 186) komt deze uitsluitend voor bij de Oost-Javaansche beelden, in welk verschijnsel hij een terugkeer ziet tot meer Indonesische en magicistische opvattingen. Zijn bewering, dat de vlammenrand niet in den midden Javaanschen tijd voorkomt is in deze wel iets te boud, afgezien nog van het feit, waar hij trouwens zelf op wijst, dat in de Indische filosofie het begrip van de aureool evenzo goed aanwezig is, zoodat de stralenkrans evengoed door Voor-Indische als door Indonesische invloeden bepaald kan zijn geworden.

De stijl der Bodhisattwa-beelden sluit geheel aan bij die van Plaosan.

De beelden van Kalongan zijn alle verdwenen. Op bl. 4 was sprake van een Amitābha-beeld, die waarschijnlijk in een der tem-

¹⁾ BHATTACHARYA „Buddhist Iconography”, pag. 17.

peltjes gezeten heeft, en van twee grootere beelden, die echter te geschonden waren om herkend te kunnen worden.

De tempelwachters geven eveneens eenige moeilijkheden, die voorloopig niet geheel op te lossen zijn. De volgende feiten doen zich hierbij voor: 1. RAFFLES en MACKENZIE¹⁾ beschrijven elk een tempelwachter (de ander was gebroken) met een slang in de linkerhand en leunend op een knots in de rechter. De hoogte bedraagt ongeveer 7 voet. 2. IJZERMAN²⁾ vermeldt het eerst, dat de ongeschonden tempelwachter naar het Assistent-Residentserf te Klaten was overgebracht. 3. KNEBEL³⁾ geeft daarvan de hoogte van 1.85 M. op, terwijl de gebroken tempelwachter 1.57 hoog is. Dit verschil in hoogte kan voor het grootste gedeelte veroorzaakt zijn, door de breuk in het midden van het beeld. Dr. BOSCH maakte ons attent op het niet doorloopen der oepawita, zoodat dit beeld hooger moet zijn geweest, terwijl het volgens hem geen groot bezwaar behoeft te zijn, dat de eene tempelwachter iets langer zou zijn dan zijn pendant. De maten kunnen dus overeenstemmen met de hoogte van 7 voet door RAFFLES en MACKENZIE opgegeven, indien zij het voetstuk mee gemeten hebben. 4. De foto van den tempelwachter te Klaten (afb. 53) F. O. D. 5278 (foutievelijk Langenardja) geeft een beeld te zien, leunend met de linkerhand op een knots en in de rechterhand een slang, precies het spiegelbeeld dus van de beschrijving, die RAFFLES (BAKER) en MACKENZIE onafhankelijk van elkaar gaven. Zij spreken duidelijk van rechter- en linkerhand, zoodat verwarring der zijden uitgesloten is. De verschillen tusschen deze beide beelden zijn dus nog al aanzienlijk, en indien men het beeld uit Klaten vergelijkt met den tempelwachter, die thans nog te Sadjiwan is (afb. 54 en F. O. D. 4452 van de achterzijde gezien) ziet men duidelijk het verschil in de versierselen. Hoewel het verschil in grootte op zich zelf geen bezwaar tegen het samengaan van het beeld uit Klaten en dat van Sadjiwan behoeft te zijn, en misschien ook niet de onderling afwijkende ornamentatie, maakt de tegenstrijdige beschrijving van RAFFLES en MACKENZIE het toch uiterst dubieus of de tempelwachter van Klaten wel ooit bij Sadjiwan gestaan heeft.

¹⁾ Zie de literatuurlijst op pag. 15.

²⁾ „Oudheden”, pag. 108 sq.

³⁾ R. O. C. 1910, pag. 97 sq.

Als laatste kunnen wij nog noemen het op bl. 13 vermelde zilveren godenbeeldje, 3.5 cM. hoog, waarbij echter niet opgegeven stond, waar het gevonden werd. Zooals reeds gezegd ligt de rechterhand in wara-moedrā op de rechterknie, de linker in dezelfde houding in den schoot. Het hoofd is afgebroken en een lotuskussen ontbreekt. Het beeldje — het valt niet na te gaan, wat het voorstelt — bevindt zich thans in het museum te Batavia ¹⁾.

Wij kunnen thans overgaan op de put-vondsten, welke een integreerend bestanddeel van den eeredienst en de bestemming van den tempel uitmaken. Het uiterst karige, zoo niet ten eenenmale onvoldoende verslag van het put-onderzoek maakt het ons onmogelijk behoorlijk op deze zaak in te gaan, die wij reeds op bl. 13 aanroerden. In het verslag van de Jogjasche Archeologische Vereeniging ²⁾ wordt slechts gesproken van „eenige dunne gouden plaatjes, voorstellende een schildpad, een naga, enz. en eenige verkoolde beenderen. Een urn met asch werd vergeefs gezocht”. In de tempelkamer waren reeds ³⁾ „eenige geelkoperen voorwerpen (een knop, een hangertje, een spits voorwerp en een onkenbare munt)” te voorschijn gekomen. Het valt ten zeerste te betreuren, dat men naliel te vermelden, op welke plaats deze voorwerpen in den put aangetroffen werden, en of de put zelf nog merkwaardigheden vertoonde. Omtrent den aard der voorwerpen geeft ook het museum te Batavia geen nadere bijzonderheden; „diverse voorwerpen afkomstig uit eên graf, waaronder een schildpad, een amulet en fragmenten van versierselen, gevonden in den put van de tjandi Kalongan bij Prambanan” (Not. Bat. Gen. 1894, Bijl. IX, No. 784d). De naga wordt dus niet meer genoemd en wij kunnen slechts gissen of de amulet en fragmenten van versierselen werkelijk de in den put gevonden gouden voorwerpen zijn, of dat zij de vondst uit de tempelkamer voorstellen. Wellicht stelt de amulet een beschreven plaatje voor? Ook de beenderenvondst brengt ons niet veel verder, nu er niet bijstaat of ze van een dier of van een mensch (of van beiden) afkomstig is. Het eenige wat dus met zekerheid bekend is, is de aanwezigheid van de schildpad, waarschijnlijk ook van de naga en een beschreven plaatje, en

¹⁾ Not. Bat. Gen. 1902, pag. 57, Bijl. XX, No. 659B (Invent. 4505).

²⁾ Not. Bat. Gen. 1893, Bijl. V.

³⁾ Not. Bat. Gen. 1893, Bijl. IV.

het ontbreken van een urn. Indien wij deze gegevens vergelijken met wat elders in een tempelput werd aangetroffen, dan blijkt het, dat daarin de naga en de schildpad veelvuldig werden gevonden. In de *Catalogus der Archeologische Verzameling te Batavia van V. P. GROENEVELDT* vindt men op bl. 215—228 ¹⁾ de putvondsten verzameld zoowel uit Java, als uit Sumatra en Borneo ²⁾, die over het algemeen uit stukjes bladgoud bestaan, welke in verschillende symbolische vormen als wadjra, altaar, zonnerad, sikkkel, kruis, drietand, en rozet voorkomen, in gezelschap van beschreven plaatjes, verschillende halfedelstenen zooals granaat, bergkristal, agaat, robijn, stukjes glas en koraal, ringen, munten en stukjes goud en zilver.

Voor het meerendeel zijn deze voorwerpen gevonden in urnen met lijk-asch. Waarschijnlijk was de bedoeling den overledene de „zeven kostbaarheden” mede te geven, waaronder men gewoonlijk goud, zilver en vijf verschillende soorten kostbare steenen verstaat ³⁾.

Wij zullen ons thans beperken tot de voorwerpen, zooals die ook in Sadjiwan zijn aangetroffen, waarbij wij echter het beschreven plaatje (de amulet) terzijde leggen. Wij vinden de naga en de schildpad eveneens in de volgende grafplaatsen: 783 Djalatoenda ³⁾ (o.a. 2 naga's en 1 schildpad in een urn), 783a Çiwa-tempel Lara Djonggrang ³⁾ (o.a. 1 naga en 1 schildpad in een urn ⁴⁾) 783c Wishnoe-tempel Lara Djonggrang ³⁾ (o.a. 1 naga in een urn ⁴⁾) 786 Desa Poëtjong (Ngantang, Pasoeroean ³⁾) (o.a. 1 schildpad in een urn) 784c Desa Karangasem (Patjitan, Madioen ³⁾) (o.a. 6 naga's en 5 schildpadden onder een Ganeça-beeld). Het blijkt dus, dat deze symbolische teekens zoowel bij Çiwaïtische als Boeddhistische grafmonumenten voorkwamen. Hoewel in Tjandi Sadjiwan geen urn werd aangetroffen, en over de afkomst der beenderen geen zekerheid bestaat, is het door de overeenkomst met de zooeven genoemde vondsten gerechtvaardigd in dit monument een Bijzetings-tempel te zien. ⁵⁾

¹⁾ Zie ook de aanvullingen in Not. Bat. Gen. 1890, No. 784A; Not. Bat. Gen. 1892, 784B—C; Not. Bat. Gen. 1894, Bijl. IX, 784D.

²⁾ Vrg. J. C. VAN EERDE: „Tjandi en Meru”, Bijdr. T. L. V. Dl. 65, pag. 15—28, die deze vondsten vergelijkt met die van Bali, waar bladgouden schildpadden als godenvoedsel dienen.

³⁾ *Catalogus GROENEVELDT*, pag. 215 sq.

⁴⁾ Zie ook IJZERMAN „Oudheden”, pag. 60 sq.

⁵⁾ Zie de afwijkende meening van VAN EERDE noot 2.

Thans nog de vraag voor wie dit grafmonument bedoeld was. Voor een hoogvereerd geestelijke of voor een vorst? Was het gebouw een bedevaartsplaats of een mausoleum? Het stōēpa-complex van Kalongan, waar vermoedelijk de asch van monniken en priesters onder gerust heeft (een onderzoek daarnaar vond nimmer plaats, het zouden b.v. ook votief-stōēpa's geweest kunnen zijn) kan zoowel op het een als op het ander wijzen. Dergelijke groepen trof men eveneens aan bij Plaosan, Mendoet (F. O. D. 30) en Baraboedoe, zoowel bij een mausoleum als bij een uitgesproken bedevaartsplaats. Toch is het vermoeden gewettigd, dat Sadjiwan-Kalongan bedoeld was als graf-monument voor een vorstelijk persoon, waarschijnlijk een Çailendra-koning. Hoewel de inscriptie „—Çri-Mahārāja” in Oud-Javaansch schrift, die op een „als tegel gebruikten steen in de nabijheid van een voetstuk” gevonden werd ¹⁾, op Java niet speciaal op een Çailendra-vorst ²⁾ behoeft te slaan, is het niet onmogelijk, dat wij hier met een koninklijke stichting te maken hebben, maar het is even goed mogelijk, dat de inscriptie op een wij-geschenk sloeg. De Boeddhistische gezindte van het tempelcomplex maakt het echter aannemelijk, dat Sadjiwan-Kalongan met de Çailendra's in verband staat.

¹⁾ Not. Bat. Gen. 1898, bl. 175. ABKLATSCH O. B. No. 491, Foto Bat. Gen. II, 808.

²⁾ KROM „Hindoe Jav. Gesch.”, 2e druk, pag. 131.





SAMENVATTING

In het eerste hoofdstuk konden wij den bouwkundigen samenhang tusschen Sadjiwan en den zuidelijken nevenbouw Kalongan weer reconstrueeren. Van dit complex is thans niets meer over, slechts worden Oostelijk daarvan eenige overblijfselen gevonden, die er mogelijk verband mee houden.

Tjandi Sadjiwan, vroeger in een grooten, thans in een kleineren hof gelegen, heeft een vierkant grondplan, waaruit een tempellichaam met flauwe uitsprongen oprijst. Het bleek, dat dit groote vierkant uit 36 quadraten bestond, waarvan de 4 binnenste samenvielen met den cella-vloer, de volgende krans van quadraten met den tempelmuur zonder de uitsprongen en de benedenprofileering, terwijl in de buitenste rij de twee zooeven genoemde onderdeelen en de omgang gelegen zijn. De plaats der uitsprongen werd bepaald door een sectorverdeeling in 12 gelijke hoeken van 30° , waarvan er telkens twee den uitsprong, en één den waren hoek omspande. Een zelfde verdeeling troffen wij aan bij den bovensten omgang van de Baraboedoer, en een achthoekige sectorverdeeling bij de Mendoet. De voorsprong onder de losstaande poort en de trapuitbouw vertoonden niet een dergelijken frappanten samenhang, wel bleek het, dat de mate van uitspringen in het quadratenstelsel pastte. De losse poort is frontaal geplaatst en vormt een zelfstandig geheel met den voorsprong, de soubasementsprofileering blijft echter doorloopen. Hoewel een valsch profiel niet aanwezig is, valt er toch een neiging te constateeren van een meer afzonderlijk optreden van het tempellichaam, waar de aparte sectorverdeeling, die ook de indeeling van de vijf paneelen van het soubasement beheerscht, op wijst.

Het sobere uiterlijk van den tempel wordt onderbroken door een rijke versiering aan den cella-ingang, die een ondiep voorportaal, door een dubbele omlijsting omsloten, te zien gaf. Onder den Kalakop is een op Java zeer weinig voorkomende voorstelling van de

godin Çri aangebracht. De Kala-kop van de voorpoort vertoont een onderkaak, die in Midden-Java uiterst zeldzaam is. Op zichzelf behoeft dit verschijnsel niet in Oost-Javaansche richting te wijzen, maar nu wij reeds het tempellichaam meer zelfstandig zagen worden, wijzen deze symptomen tezamen wel op een iets verder gevorderde ontwikkeling van vormgeving en versiering, waar wellicht de vorm van den cella-ingang ook de sporen van vertoont.

De bouwtechniek stond hoog, wat men kan afleiden uit het verwerken van zeer groote steenformaten. De binnenvulling van mergelsteen is een aanwijzing te meer, dat wij hier met een der jongste Midden-Javaansche tempels te doen hebben. De verloren gegane Nāgarī-inscriptie zou op een vroegere dateering wijzen, dan men uit de techniek zou opmaken. Daar het intusschen gebleken is, dat ook Tj. Kalasan tot de mergelsteen-monumenten gerekend moet worden, terwijl het toch vast staat, dat deze tempel door de Çailendra's gesticht is, waarvan de oorkonde ook in Nāgarī-schrift is gesteld, moet men wel aannemen, dat de periode van den mergel-bouw vroeger begonnen is, dan men aanvankelijk meende.

De fabelvoorstellingen op het soubasement, die op een enkele na verklaard konden worden, behoeven geen djātaka's voor te stellen. Het grootste gedeelte bleken Pañtjatantra-verhalen te zijn, hoewel het volgen van een bepaalden tekst niet nagegaan kon worden. De leering, die uit deze verhalen, waarin de zwakheden zoowel als de goede eigenschappen der schepselen aan de kaak gesteld worden, heeft dus niet zoozeer een Boeddhistische als wel een algemeen moraliseerende strekking om de menschen een hooger heil deelachtig te laten worden. De uitbeelding der reliefs is niet zoo fraai als op de Mendoet.

De godsdienstige samenhang tusschen Sadjiwan en Kalongan bleek uit de gemeenschappelijke Amitābha-verreering. De meeste beelden zijn verdwenen, althans de drie hoofdbeelden uit de cella. Slechts een Amitābha- en een geschonden Padmapāni en Mañ-djoeçri zijn gespaard gebleven. De eerste hoort echter niet in de cella thuis, de twee andere zaten in de nissen naast het altaar. De stijl der beelden met hun vlammenrand sluit aan op dien van Plaosan.

Het is te betreuren, dat men den grond onder de stōēpa's van Kalongan niet onderzocht heeft, om uit te maken of dit bijzettings-

plaatsen van de asch van overleden monniken of priesters geweest zijn, of dat het hier zuiver votief-stōēpa's gold. Het eerste is wel het meest waarschijnlijk, indien men het geheel vergelijkt met de grafplaats bij Tjandi Mendoet, waar eveneens de resten van een tempel en verschillende daaromheen geplaatste stōēpa-klokken gevonden zijn. Ook bij Baraboedoer werd iets dergelijks aangetroffen. Tjandi Plaosan is nog niet voldoende onderzocht om het ware van de stōēpa-complexen te weten te komen.

Indien de nevenbouw een bijzettingsplaats voor monniken en priesters was, zullen zij met den dienst in den hoofdtempel belast zijn geweest. De put-vondst aldaar, die o.a. uit verkoalde beenderen, een naga en een schildpad van bladgoud bestond, maakt het, hoewel geen urn werd aangetroffen, waarschijnlijk, dat het monument een graftempel is geweest. Bij vergelijking met andere put-vondsten bleek, dat tusschen Çiwaïtische en Boeddhistische grafmonumenten in dit opzicht geen verschil bestaat. Wellicht hebben wij met een bescheiden mausoleum van een der Çailendra's te maken. De tijd, waarin dit bouwwerk verrees, en de Boeddhistische gezindte, maken dit aannemelijk. De bouwstijl komt het meeste overeen met die van Plaosan, er zijn echter ook enkele parallellen met Lara-Djonggrang en Boebrah. Sadjiwan-Kalangan zou dus een der latere stichtingen der Çailendra's geweest kunnen zijn.



STELLINGEN

I

Triṣṇṇa-tjakra is een misleidende benaming voor de, in de midden Javaansche periode toegepaste, meestal ruitvormig ingedeelde floralistische vlakversiering, die men beter met palmet-rozet kan aanduiden.

II

De Javaansche havenvorsten gingen, in hun pogingen zich los te maken van het Hindoe-oppergezag, tot den Mohammedaanschen godsdienst over, waardoor zij zich den steun hunner reeds geïslamiseerde bevolking verwierven.

III

Het streven van STANLEY JONES verdient, ook in den Indischen Archipel, navolging bij de verbreiding van het Evangelie.

IV

Art. 11 sub 3 Comptabiliteitswet 1927 laat ten onrechte de mogelijkheid voor een kanselierschap, door den Minister van Financiën uitgeoefend, open.

V

Het wetsontwerp van 27 December 1934 tot wijziging van de Wet van 7 Aug. 1933 (Staatsblad No 420) tot wijziging en aanvulling van de hooger onderwijswet ondermijnt de rechtszekerheid.

VI

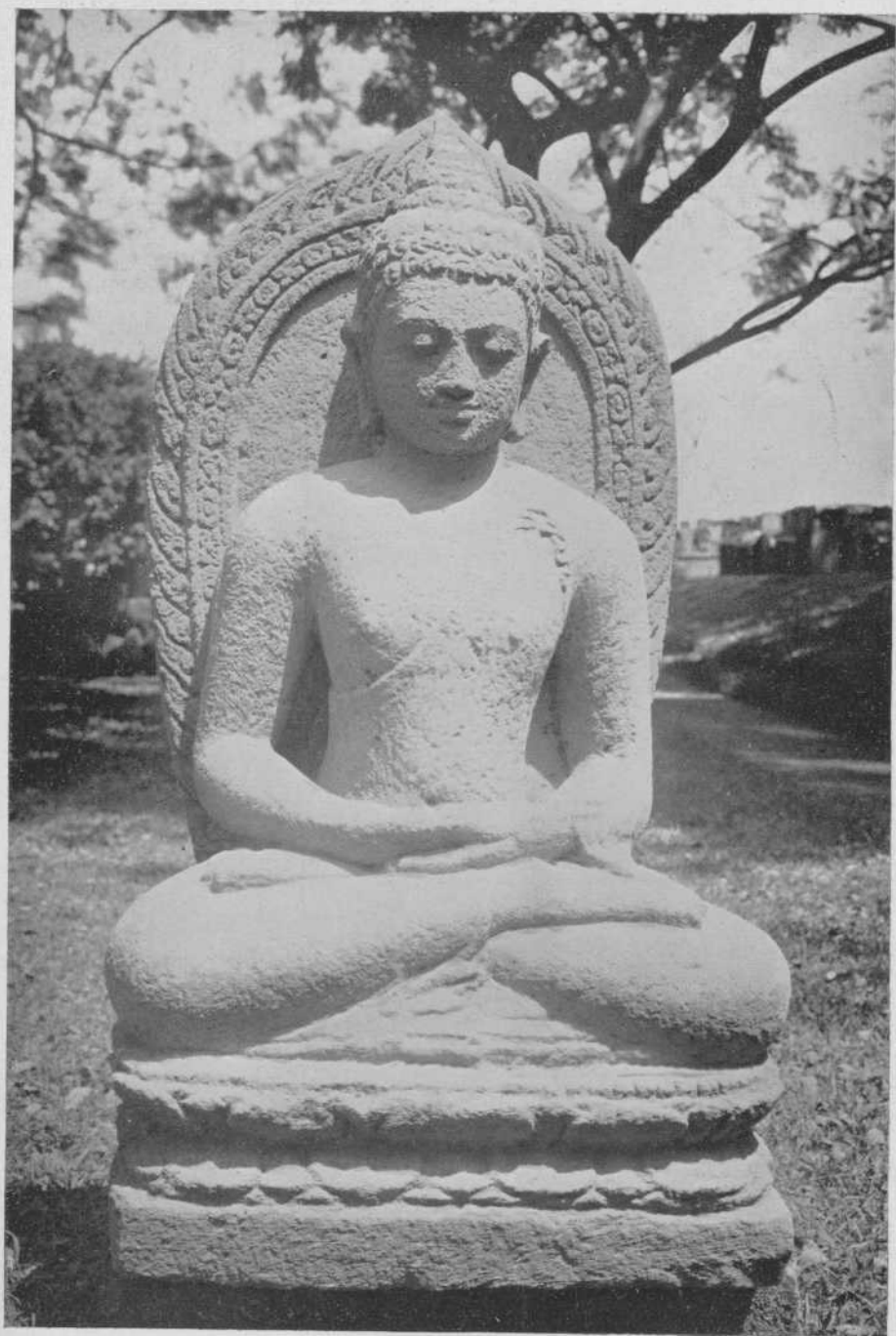
De wetten van een volk, het product van zijn gemiddeld verstand en geweten, zijn altijd iets ten achter bij zijn gemiddeld ideaal.

VII

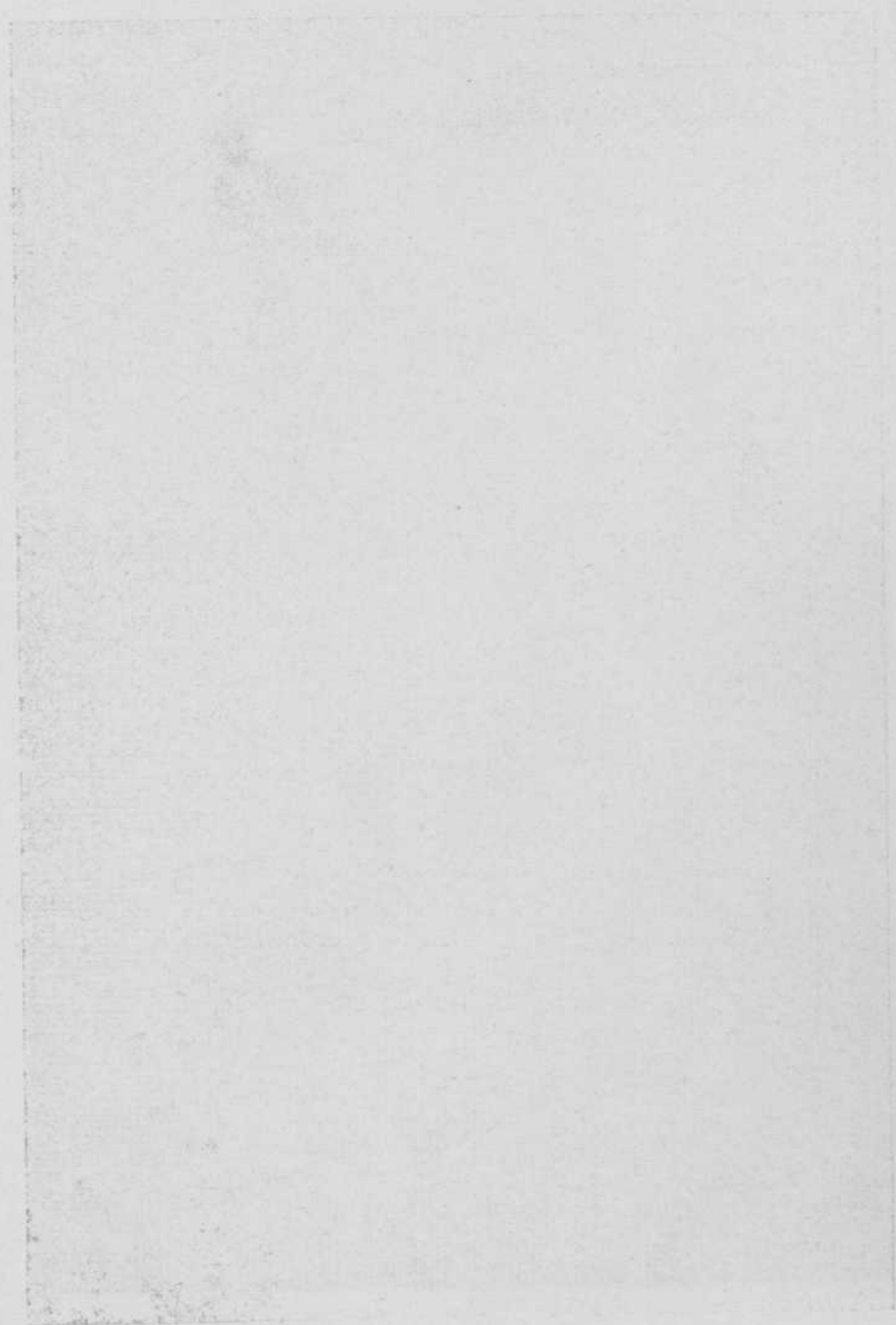
Het is aanbevelenswaardig den roggesteun bekend te maken voordat de openbare roggeverkoopingen te velde plaats vinden.

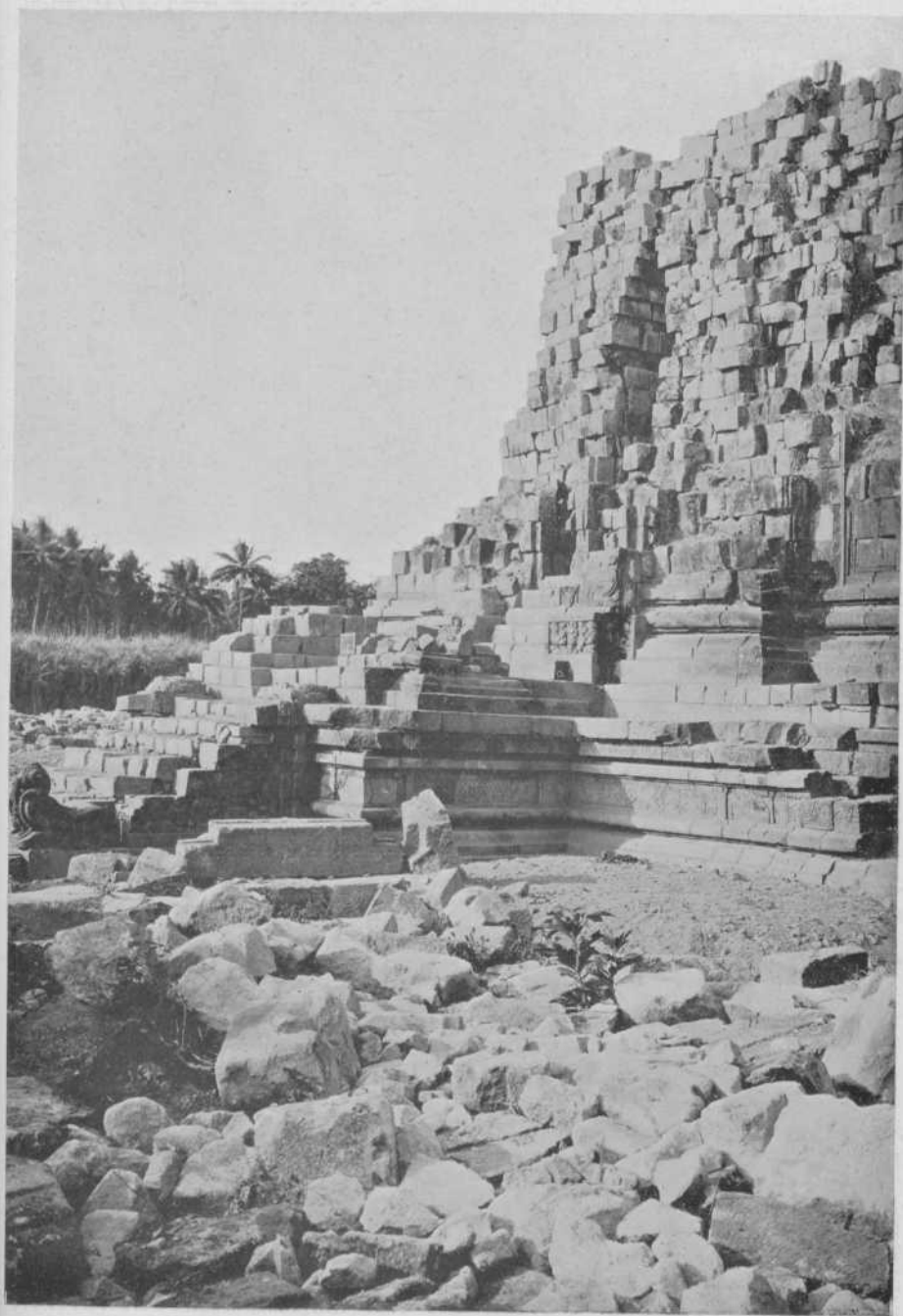






Afb. 1 Amitābha

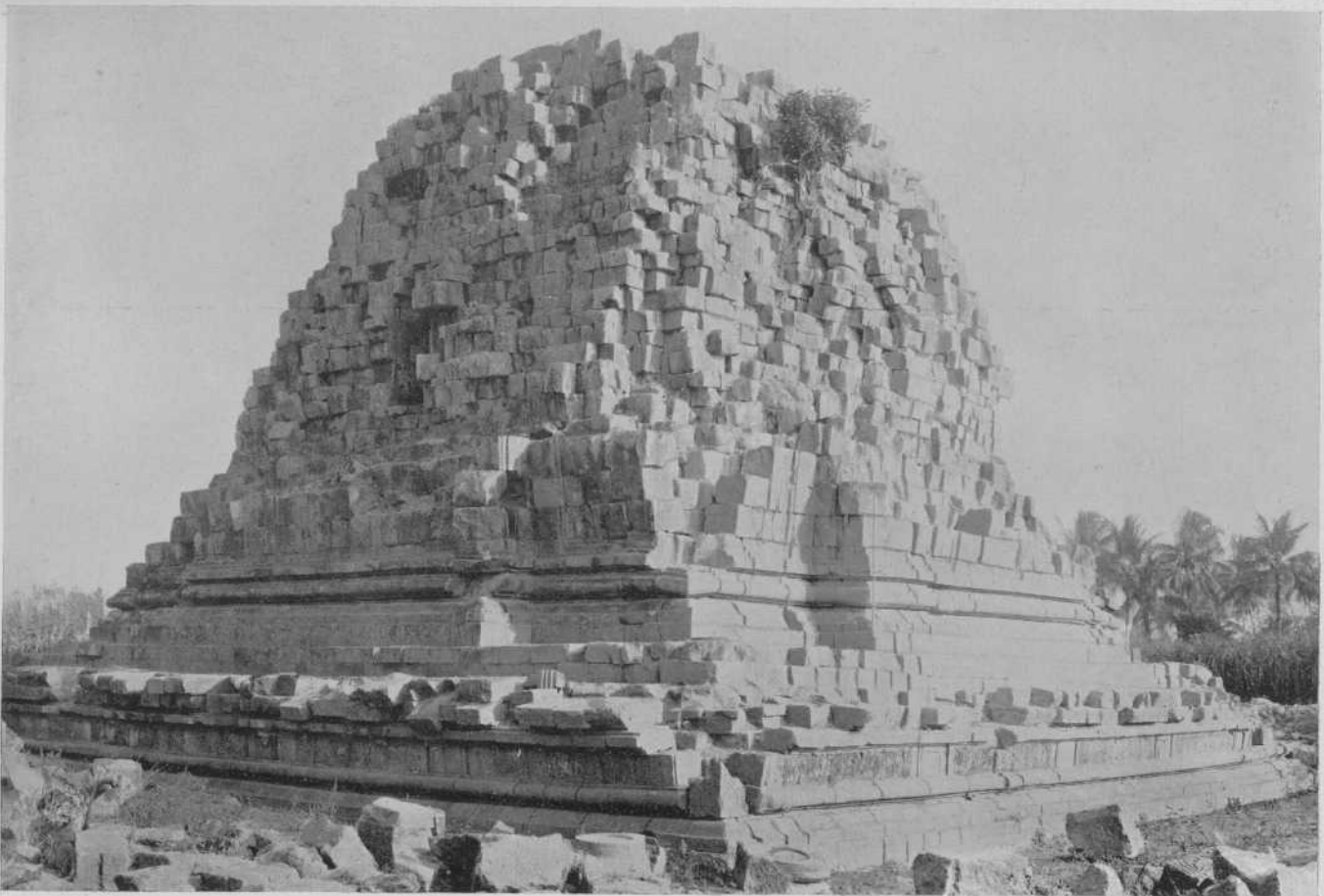




Afb. 2 Zuid-West hoek

Afb. 3 Noord zijde





Afb. 4 Noord-Oost hoek



Afb. 5 Zuider trapspiegel



Afb. 6 Noorder trapspiegel



Afb. 7 Voorsprong en trap



Afb. 8 Tempellichaam



Afb. 9 Soubasementspaneel



Afb. 10 Cella-ingang



Afb. 11 Çri



Afb. 12 Olifant-leeuwenstuk



Afb. 13 Kala-Makara der poort



Afb. 14 Bovendorpel



Afb. 15 Zij-aanzicht cella-ingang

Afb. 16 Weggebroken olifant-leeuwenstuk



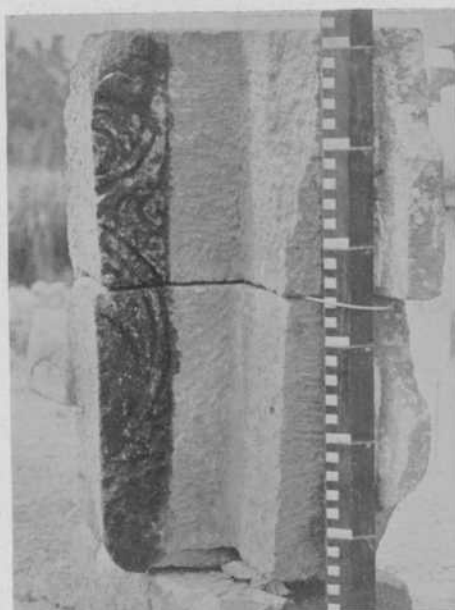
Afb. 17 Schede-ornament
poortpilaster



Afb. 18 Schede-ornament en
behangselpatroon der poort



Afb. 19 Guirlandeband en ruitvormig
behangselpatroon van den voorsprong



Afb. 20 Spiraalrank cella-ingang

Afb. 22 Onderzijde voorpoort-omlijsting

Afb. 21 Zaadhuis-bloemenrand

Afb. 23 Schede-ornament tempel-
lichaam. Hoekantefix



Afb. 24 Groote nis-antefix



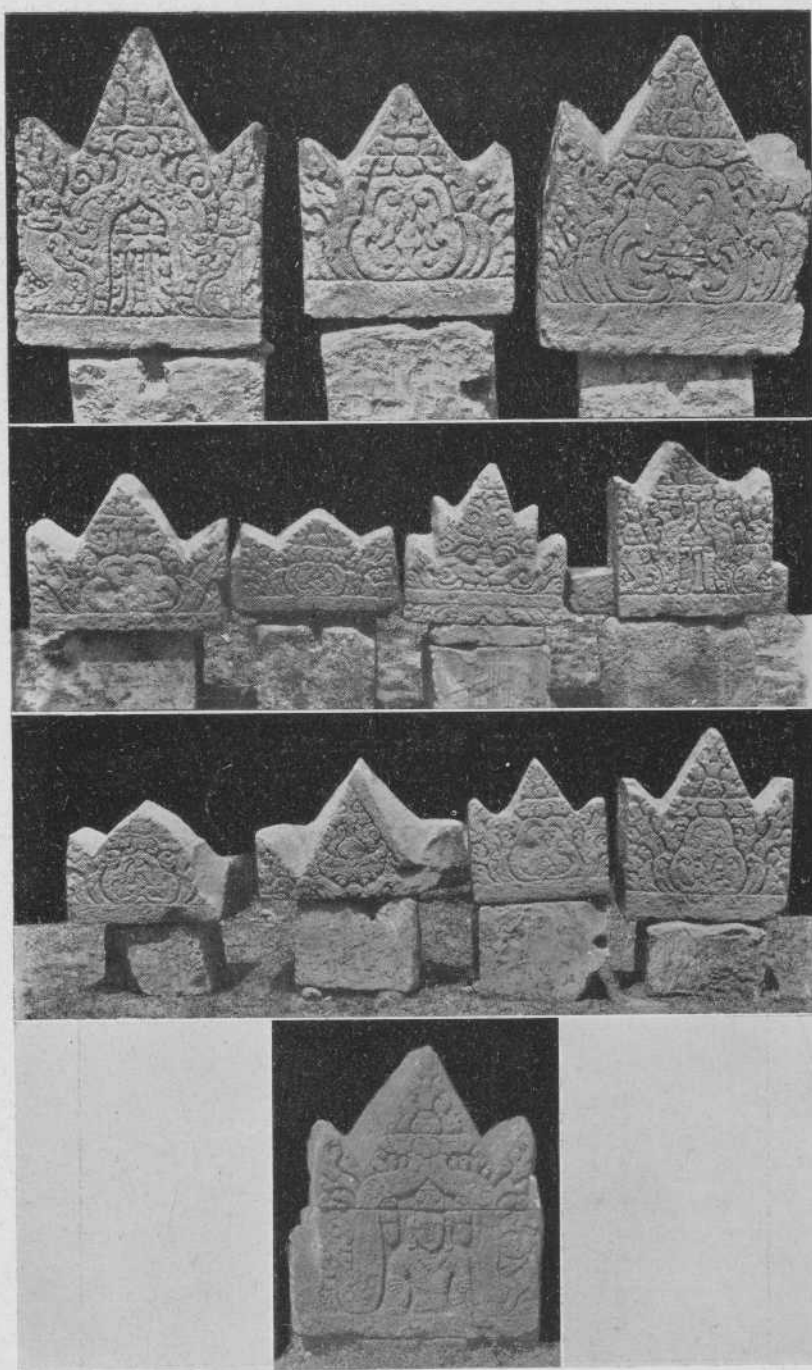
Afb. 25 Kleine nis-antefix met Çri



Afb. 26 Groote nis-antefix



Afb. 27 Kleine nis-antefix



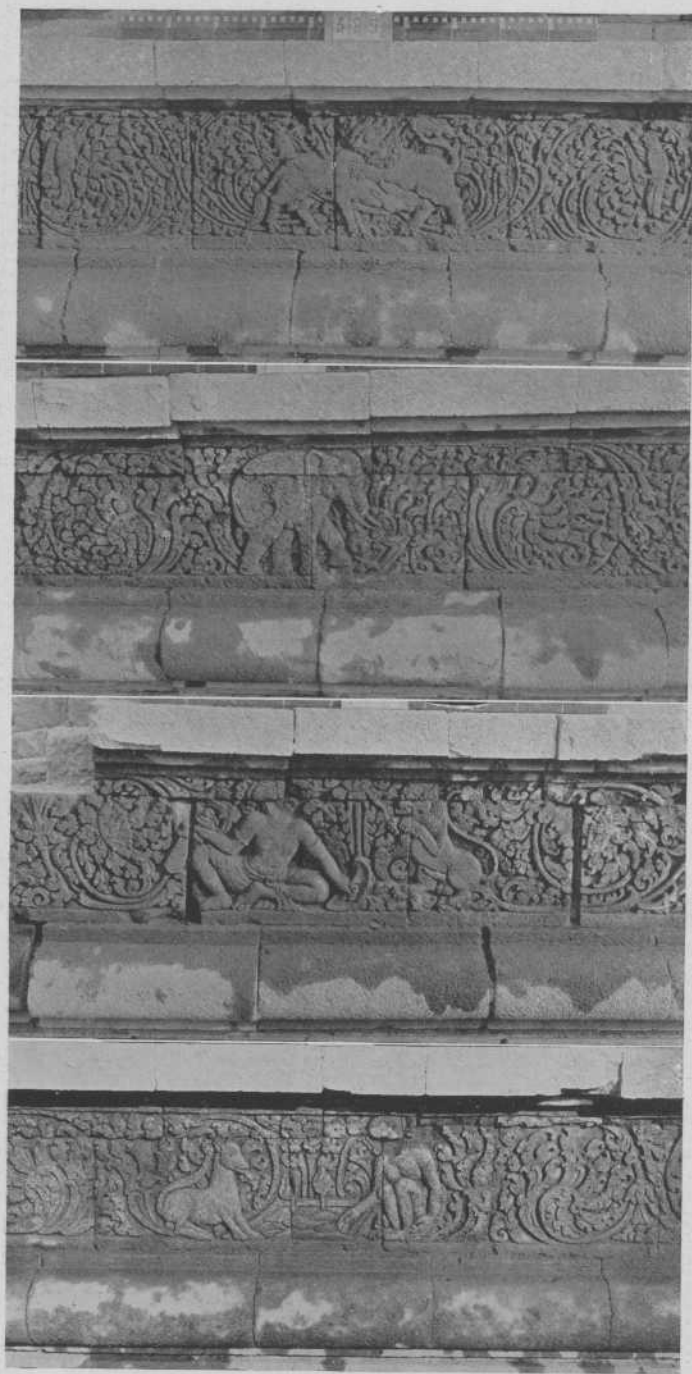
Afb. 28 Antefix-types



Afb. 29—31 Makara van den trapvleugel



Afb. 32—35 V. b. n. o. : Krijger en man met pajong, Ganzen en schildpad,
Garoeda en schildpadden, Aap en kaaiman



Afb. 36—39 V. b. n. o. : Leeuw en stier, Olifant, Man en leeuw,
Vrouw en jakhals



Afb. 40—43 V. b. n. o. : Man en jakhals, Brahmaan, kraai, krab en slang, Vogel met twee koppen, Man en vrouw



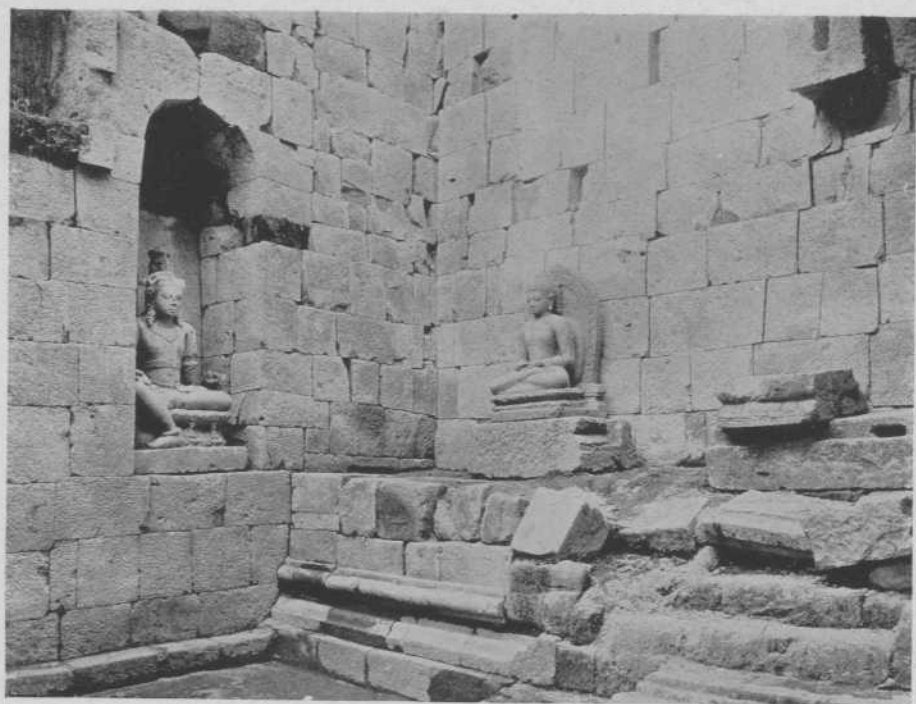
Afb. 44—47 V. b. n. o. : Bok en olifant, Zwevende man, Stier en jakhals,
Kinnara



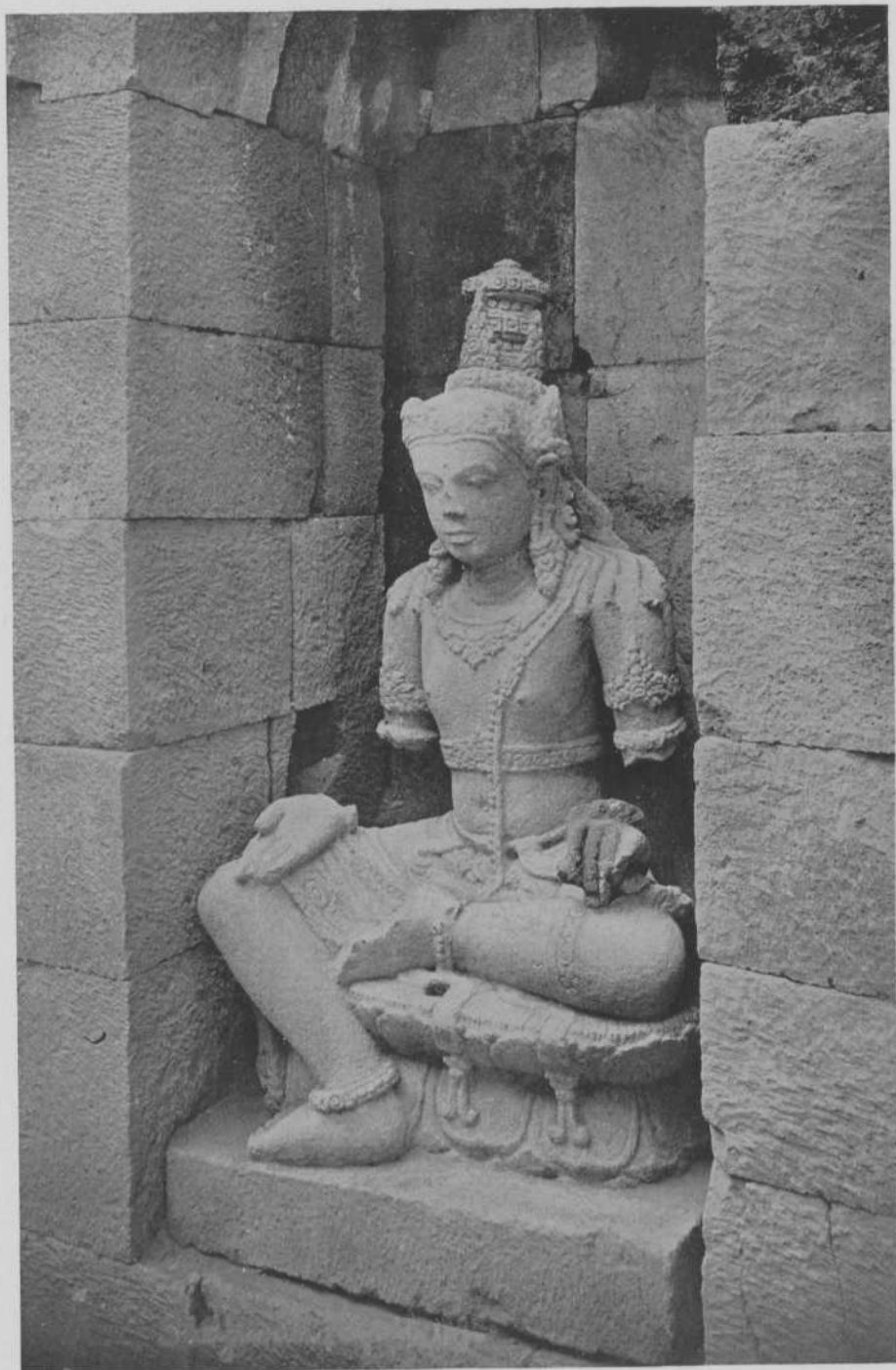
Afb. 48 Slang en mongoes



Afb. 49 Brahmaan



Afb. 50 Tempelkammer



Afb. 51 Padmapāni



Afb. 52 Mañdjoeçri



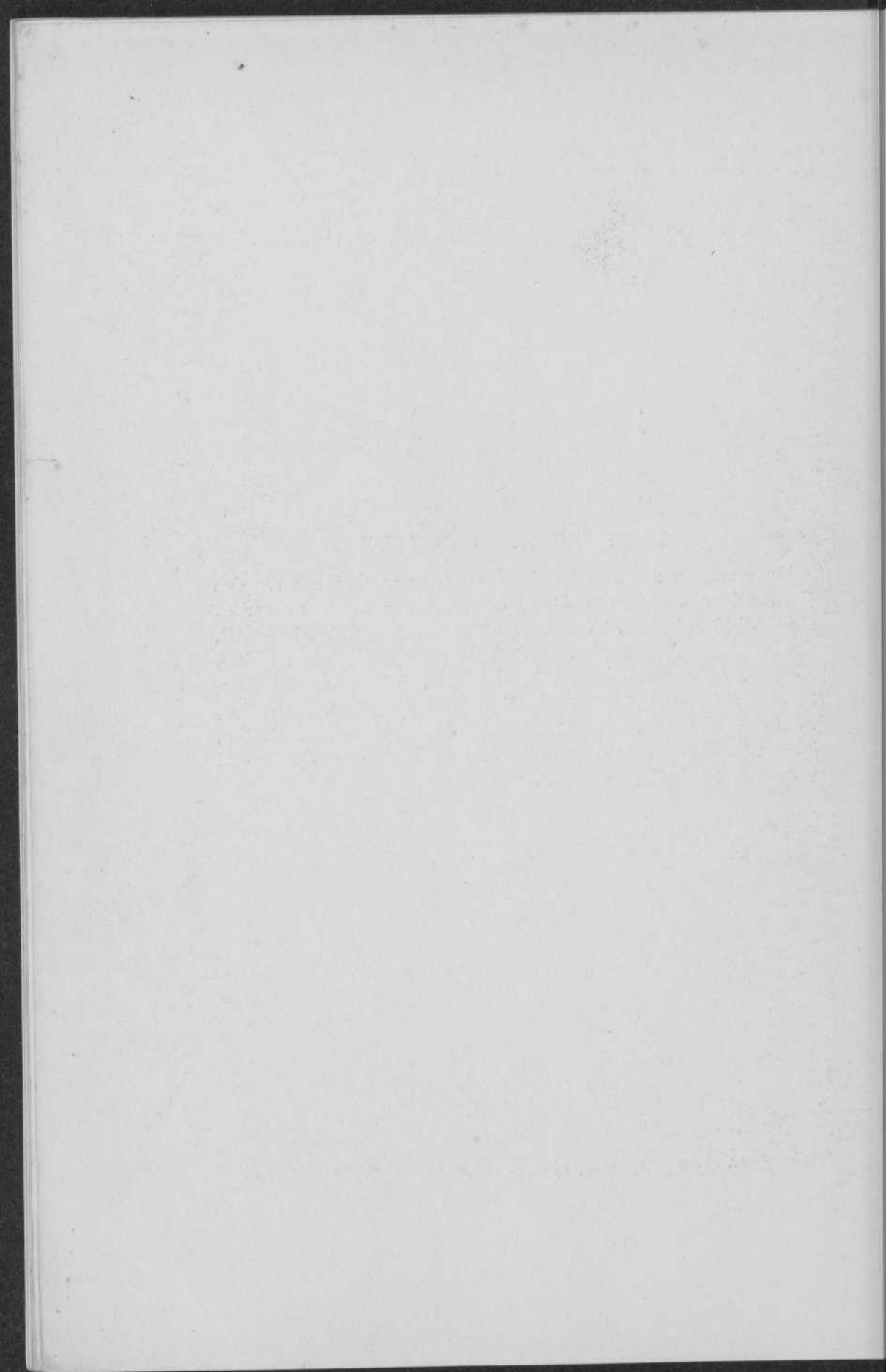
Afb. 53 Tempelwachter te Klaten

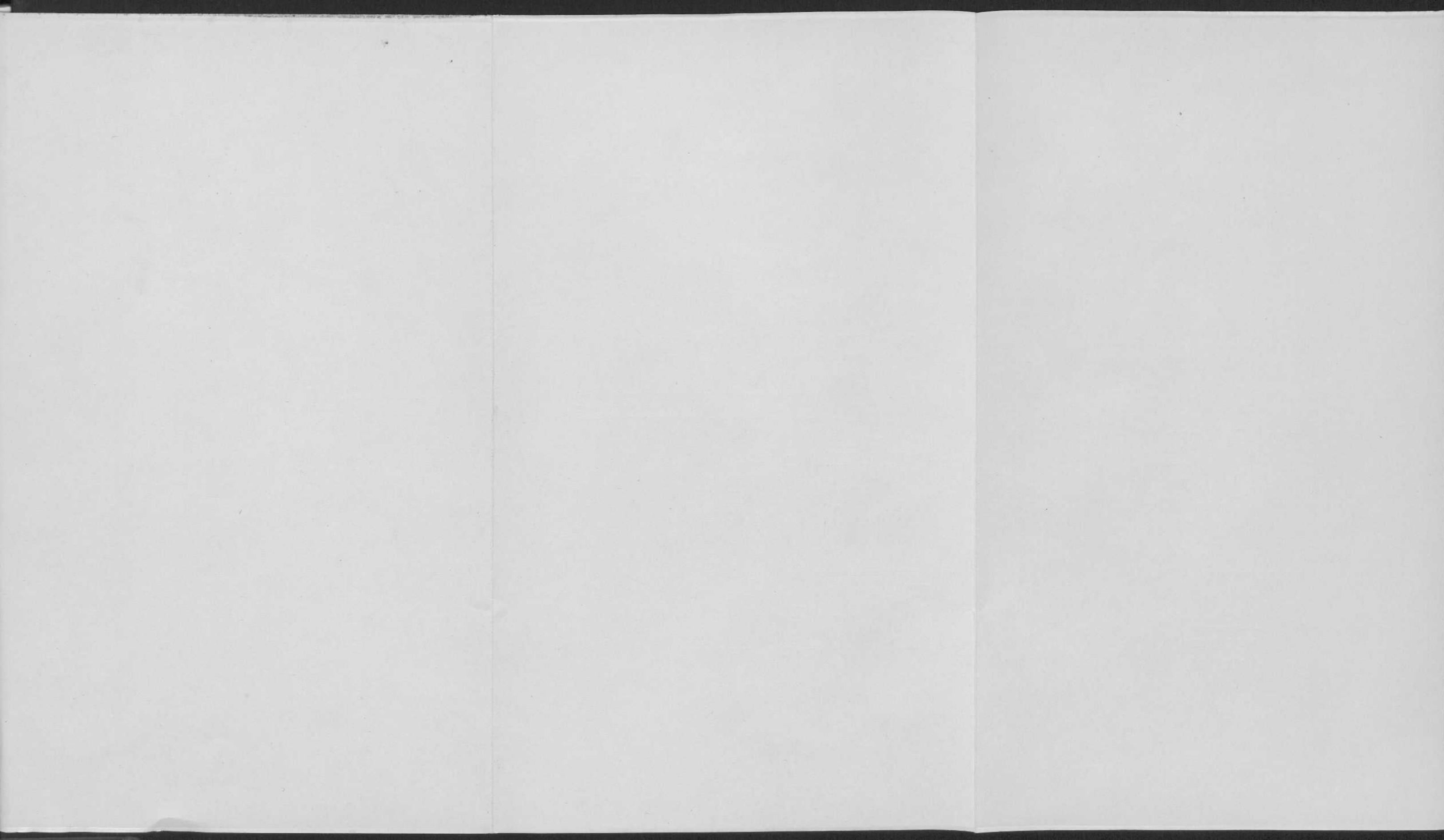


Afb. 54 Tempelwachter van Sadjiwan

LIJST DER AFBEELDINGEN

De nummers tusschen haakjes verwijzen naar de foto's van den Oudheidkundigen Dienst. Afb. 1 en 28 hebben nog geen nummer. (Zie bl. 17.) 1, 2 (364), 3 (359), 4 (362), 5 (347), 6 (344a), 7 (366 II), 8 (351), 9 (328a), 10 (4450), 11 (531), 12 (4451), 13 (345), 14 (532), 15 (349a), 16 (530), 17 (352), 18 (353), 19 (325a), 20 (356), 21 (355), 22 (354), 23 (357), 24 (9755), 25 (9752), 26 (9754), 27 (9753), 28 (onderste 9752), 29 (348b), 30 (348), 31 (348a), 32—38 (325—331), 39—47 (333—341), 48 (332), 49 (342), 50—52 (Cephas), 53 (5278), 54 (365 I).





DETAILS.

SCHAAL 1:50.

Deuromlijsten.

Voorzijde.

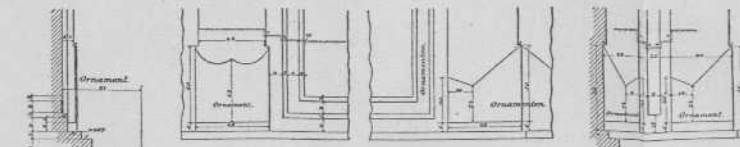
Zijde.

Dwarsprofiel I II.

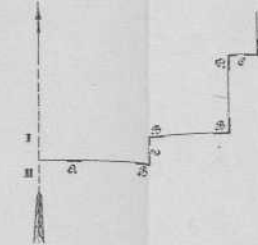
Uitschenspilaster A.

Flachpilaster B.

Pilaster C.



Schema der Pilaster.

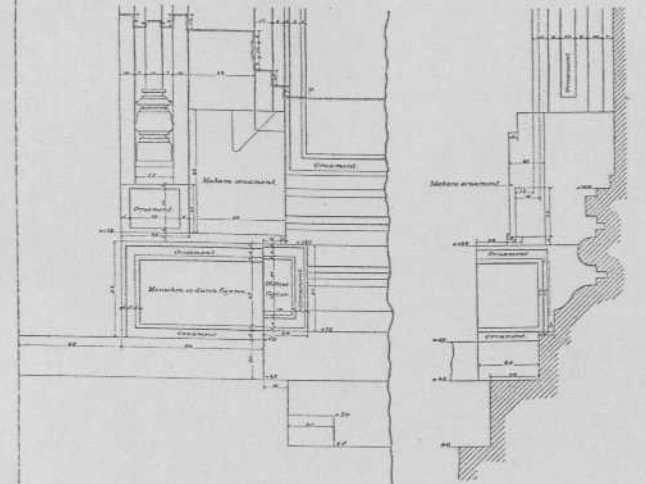
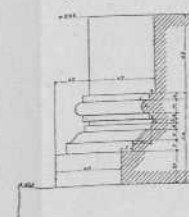


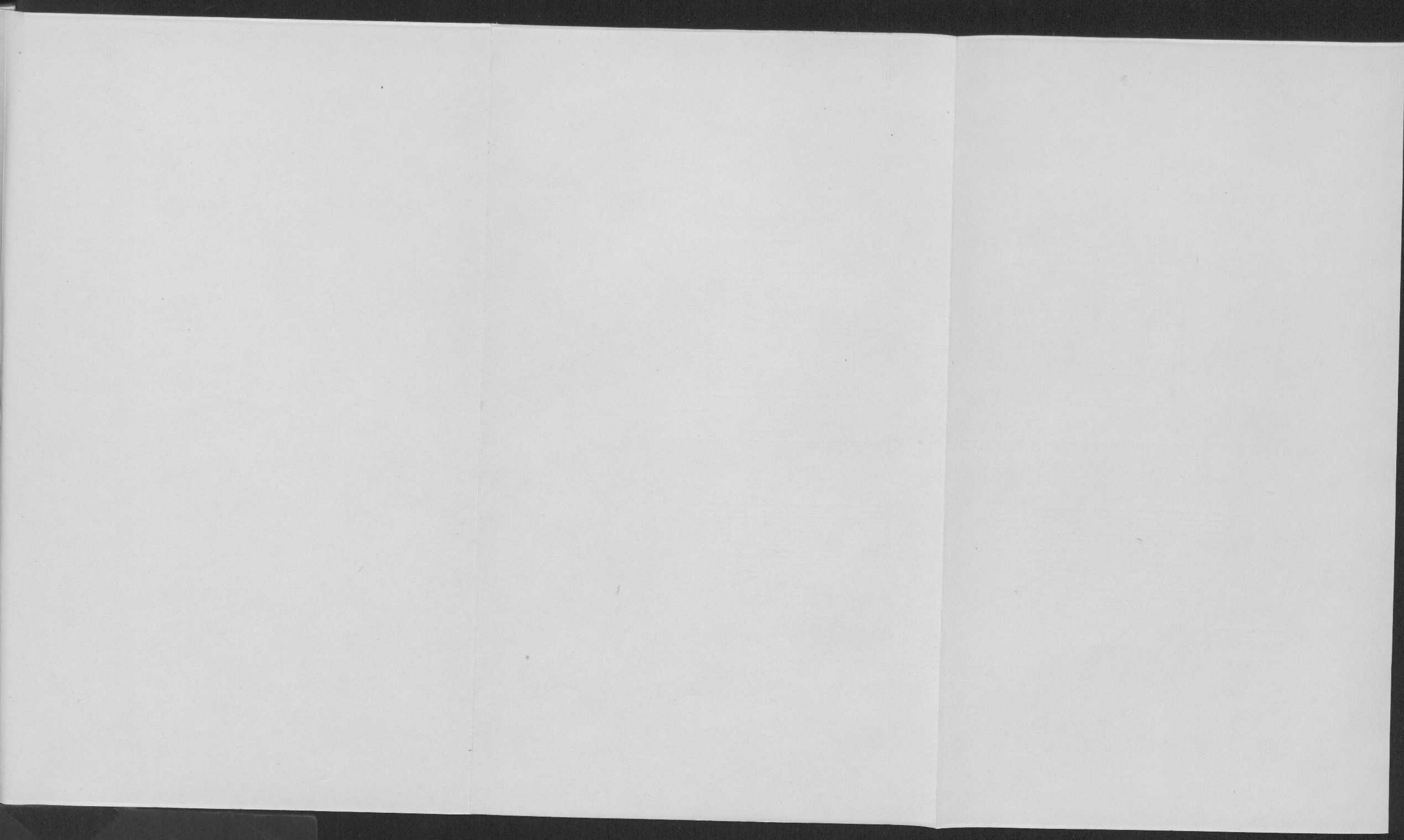
Flachpilaster

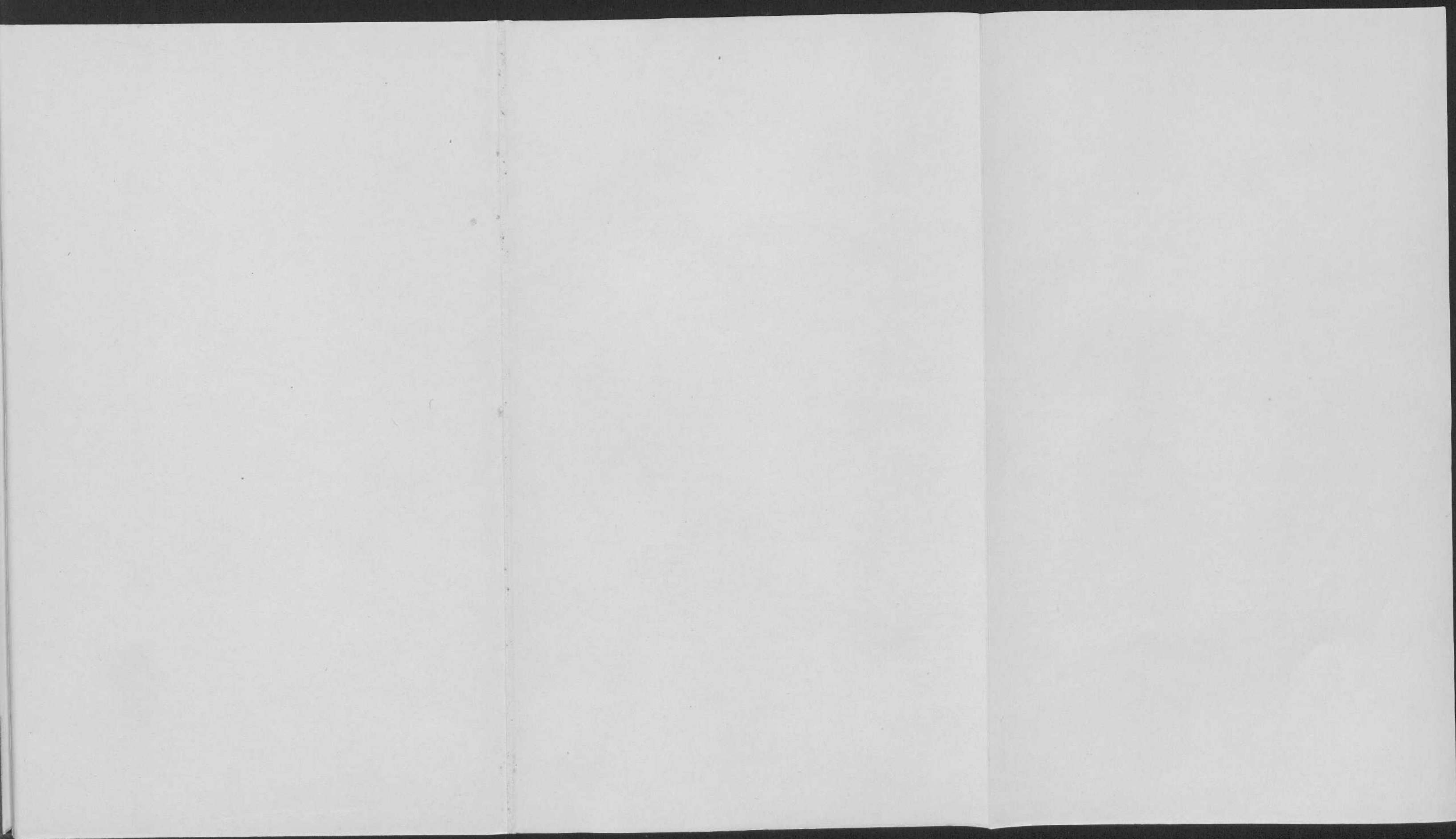
Midden of uitschenspilaster.



Profil v. Altar.





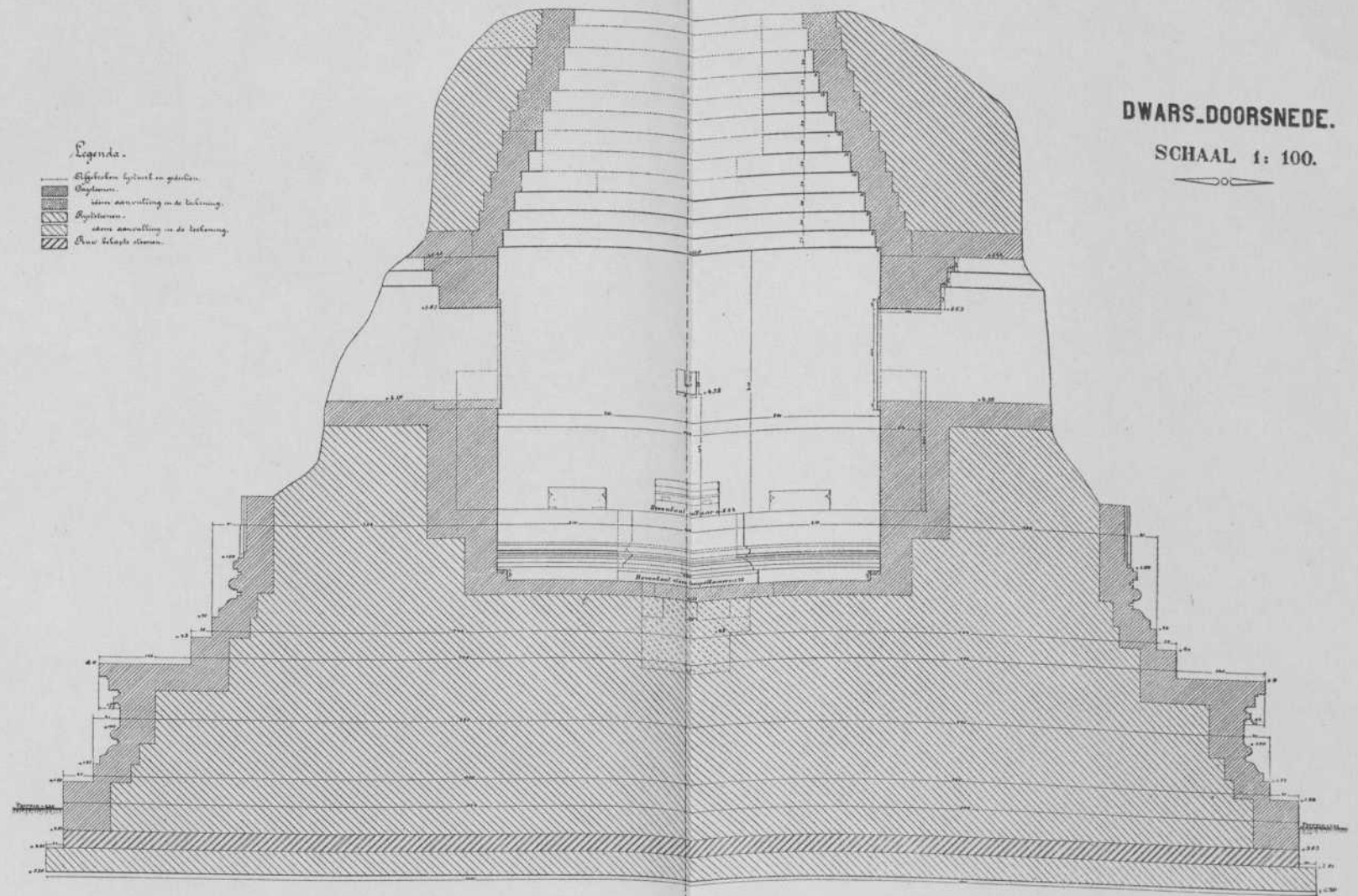


DWARS.DOORSNEDE.

SCHAAL 1: 100.

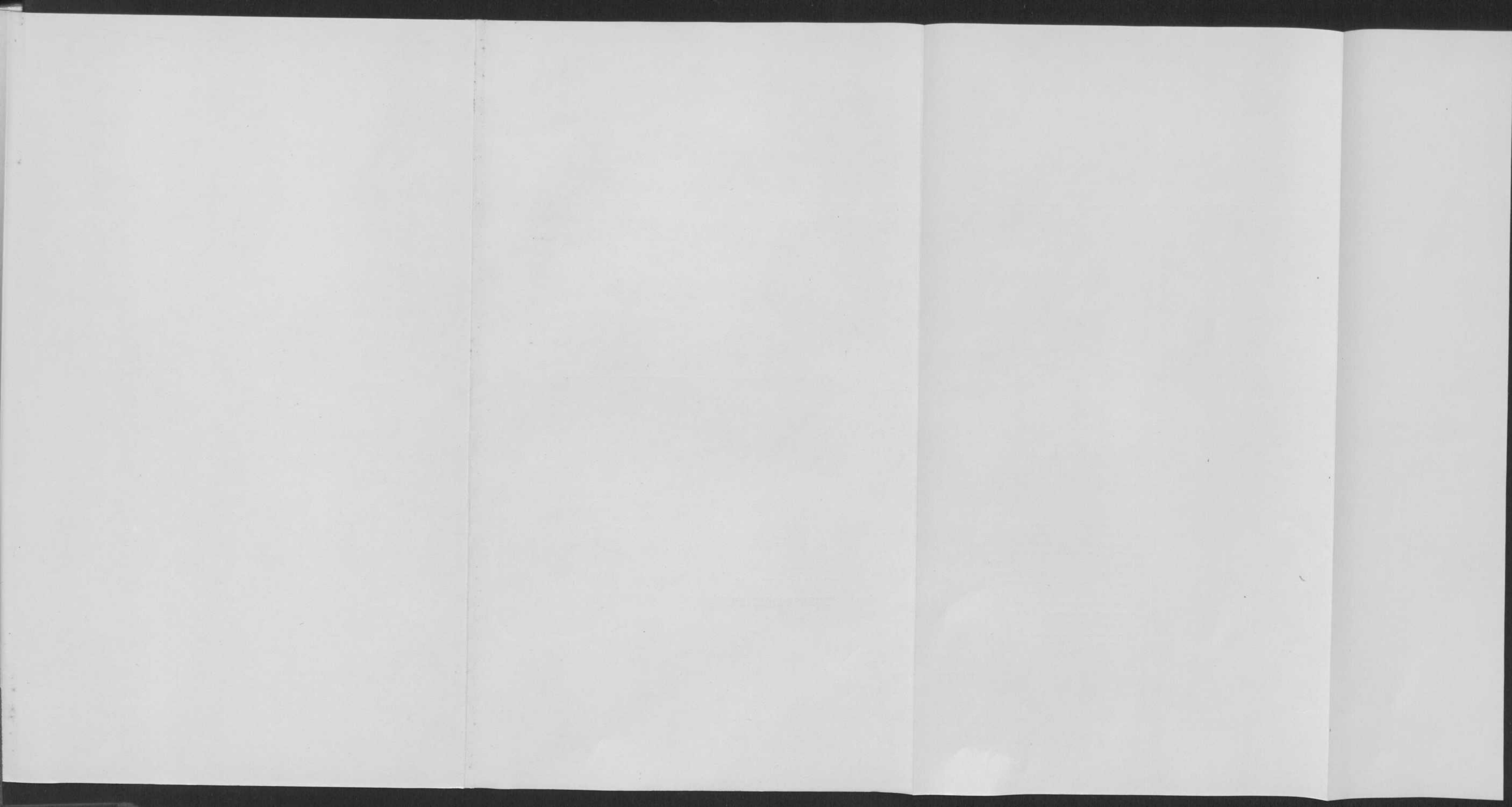
Legenda.

-  Rijststelen ligzaam en gesloten.
-  Rijststelen.
-  steen aanwinting in de tekening.
-  Rijststelen.
-  steen aanwinting in de tekening.
-  Rijnw. tekenen stenen.



Geliefde Mr. J. de Vries.

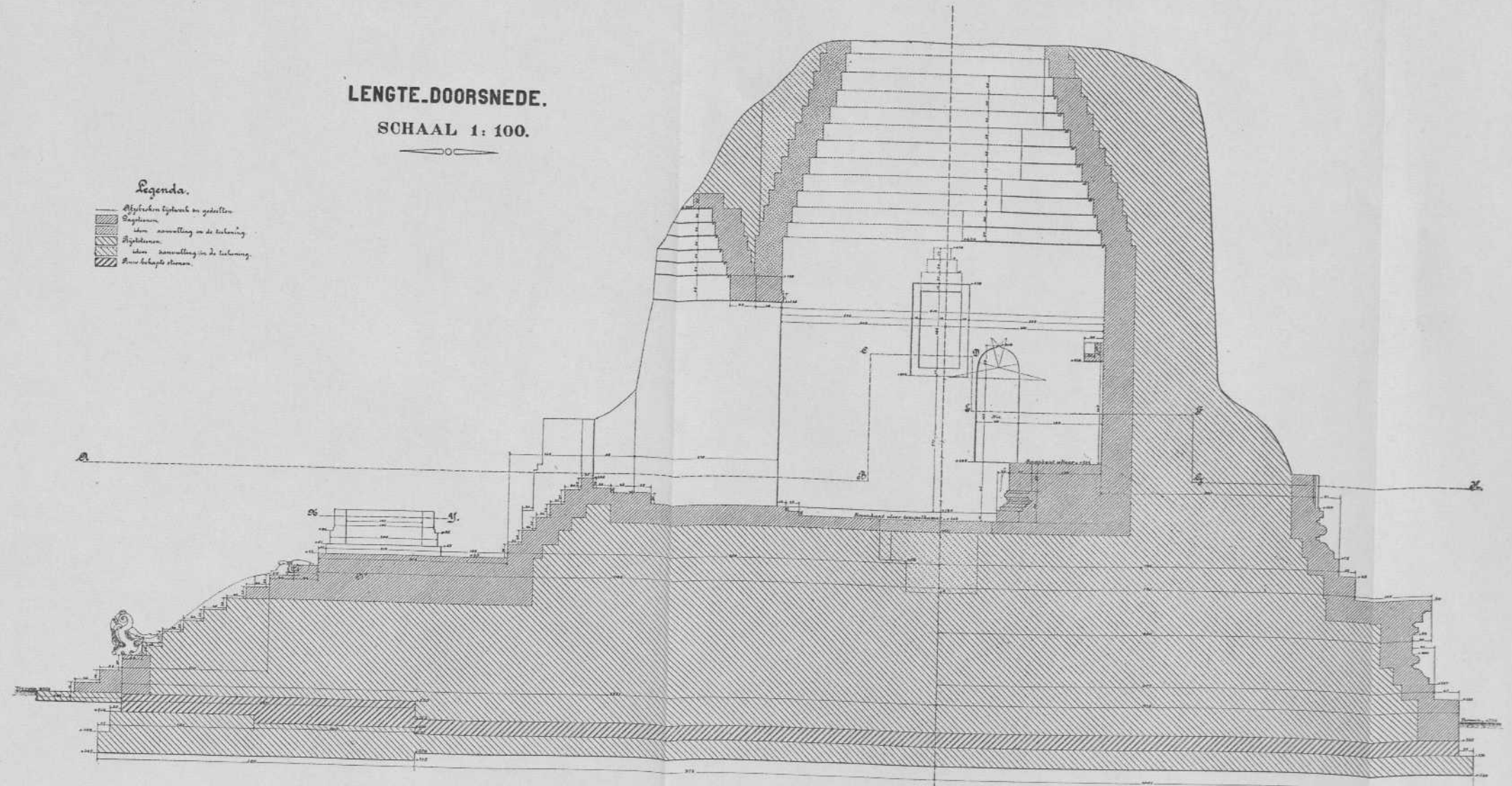
Wid. de Vries, den 2. Januarij 1871.
 Het is de eer mij te deelen, dat de
 tekening van de dam, welke u
 heeft toegezonden, is aangenomen.
 Algemeen directeur.



LENGTE DOORSNEDE.

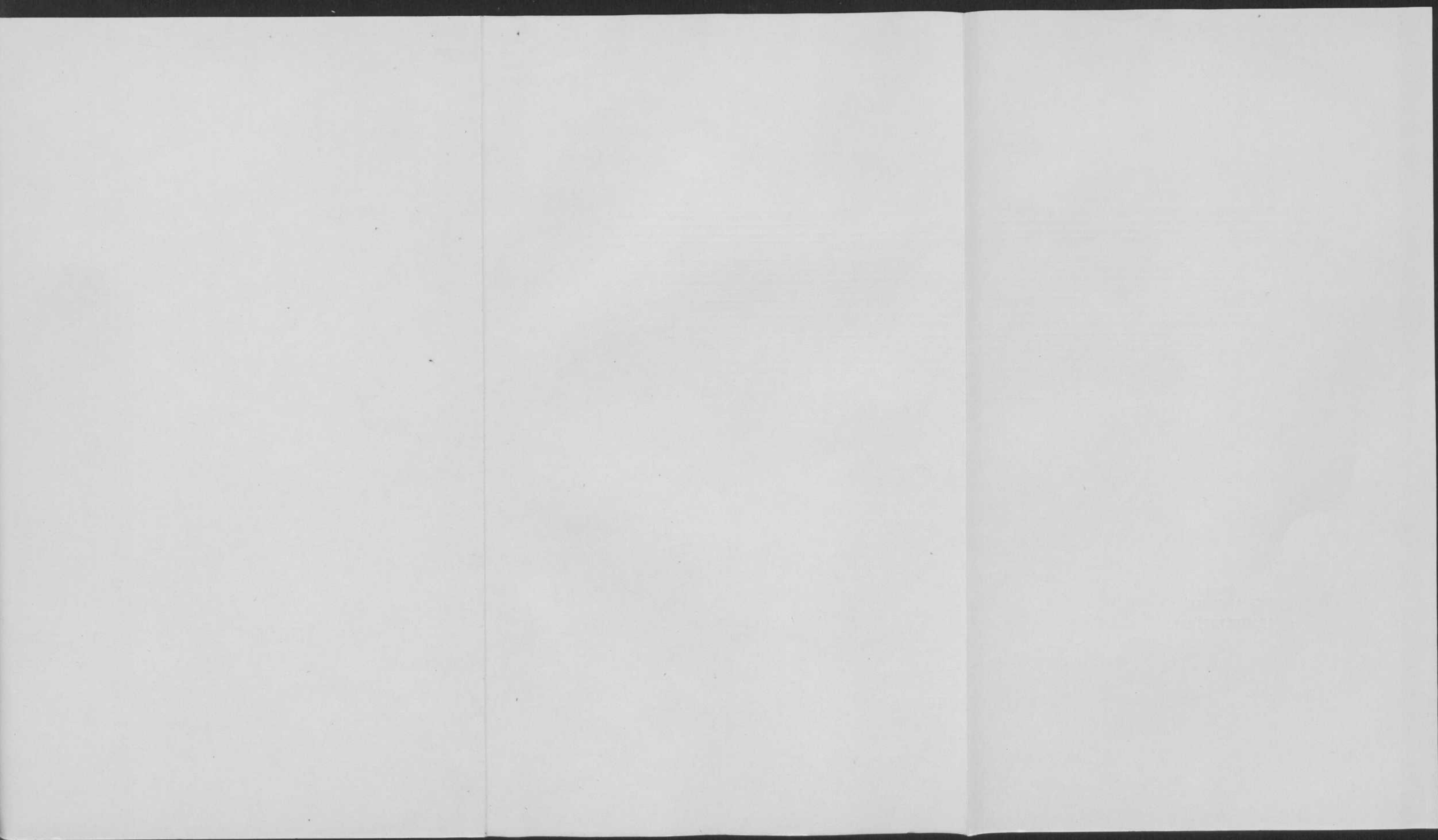
SCHAAL 1: 100.

- Legenda.**
-  Afgebroken lijnwerk en gestellen
 -  Begruining
 -  idem aanwelling in de tekening
 -  Afgebroken
 -  idem aanwelling in de tekening
 -  Ruwe bekleedsel steenen



Getekend door den Sch. tekenaar des 11. kl.
H. van der Horst.

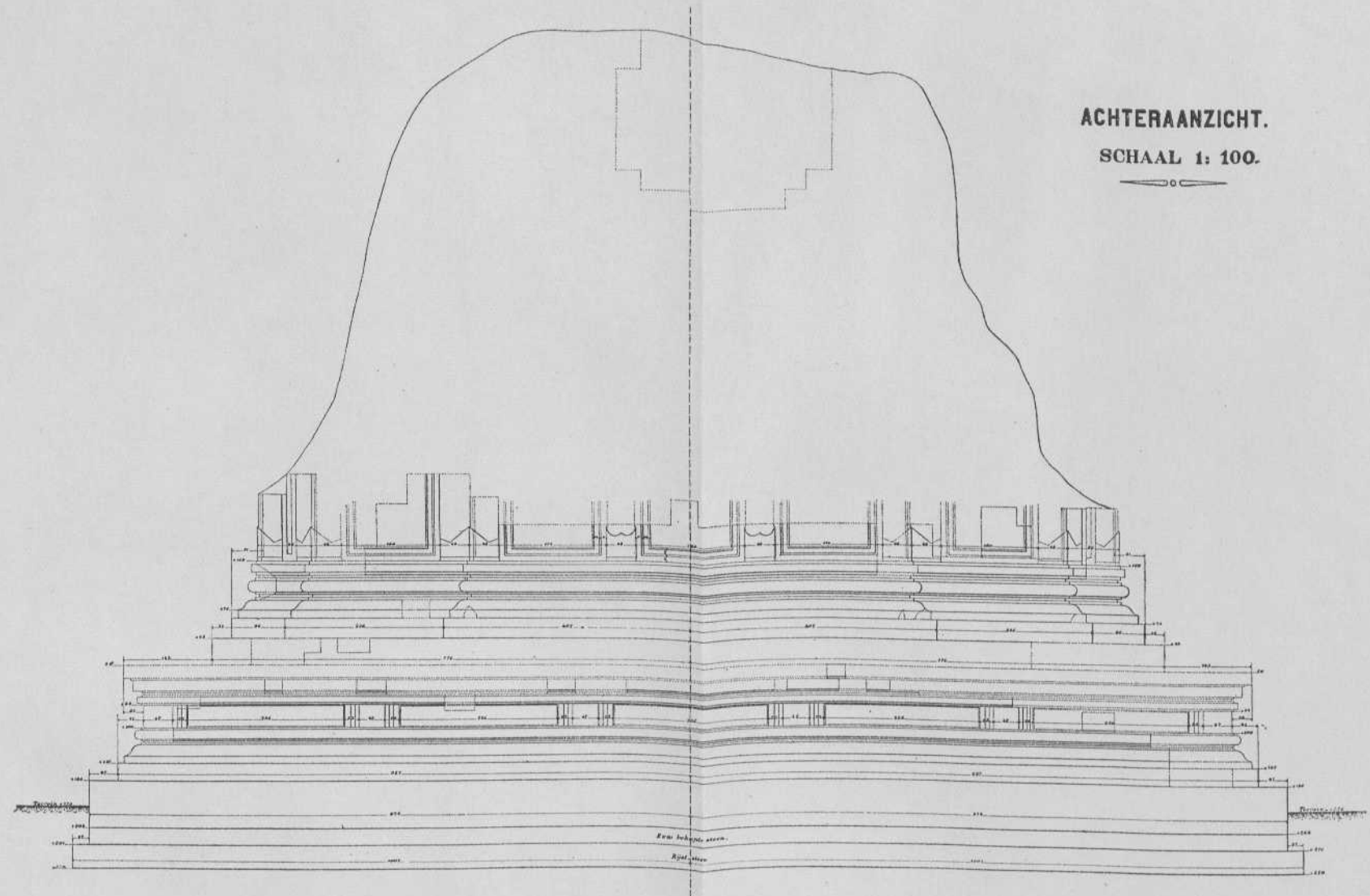
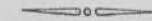
Getekend door den Sch. tekenaar des 11. kl.
H. van der Horst.



BLAD 4

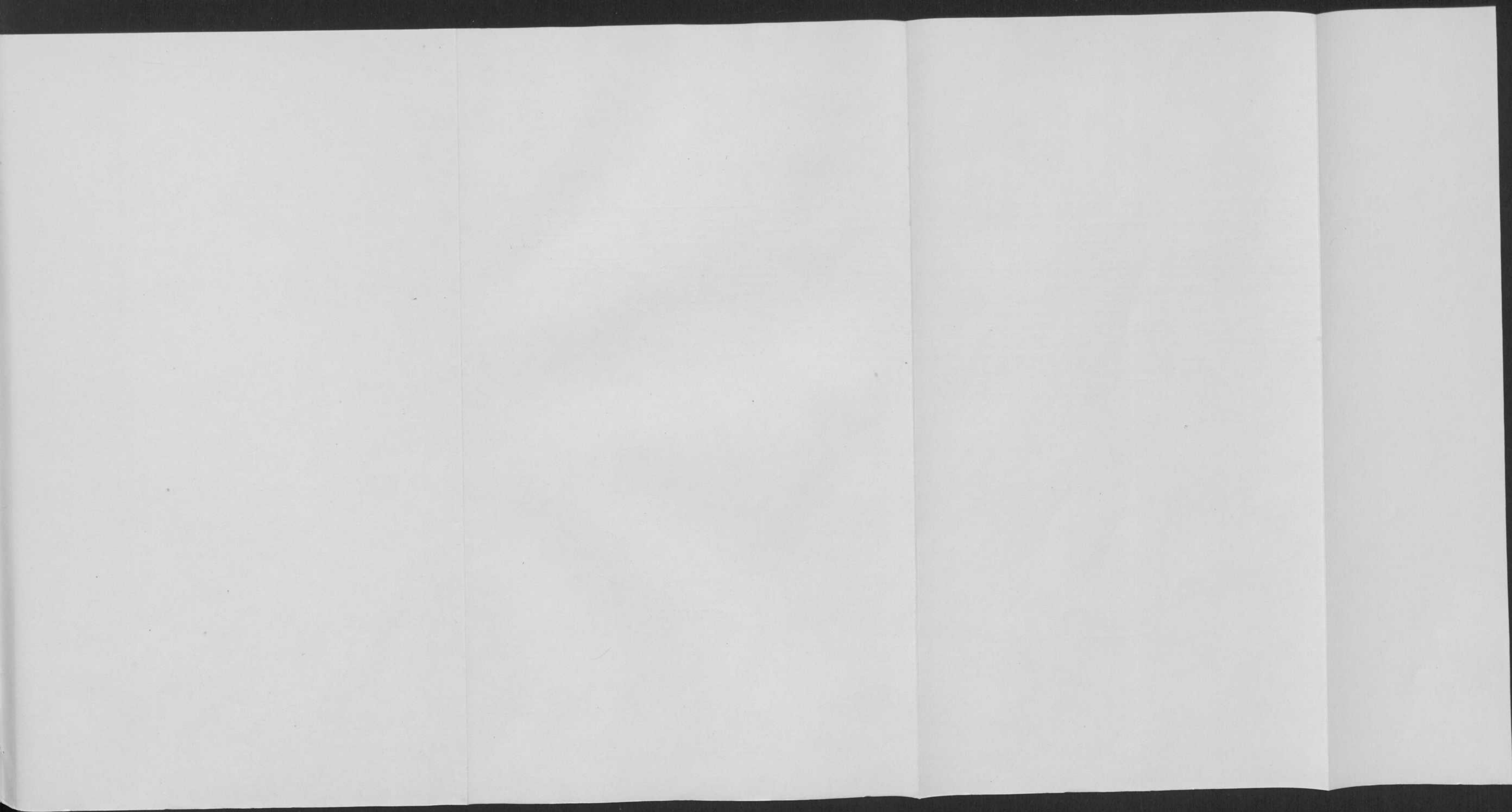
ACHTERAANZICHT.

SCHAAL 1: 100.



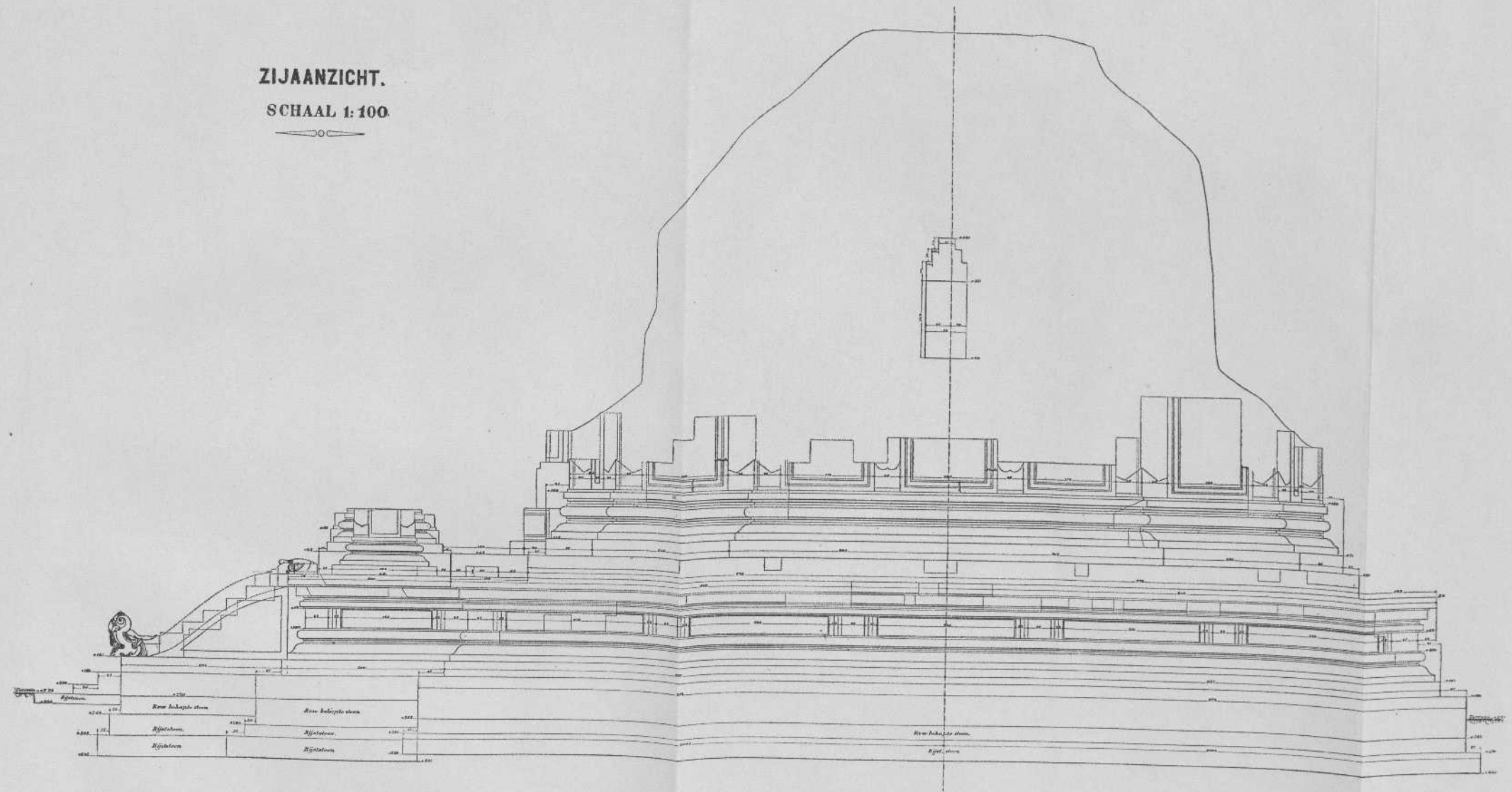
Gedraaid door den Jhr. L. van der Schueren in 1855.
Van der Schueren.

Gedraaid door den Jhr. L. van der Schueren in 1855.
Van der Schueren.



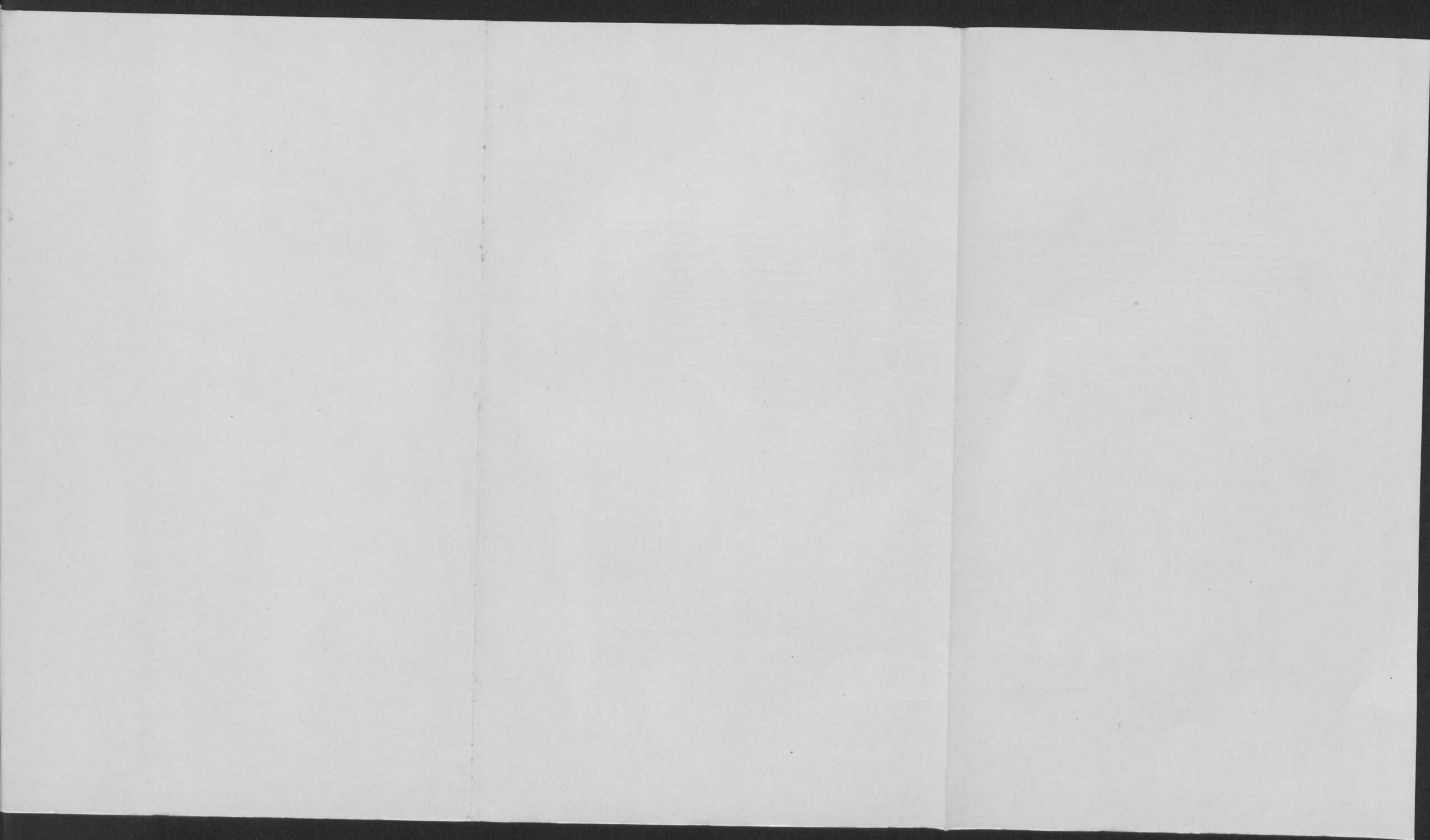
ZIJAANZICHT.

SCHAAL 1:100

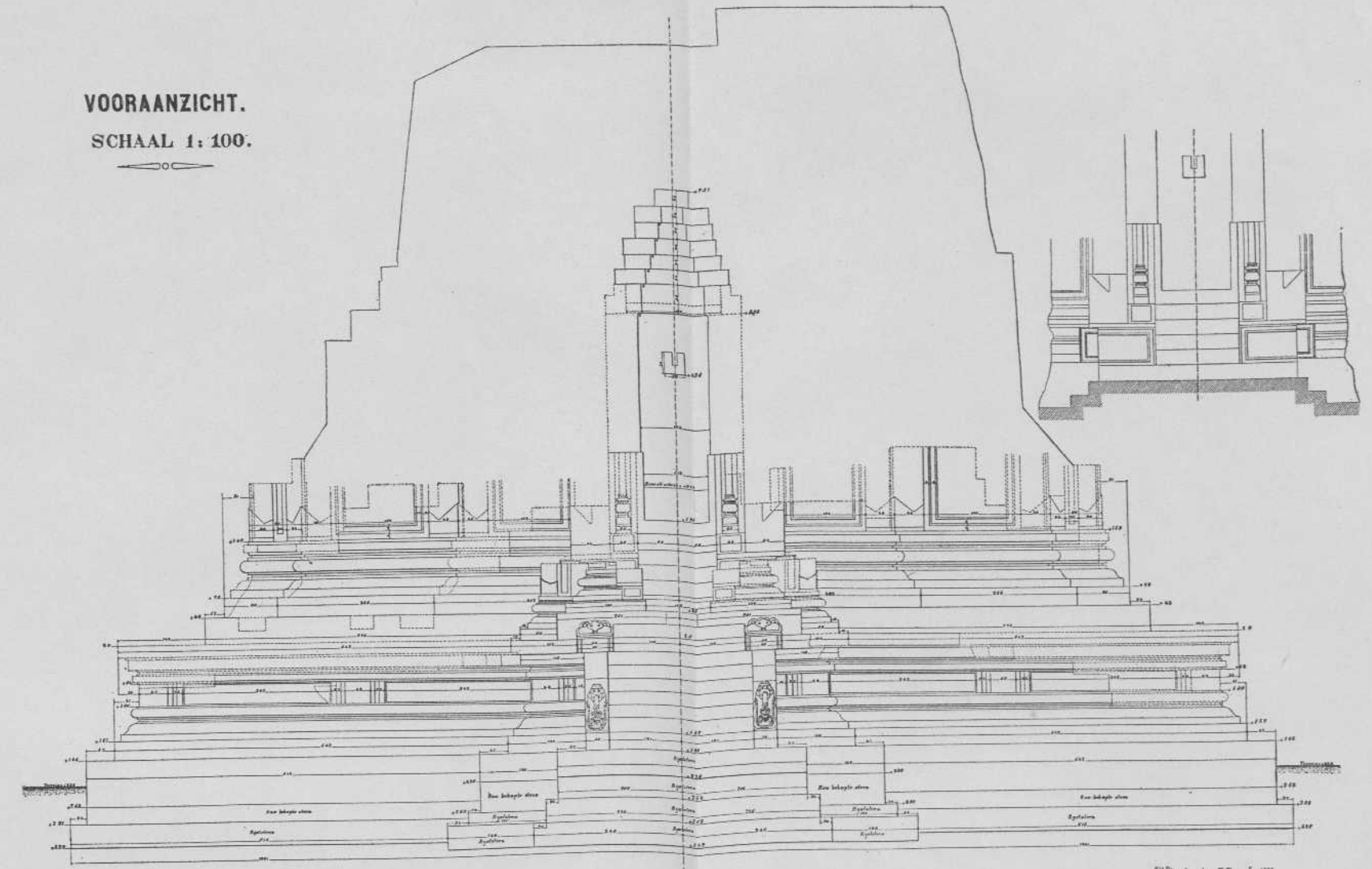


Gebouwd door den Konink. Ingenieur des 11^{de} Kl.
Hans Kerkhof

Uitgegeven door de Konink. Ingenieur des 11^{de} Kl.
Hans Kerkhof

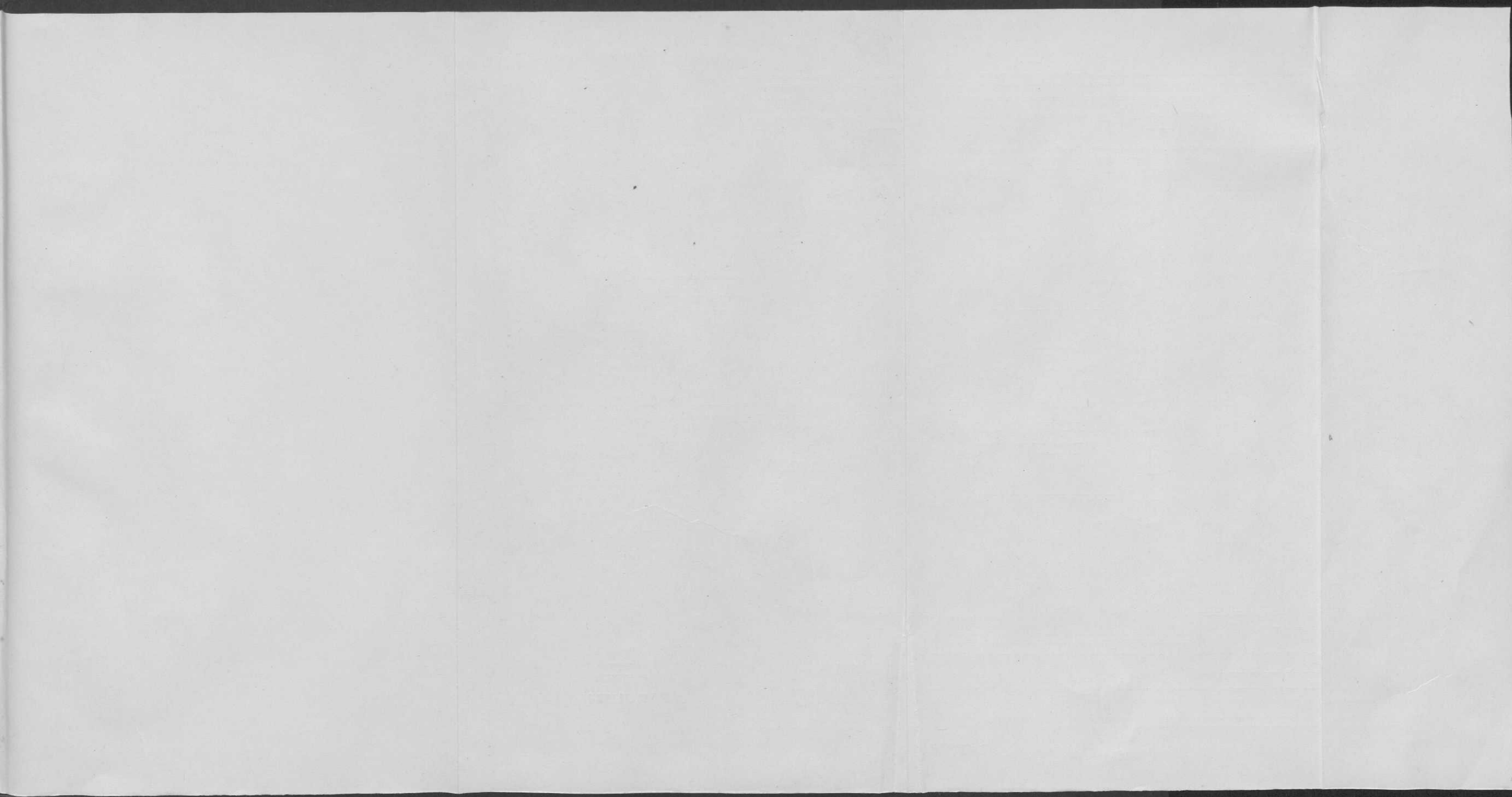


VOORAANZICHT.
SCHAAL 1:100.



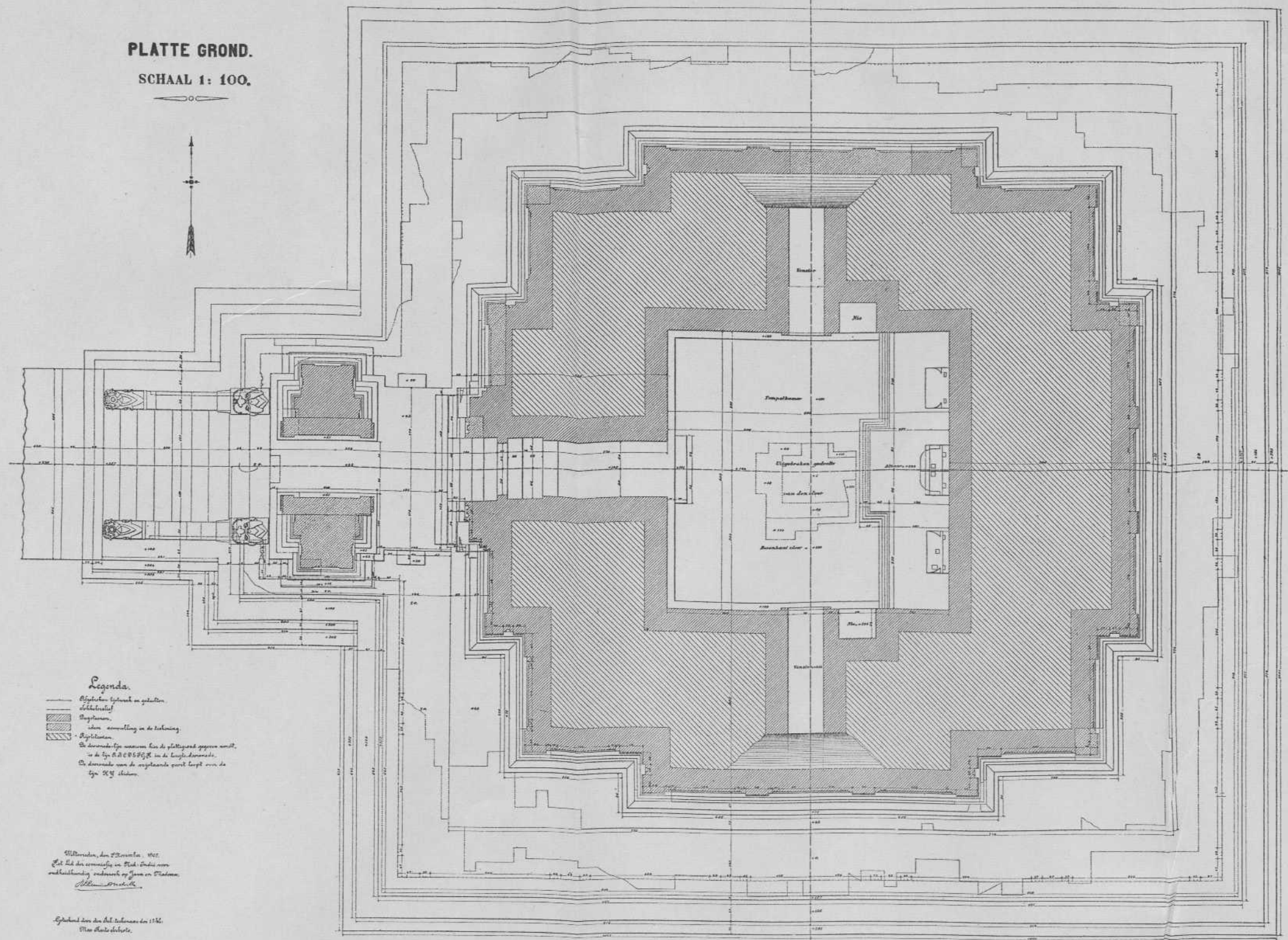
Getekend
H. van der Meulen.

Uitgegeven den 15 Januarij 1922.
Het bij de aanneming in best. Staat van
Buitengewoon Minister van Openbare Werken.
H. van der Meulen.



PLATTE GROND.

SCHAAL 1: 100.



Legenda

-  Afgebroken lijnen en gestippeld.
 Schakelstelsel.
 Registreerm.
 idem aanvulling in de tekening.
 Registreerm.
 De doorsnede type verschillen hier de plattegrond gegeven naast,
 is de type A A B B C C D D en de lengte doorsnede.
 De doorsnede van de oorspronkelijke soort heeft een de
 type X X Y Y.

Willemsdijk, den 27^{sten} Dec. 1801.
 Het Lid der commissie in Nid. Indië voor
 overheidkundig onderzoek op Java en Soembawa.
 Adriaan Mearns.

Erfolgend durch die Aufzeichnung des 11. Bl.
 Mein Konto schloste.

